

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС  
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ**

**Воҳобов А.В., Ибрагимов А.Т.**

**«МОЛИЯВИЙ ТАҲЛИЛ»**

**ДАРСЛИК**

**ТОШКЕНТ - «ЎЗБЕКИСТОН» - 2002**

Воҳобов А.В., Ибрагимов А.Т. «Молиявий таҳлил». Дарслик. Т., «Ўзбекистон» - 2002 йил.

Ҳозирги кунда, «Таълим тўғрисида»ги қонун, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» асосида олий таълим соҳасида кенг ислохотлар амалга оширилмоқда. Жумладан янги, замонавий ўзгаришларни ўз ичига олган дарсликлар яратиш, ўқув жараёнларида янги педагогик технологияларни қўллаш, айниқса талабаларни мустақил ўз устида иш олиб бориши, мустақил фикрлашга ўргатишга мўлжалланган ўқув адабиётлари яратиш муҳим масала бўлиб қолмоқда.

Янги жараён бошқа ўқув фанлари каби «Молиявий таҳлил» фанини ўқитиш, бинобарин, унинг мазмунини Республикамизда амал қилатган «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги» қонун талабларидан келиб чиққан ҳолда тубдан янгилашни тақозо этмоқда. Бу янги ўзгаришларни назарда тутиб, муаллифлар Олий ўқув юртларида ўқитиладиган «Молиявий таҳлил» фани дастурига асосланиб ушбу дарсликни яратдилар. Дарсликда фирма ва компанияларнинг бухгалтерия ҳисоботларини молиявий таҳлил қилиш услублари келтирилган, талаба ҳар бир мавзунини ўрганганидан сўнг такрорлаш саволлари ва мустақил топшириқларни бажариши лозим.

«Молиявий таҳлил» дарслиги нафақат талабаларга, балки мененджерлар, молиячилар, солиқчилар, банк ходимлари, қимматбаҳо қоғозлар ва сармоялар бозори иштирокчилари, бухгалтерлар, аудиторлар ҳамда бошқа иқтисодчи мутахассислар учун ўз мижозларининг молиявий ҳолатини билишга ёрдам беради.

«Молиявий таҳлил» кафедраси

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг буюртмаси асосида тайёрланди.

Тақризчилар:

ТДИУ кафедра мудири,

и.ф.д., проф.

ТДИУ и.ф.н., доц.

О.М.Жуманов

Б.В.Файзиев

## КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида жамият тараққиётининг барча жабҳаларида, энг аввало иқтисодий соҳада ислохатларни янада чуқурлаштириш ва эркинлаштириш борасида аниқ дастур ишлаб чиқилган. Бу дастурнинг жорий этишдан кўзланган асосий мақсад- Ўзбекистоннинг демократик ва бозор ислохатларини амалга ошириш, жаҳон хамжамиятига кенг интеграциялашуви ва барқарор олға бориши учун мустаҳкам замин яратишдир.

Президентимиз И. Каримов: «Олдимизда турган биринчи ва асосий вазифа - бу изчил иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни мукамаллаштириш ва илғор технологиялар билан қайта қуроллантиришнинг бош шарти бўлган макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш муаммосидир» деб таъкидлаган. Бу, Республика иқтисоди, ти фаолият юрита, тган барча соҳа корхоналарининг фойда кўриш мақсадида, бозор иқтисоди, ти талабларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқариши ,ки хизмат кўрсатишини талаб этади<sup>1</sup>.

Республиканинг иқтисодий ва молиявий барқарорликка эришишида муҳим омиллар бўлиб, ишлаб чиқариш хажмининг ўсиши, пул қадрсизланишини пасайтириш, экспорт хажмини ошириш ва бошқа шу каби макроиқтисодий ўсишни таъминлаш билан бирга мамлакатда фаолият юрита, тган ҳар бир корхона, фирма, компанияларнинг хўжалик субъектлари сифатида ривожлантиришни тақазо этади.

Корхона, фирма ва компанияларнинг иқтисодий мустақил ҳамда молиявий барқарор фаолият кўрсатишларида уларни оқилона бошқариш, ҳисоб-китоб юритилишини бозор иқтисодиёти талабларига мослаш, молиявий менежмент ишларини тўғри йўлга қўйиш, бор моддий, молиявий ва меҳнат бойликларидан самарали фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариш ,ки хизмат кўрсатишни ташкил этиш, натижада юқори фойда олиб, давлат бюджети

---

<sup>1</sup> И.Каримовнинг Вазирлар Маҳкамасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва иқтисодий ислохатларнинг 2000 йил биринчи ярими яқунларига бағишлаб ўтказилган мажлисдаги «Иқтисодиётни эркинлаштириш - фаровонлик пойдевори» мавзусидаги маърузасида.

олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида бажариш резервлар ташкил этиш энг долзарб вазифалардан саналади.

Шу боис, бозор иқтисодиётини эркинлаштириш ҳар биримиздан бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудит ҳақида мазлум билимга эга бўлишимизни талаб этади. Тадбиркорлик фаолиятининг муваффақият, ҳисоб-китобларнинг пухталигига, пул оқимларини оқилона бошқаришлигига, молиявий масалалардаги қарорларни тўғри ва ўз вақтида қабул қилинишлигига ҳамда молиявий таҳлилнинг сифатли ташкил этилишига узвий боғлиқдир. Айниқса, бозорни тўғри ўрганишда, ҳамкорларни молиявий ишончилигини била олишда, ўзаро ҳисоб-китоб ишларида ютқазиб қўймаслик ва бойликлардан ўринли фойдалана олишда комплекс иқтисодий таҳлилнинг натижаларига асосланиб бошқарув қарорларини белгилаш, фойда олишнинг зарурий шарти эканлиги тажрибада бир неча бор исботланган.

Эътиборингизга хавола этилаётган «Молиявий таҳлил» дарслигида корхона, фирма, компанияларнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилишнинг услублари содда ва тушунарли тилда ёритилган. Дарслик корхона маблағларини, унинг ташкил топиш манбаларини, молиявий натижаларини, асосий воситалар ҳаракатини, пул оқими ва хусусий капитал ўзгаришини омилли, қисий таҳлил қилишнинг амалдаги тартиби, фирма ҳамда компанияларнинг кредитга лаёқатлилиги, молиявий барқарорлигини аниқлашнинг услубий асосларини ўрганишга ёрдам беради.

Шунингдек, «Молиявий таҳлил» дарслигини тўлиқ ўрганган шахс хиссадорлик жамияти акцияларини сотиб олишда тўғри қарорлар қабул қила оладилар. Бундан ташқари ушбу дарсликда келтирилган усулларни қўллаб, ҳамкор корхоналарнинг ишончилигига ҳолисона баҳо беришлари ҳам мумкин.

Олий ўқув юртларининг «Иқтисодиёт» таълим блокларида билим олаётган талабалар, бўлғуси бухгалтер-аудиторлар, давлат молиясини бошқариш, қимматбаҳо қоғозлар ва сармоялар бозори, солиқ ва солиққа тортиш, банк ходимлари, сармоялар молияси ва уларнинг мониторинги ҳамда

магистрантлар «Кредит», «Халқаро валюта кредит муносабатлари», «Давлат молиясини бошқариш», «Солиқ», «Бухгалтерия ҳисоби», «Аудит», «Банк аудити», «Инвестиция», «Корхона молияси», «Суғурта иши», «Ташқи иқтисодий фаолият», «Капитал қўйилмалар мониторинги», «Банкларда қимматли қоғозлар операцияси», «Корхоналар молия менежменти», «Қимматли қоғозлар бозори» каби бошқа мутахассисликларни эгалловчилар учун ҳам «Молиявий таҳлил» дарслигидан фойдаланиш, ўз касбини чуқур эгаллашига ёрдам беради.

«Молиявий таҳлил» дарслиги Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги бунортмаси асосида тайёрланди ва услубий кенгаш томонидан олий ўқув юртларида фойдаланишга тавсия этилди.

Китобхонларни молиявий таҳлил услубияти билан чуқур таништириш мақсадида ҳар бир ёритилган мавзудан сўнг такрорлаш учун саволлар ва ўрганган мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида қўшимча топшириқлар берилган. Қўшимча топшириқлар Республикамиз амалиётида фирма ва компаниялар тўлдираётган молиявий ҳисобот шакллари маълумотларини ўргатиш мақсадида илова қилинган.

Дарсликда келтирилган ҳисобот маълумотлари ва рақамлар шартли олинган, расмий саналмайди. Мавзуларни ўрганишда ва ёритишда ўқувчиларга тушунарли бўлиши учун фойдаланилган холос.

«Молиявий таҳлил» дарслигини яратишда ёрдам кўрсатгани учун Тошкент Молия институти ўқитувчилари и.ф.н. М.Раҳимов, У.Якубов ва Н.Ишонқуловларга муаллифлар ўз самимий миннатдорчиликларини билдирадилар.

Ушбу дарслик Тошкент Молия институтининг услубий кенгаши томонидан чоп этишга тавсия этилган.

## **I Боб**

### **БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИ ТАҲЛИЛИ**

---

- 1.1. ТАҲЛИЛНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАСИ ВА МАНБАЛАРИ.**
- 1.2. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИНГ ТАРКИБИ ВА ТУЗИЛИШИ.**
- 1.3. МОЛ–МУЛК ТАРКИБИНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.4. МАБЛАҒЛАР МАНБАИНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.5. АЙЛАНМА МАБЛАҒЛАРНИ ҚОПЛАШГА ЎЗЛИК  
МАНБАЛАРИНИНГ ЕТАРЛИЛИГИНИ ЁКИ  
ЕТИШМАСЛИГИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.6. МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК ТАҲЛИЛИ.**
- 1.7. ТЎЛОВ ҚОБИЛИЯТИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.8. МАБЛАҒЛАР ҲАРАКАТЧАНЛИГИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.9. АЙЛАНМА МАБЛАҒЛАРНИНГ АЙЛАНИШИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 1.10. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 1.11. МАВЗУНИ МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

## 1.1. ТАҲЛИЛНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАСИ ВА МАНБАЛАРИ.

Мустақиллик бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида турли мулк шаклидаги корхоналар фаолиятига тўлиқ эркинлик берди. Айниқса савдо-сотиқда эркин муносабат юритиш, ҳамкорликда фаолият кўрсатиш учун шерик танлай билиш, ўзи ишлаб чиқарган маҳсулот ва уни сотишдан олган даромадга тўлиқ эгаллик қилиш молиявий кўрсаткичларининг ўзгаришига бевосита таъсир этади.

Янгича иш юритиш аввал учрамаган муаммоларни келтириб чиқармоқда. Жумладан, ташқи ва ички бозордан тажрибали мижоз ва ҳамроҳ танлаш билан бирга уларнинг молиявий имкониятларини ўрганиш зарурлигини кўрсатади.

Корхоналар фаолиятини ўрганишда бухгалтерия ҳисоботи асосий манба бўлиб хизмат қилади. Улар молиявий маълумотларнинг умумлаштирилиши натижасида тузилади ва ҳамкорликда ишловчилар ўртасида бир-бирини ўрганиш воситаси бўлади.

Ҳисобот маълумотлари асосида корхона фаолиятини ўрганишга қизиқувчиларни шартли равишда бевосита ва билвосита талабгорларга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳга мулк эгалари, қарз берувчи, мол етказиб берувчи, харидорлар, солиқчилар, молиячилар, корхона ишчи ва раҳбар ходимлари киради. Ҳар бир қизиқувчи ўзининг манфаати ва талабига қараб молиявий ҳисоботларни таҳлил этади. Мулк эгаси сармоядан қанчалик самарали фойдаланилаётганлиги, кўшимча олинadиган даромад суммаси билан қизиқса, қарз берувчи берилган маблағни қайтариб олиш имкониятини олдиндан билишга ҳаракат қилади. Билвосита қизиқувчи истеъмолчиларга аудиторлик фирмалари, биржалар, ассоциация вакиллари, матбуот ходимлари, касаба уюшмалари ва бошқалар киради. Улар молиявий ҳолатга алоқадор бўлмасда, биринчи гуруҳ талабгорларининг манфатини ҳимоялаш мақсадида ҳисобот маълумотларини ўрганадилар.

Молиявий маълумотлардан фойдаланган ҳолда корхоналар фаолиятига тўғри баҳо бериш муҳим вазифадир. Ушбу китобда бухгалтерия ҳисоботи асосида корхоналар фаолиятининг молиявий таҳлилини ўтказиш услуби баён этилган. У молиявий ҳисоботни ўрганишга қизиқувчи тадбиркорлар, солиқ, молия, банк тизими ходимлари ва кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

Бозор иқтисоди шароитида хусусий, жамоа, кўшма, кичик, ҳиссадорлик, давлат ва бошқа шаклдаги мулкка эга бўлган корхоналар молиявий аҳволини ўрганишнинг мазмуни шундан иборатки, бунда ўз вақтида пул тушумларининг келиши, ҳисоблашиш интизомига риоя қилиш, хусусий ва қарз маблағларининг тўғри нисбатга бўлишини таъминлаш, молиявий тартиб ва интизомга, барча ишлаб чиқариш бўғинларида иқтисод ва тежамкорликка риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Корхоналарнинг молиявий ҳолати кўп жиҳатдан - баҳо, кредит, фойда ва уни иқтисодий тақсимланиш механизмига боғлиқдир. Барқарорлик бўлган жойда барча хўжалик муомалалари ва ҳисоб-китоблар ўз вақтида бажарилади. Шу боис бозор шароитида ҳар қандай корхонанинг молиявий аҳволини билиш ва ўрганишга эътибор кучаймоқда.

Молиявий таҳлилнинг асосий мақсади қуйидагилардан иборат:

- корхонанинг молиявий аҳволини ҳар томонлама ўрганиб, унинг ҳолатига аниқ ва ҳолисона баҳо бериш;
- маблағ ва манбаларнинг жойланишини текшириш, уларни тўғри йўналишда ишлатилганлигини аниқлаш;
- ҳисоблашиш ишларининг ўз муддатида бажарилганлигини ўрганиш;
- корхонанинг ўзига қарашли маблағлари билан қарз маблағлари ўртасидаги нисбат ва айланма маблағларни манба билан таъминланганлигини текшириш;
- молиявий интизомга қанчалик амал қилишни аниқлаш ва тўлов қобилиятига баҳо бериш;



- корхона мулкининг кадрлиги ва тез пулга айлана олиш даражасини ўрганиш;

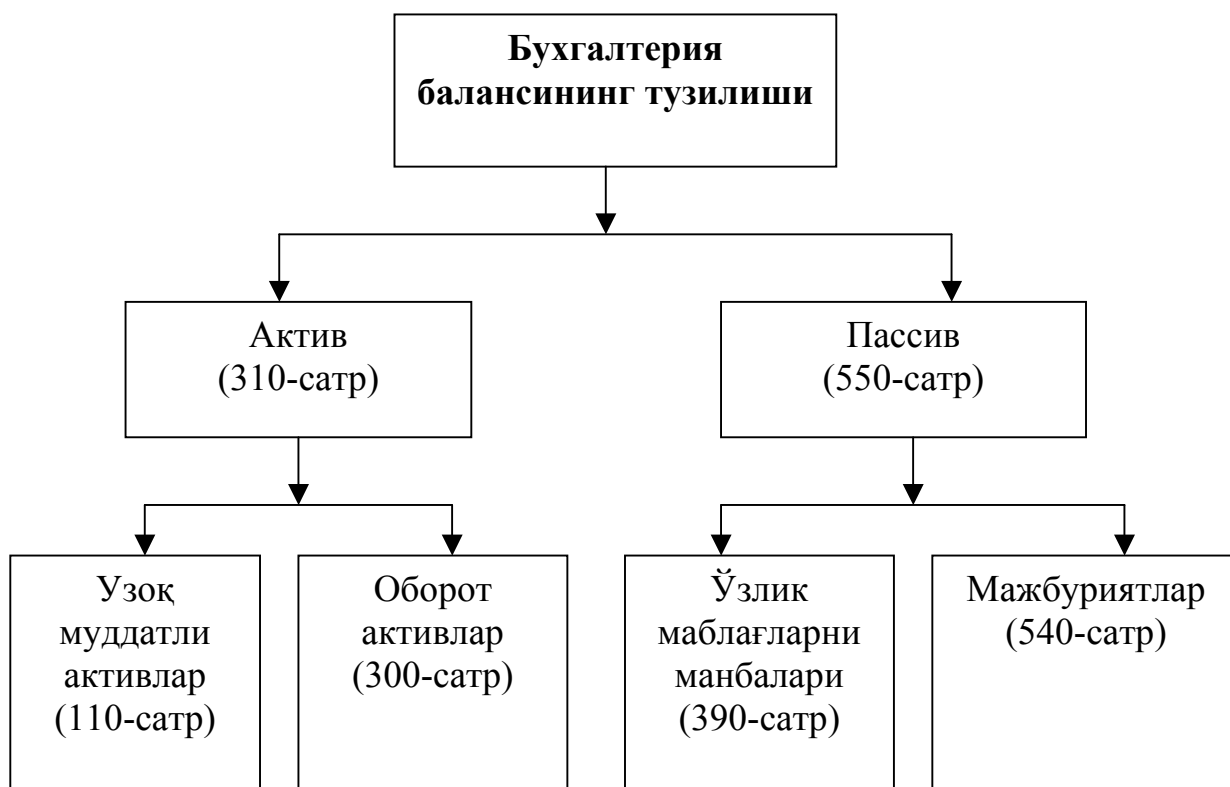
- айланма маблағлардан фойдаланишга баҳо бериш ва корхонанинг молиявий аҳволини яхшилаш бўйича таклифлар баён этиш ва ҳ.к.

Таҳлилнинг асосий мақсади - молиявий фаолиятдаги ютуқ ва камчиликларни аниқлаб, маблағлардан янада тўғри фойдаланган ҳолда ҳисоб-китоб тартибини мустаҳкамлашга қаратилади. Демак, бу маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш, харажатларни тежаш, пул-молия алоқалари ва бошқа фаолиятларнинг бир-бирига боғлиқлигини кўрсатади. Молиявий таҳлилни бажаришда зарур бўладиган манбаларга корхона баланси, унга қилинган иловалар ва бошқа ҳисобот маълумотлари киради. Шунингдек, бухгалтериянинг синтетик ва аналитик счётлари маълумотларидан ҳам кенг фойдаланиш лозим. Чунки кейинги йилларда тузиладиган ҳисоботларнинг ҳажми қисқариб, таҳлил имкониятларини чегаралашга олиб келмоқда.

Айниқса маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш, махсус ва мақсадли маблағлар, захира жамғармаси, фойда ва зарарлар, турли хил ҳисоб-китоблар, қийматли қоғоз ва векселлар бўйича маълумотлардан кўпроқ фойдаланилади. Булар хўжалик фаолиятининг тўғри бошқарилиши, унинг молиявий барқарор бўлиши ва тўлов қобилиятининг яхшиланишига бевосита таъсир кўрсатади.

## 1.2. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИНГ ТАРКИБИ ВА ТУЗИЛИШИ.

**Баланс**—корхона маблағлари ва қоплаш манбаларининг маълум даврдаги ҳолатини кўрсатади. Ҳисоб-китоб ишларини халқаро андоза талаблари бўйича юритишга яқинлаштирилиши ва корхоналар тузадиган янги бухгалтерия баланси бозор иқтисоди сари қўйилган дастлабки қадамдир. Замонавий иш юритиш шарт-шароитига мос келувчи балансда актив ва пассив томонлари бўлади. Актив томонида корхона маблағлари, пассивида эса хўжаликнинг ўзига тегишли манбалар, кредитга ва қарзга олинган бошқа манбалар кўрсатилади. Актив маблағларнинг ошиши, пассивдаги манбалар ва фойда (даромад)нинг кўпайиши билан боғлиқдир. 1-чизмада бухгалтерия балансининг актив ва пассивидаги бўлимлар номлари ҳамда қайси сатрда умумлаштирилиши келтирилган.



1-Чизма. Бухгалтерия балансининг тузилиши.

Балансинг барча бўлим ва бандларини чуқур ўрганиш молиявий аҳволни тўлиқ ўзлаштиришнинг асосини ташкил қилади.

Активда ишлаб чиқаришни узлуксиз олиб бориш учун зарур бўлган ва ҳисобот тузиш даврига қиймат шаклидаги мол-мулки ҳамда уни қоплашга жалб қилинган манбалари ўз аксини топади. Бу кўрсаткичлар мол-мулк хажми, таркиби ва қийматини қай даражадалигини ифодалайди. Шунингдек мол-мулкнинг молиялаштириш манбалари, яъни ўзига тегишли манбалар ва четдан қарзга жалб қилинган манбалар ҳолати ҳам пассивда келтирилган. Балансдаги ҳар бир банд ва бўлим корхоналарнинг молиявий ҳолатига боғлиқ, шунинг учун ҳам уни чуқур ўрганиш лозим.

Актив қисм - асосий ва айланма маблағларнинг ҳолатини кўрсатиб, молиявий хўжалик жараёнини юритиш вазифасини бажаришда бу мулклардан фойдаланади. Мулк тўпланган молиявий ҳамда давлат ташкилотлари маблағи, ҳусусий шахслар жамғармаси, ҳиссадор ва таъсисчиларнинг улуши, банк кредити, чет эллик сармоядорлар ва ҳақозо маблағлар эвазига сотиб олинади. Айрим ҳолларда таъсисчилар асосий восита ва моддий бойликларнинг ўзини бериши ҳам мумкин. Асосий ва айланма маблағлар ишлаб чиқариш фаолиятини узлуксиз юритишга ҳизмат қилади. Ўз-ўзидан бу фаолият давомида ўзгаради, ҳаракатда бўлади ва таркиби янада янгиланади.

Балансинг биринчи бўлими узоқ муддатли активлар деб номланиб, номоддий актив ва асосий воситалар бошланғич, эскириш ва қолдиқ қийматда, ўрнатиладиган асбоб-ускуналар, тугалланмаган капитал ва узоқ муддатли қўйилма таъсисчилар билан ҳисоб-китоблар ва бошқа оборотдан ташқари бўлган активлардан иборатдир. Номоддий активлар корхонага даромад келтириш ёки унинг ишлаб чиқаришини юритишга шарт-шароит яратувчи, натурал буюм шаклига эга бўлган мулквий ҳуқуқий қийматлар, патентлар, муаллифлик ҳуқуқи, савдо маркалари, «Ноу-хау», ердан, сувдан ва бошқа табиий бойликлардан, бино, иншоот ва қурилмалардан фойдаланиш ҳуқуқларидан иборат бўлади. Шунингдек бу бандда ҳиссадорлик жамияти

бошқаруви келишувига мувофиқ низом жамғармасини ташкил қилиши учун ажратган номоддий активлари ҳам акс этади. Номоддий активлар таркибида корхона манфаати учун келгусида ишлатилиши мўлжалланган илғор технологиядан фойдаланиш ҳуқуқи, уларни олиб келиш ва ишлатишга тайёрлаш харажатлари қўшилган ҳолда акс этади. Бу ҳолат қўшма корхоналардаги Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлган юридик шахс билан хорижий сармоядорлар ҳамкорлиги туфайли кўпроқ вужудга келади.

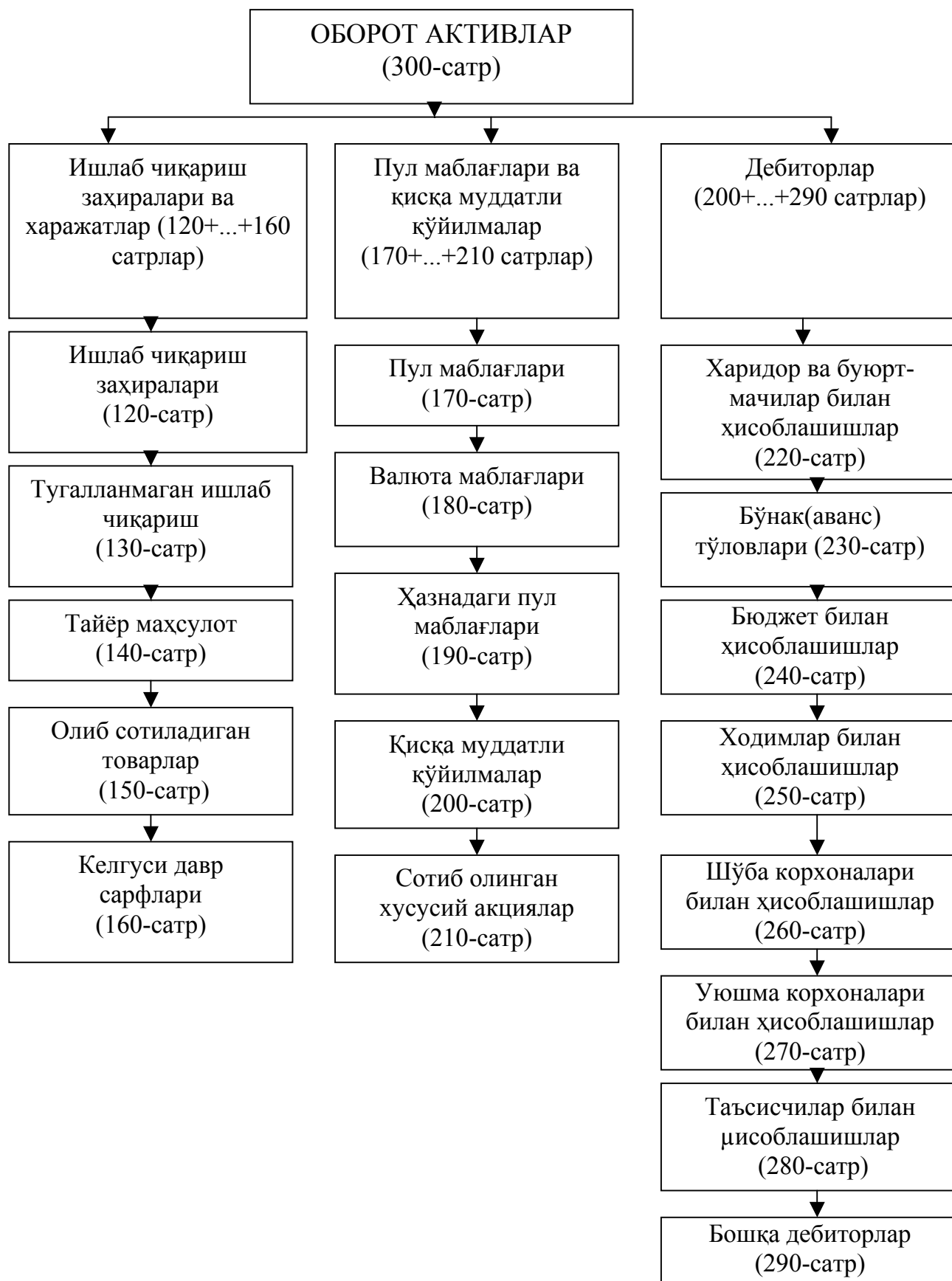
Ишлаб чиқариш ва хизмат бинолари, иншоотлар ва ускуналардан фойдаланиш харажатлари ижара ҳақи суммасига тенг бўлади. Умуман номоддий активлар бошланғич баҳода кўрсатилади, хизмат муддатига қараб унинг эскириши ҳисобланади ва баланс жамланганда қолдиқ баҳодаги сумма қўшилади. «Асосий воситалар» бандида баланс тузилган вақтгача бўлган синтетик счёт қолдиғи кўрсатилади. Бу ҳисобнинг дебетида йил давомида кирим қилинган, кредитига эса йил давомида чиқиб кетганлари акс этирилади. Асосий воситалар бўйича эскириш ҳисобланади, буни аниқлаш мураккаб. Шунинг учун тўлиқ тиклаш учун ҳисобланган амортизация суммасига эскириш тенг деб шартли қабул қилинади. Амортизацияни ҳисоблаш махсус меъёрлар асосида (бошланғич ёки тиклаш баҳосига нисбатан фоиз ҳисобида) аниқланади. Меъёрлар ҳар бир асосий восита турлари бўйича дифференциялашган, лекин амортизацияни ҳисоблашда асосий воситаларнинг хизмат муддати тугагунча, бошланғич ёки қолдиқ қийматини эскириш сифатида янги яратилаётган қийматга ўтказиши лозим. Ҳисоблашнинг тезлашган меъёрини қўллаш мумкин, фақат бу тартиб фаол қатнашувчи (машина, ускуна ва транспорт) воситаларга тааллуқлидир.

Асосий воситаларнинг эскириши счётда ҳисоблангач, шунга қараб амортизациялашган ёки қолдиқ баҳодаги асосий воситалар ҳажми аниқланади, яъни бошланғич баҳодан эскириш сумма айириб топилади. Шу бандда узоқ муддатга ижара олинган, ишлатилиши ёки консервацияда турганлигидан қатъий назар балансидаги асосий воситалар қиймати акс этади. Балансининг

қолган қисмида капитал қўйилмалар, шуъба корхоналардаги акциялар, шуъба корхоналарга берилган қарзлар, уюшма корхоналардаги акциялар, уюшма корхоналарига берилган қарзлар, узоқ муддатли инвестициялар ва бошқа активлар кўрсатилади. Бу хўжалик ёки пудрат усулида бажарилаётган тугалланмаган капитал қурилиш асосий пода тузиш харажатлар, моддий бойликлар қидириш ишлари учун сарфлар ва шу мақсадларга ажратиладиган маблағларни кўрсатади. Капитал харажатларни корхона ўз маблағи ёки узоқ муддатли кредит эвазига бажариши мумкин.

«Узоқ муддатли инвестициялар» бандида ҳамкорликда ишлашга келишганларнинг корхона устав фондига қўшган ҳиссаси ёки берган қарзи, бир йилдан ортиқ муддатга қийматли қоғоз учун қўйган маблағи кўрсатилади. Қийматли қоғозлар мулк эгасининг ҳуқуқини акс эттириб, маълум даражадаги қўшимча фоиз, даромад келтиради. Бундай қоғозлар бошқа корхоналарнинг акция ва облигациялари, давлат томонидан чиқарилган ички займдир, банкдан сотиб олинган узоқ муддатли жамғармали сертификатлардир. Бу банд учун суммани «Узоқ муддатли инвестициялар» счёти қолдиғидан олинади.

Активнинг II бўлими оборот активлари деб номланиб, 2- чизмада уларнинг таркиби келтирилган.



**2-Чизма.** Оборот активларининг таркибий қисмлари.

Активнинг II бўлими оборот активлари деб номланиб, асосий ўринни «Ишлаб чиқариш захиралари» банди эгаллайди. Чунки бу бандда корхона ишлаб чиқаришни юритишга зарур булган буюмлар жамланади. Унда ҳам ашё ва материаллар, сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар, конструкциялар ва деталлар, уруғ, ем-хашак, ёқилғи, идишлар ва идишбоп материаллар, эҳтиёт қисмлар, қайта ишлаш учун четга берилган материалларнинг ҳақиқий таннархи (сотиб олиш ва олиб келиш билан боғлиқ харажатлар) кўрсатилади. Ушбу бўлимнинг янги хусусияти шундаки, арзон баҳоли ва тез эскирувчан буюмлар бошланғич, эскириш ва қолдиқ баҳоларда келтирилади ҳамда баланс жамланганда фақат қолдиқ баҳодаги, яъни яроқли қиймати кўшилади.

II бўлимнинг актив қисмини тўлдиришда асосий маълумотлар «Материаллар», «Ўстиришдаги ва боқувдаги чорва моллари», «Арзон баҳо ва тез эскирувчи буюмлар», «Арзон баҳо ва тез эскирувчи буюмларнинг эскириши», «Асосий ишлаб чиқариш», «Ўз ишлаб чиқаришнинг ярим тайёр маҳсулотлари», «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», «Нокапитал ишлар», Келгуси давр харажатлари», «Тайёр маҳсулот», «Товарлар», «Савдо устамаси». «Муомала харажатлари», счёти қолдиғидан олинади.

Пул маблағлари, валюта маблағлар, ғазнадаги пуллар, қисқа муддатли қўйилмалар бандларида материал шаклида бўлмаган бойликлар акс эттирилади. Бу маблағларнинг ҳажми корхонанинг ихтисослашганлиги, бозор муносабатларида таъминотнинг ташкиллаштирилиши ва бошқа кўпгина сабабларга боғлиқ. Масалан, саноатда пул салмоғи юқори бўлса, савдо ташкилотларида эса дебиторлар билан ҳисоб-китоблар кўп бўлиши мумкин, чунки бу товарларни сотишга бориб қадалади. Энг аввало дебиторлар билан ҳисоб–китоблар кўрсатилади, чунки ҳозирги шароитда бу масалани таҳлил қилиб туриш зарурдир. Дебиторлар бошқа юридик (корхона, ташкилот ва муассаса) ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарздорларидир. Қарздорларни шартли икки гуруҳга ажратиш мумкин: одатдаги ва

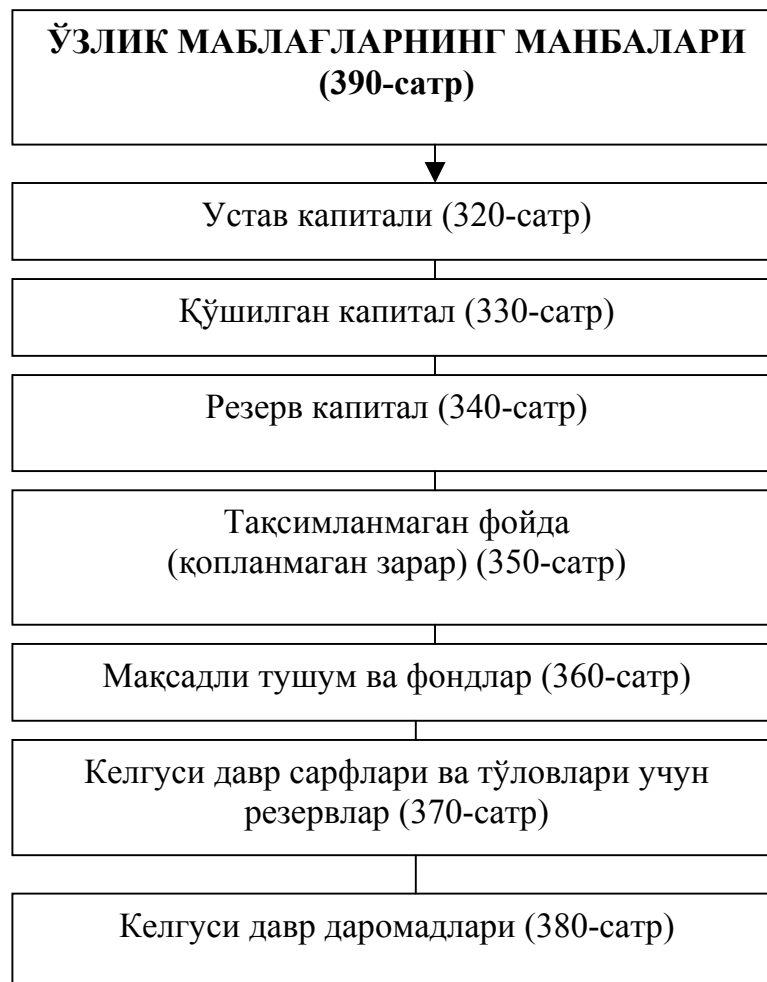
асосланмаган. Одатдаги қарзларга ишлаб чиқариш, товарлар сотиш ва хизмат кўрсатишга аввалдан қарз бериш, даъво қилиш ва шу каби муносабатлар туфайли юзага келган, аммо тўлаш муддати хали етмаганлари киради. Асосланмаган қарзлар фаолият давомидаги камчиликлар, товар ва моддий бойликларнинг камомади, ўғрилик ва ҳар хил йўқолишлар ҳисобига пайдо бўлади. Бу ҳолат доимо назоратда бўлиб, мунтазам таҳлил этиб боришни талаб қилади. Умуман, дебитор қарзларнинг мавжудлиги молиявий аҳволга салбий таъсир кўрсатади. Шу боис товар, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар учун олинган векселлар бўйича, шўъба корхоналари, бюджет, ходимлар ва бошқа дебиторлар билан бўлган муносабатлар ҳусусида баланс тузилган даврдаги ҳолат кўрсатилади. II бўлим активида мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар ва қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ҳам келтирилади.

Маблағларни ўрганишда пул маблағларини таҳлили алоҳида ўринни эгаллайди. Бундай маблағлар ҳисоб-китоб, валюта счёти ва ғазнадаги пуллар тушунилади. Мазкур маблағлар тўлов мажбуриятларини бажарилишида бирламчи восита бўлиб хизмат қилади. Айниқса ҳисоб-китоб ва валюта счётидаги маблағлар маҳсулот етказиб берувчилар, пудратчилар, ишчи-хизматчилар, бюджет, банк, суғурта ва бошқалар билан бўладиган алоқа манбаидир. Шу туфайли бу масала алоҳида ўрганилиши лозим. Шу ерда ўтган ва жорий йилдаги кўрилган зарарлар ҳам акс эттирилиши керак.

Корхона мулки ва маблағларнинг келиб чиқиш манбалари баланснинг пассивида кўрсатилади. Булар ўзига қарашли ва четдан жалб қилинган манбаларга ажратилади. Жалб қилинган манбаларга банк кредитлари ва кредиторлик қарзлари киради.

Пассив ҳам ҳудди актив қисм каби иккита бўлимдан иборат. Биринчи бўлим «Ўзлик маблағларининг манбалари» деб номланиб унинг таркиби 3-чизмада келтирилган.





### **3-Чизма.** Ўзлик маблағларнинг манбалари.

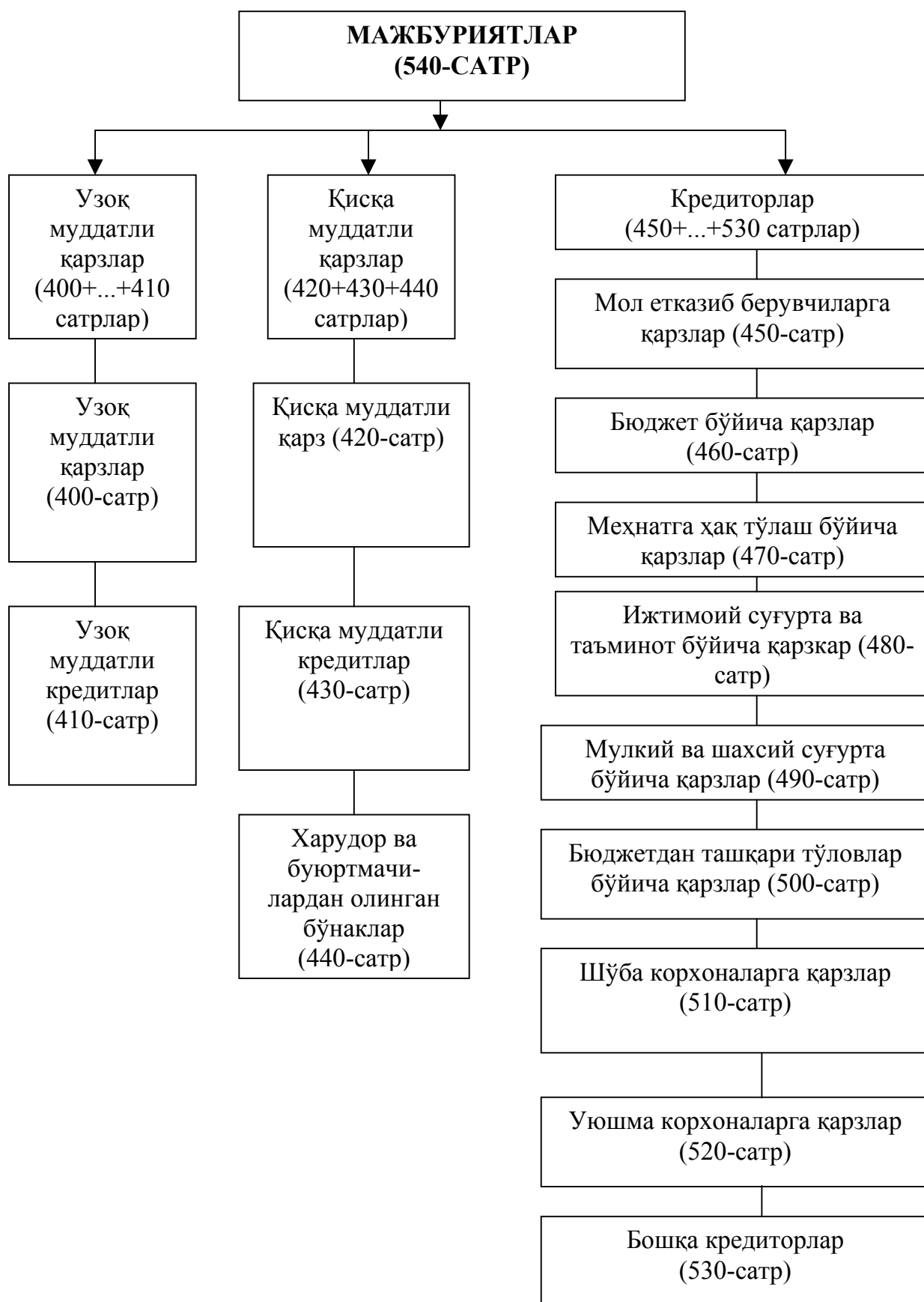
I бўлим пассивида ўзлик маблағларнинг манбалари кўрсатилиб, бунда устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитал, тақсимланмаган фойда ёки қопланмаган зарар, мақсадли тушум ва фондлар келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар, келгуси давр даромадлари киради. Пассивнинг «Устав капитали» бандида хўжалик фаолиятини юритиш учун ажратилган маблағлари кўрсатилади. Ҳиссадорлик жамиятларида эса ҳар бир қатнашчининг қўшган ҳиссаси устав фондида кўрсатилади. Дивидент сифатида тақсимланадиган соф фойда ҳажми ҳам қўшилган ҳиссага қараб аниқланади. Демак, устав фонди бозор иқтисоди шароитида юридик шахс сифатида корхонанинг ўзига тегишли маблағи ва акционерларнинг қўшган ҳиссасидан иборат бўлади. Ҳар бир қатнашчи шахсий ҳиссасига қараб корхонанинг хўжалик ва молиявий фаолиятига аралашади. Ҳамкорликдаги, ҳиссадорлик,

қўшма ва кичик корхоналарнинг устав жамғармаси ҳажми қатнашчилар қўшган бадаллар миқдориға боғлиқ бўлади.

Қўшилган капитал, резерв капитал бандларида корхонанинг бойликларини қайта баҳоланишидан, олган фойдасидан ташкил этилган резервлардан, қўшимча акциялар чиқариш натижаларидан кўпайган хусусий манбалар кўрсатилади.

I бўлим пассивиға тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) ҳам киритилади. Бу банднинг суммаси корхонани олган фойдаси миқдориға ва унинг тақсимланишиға боғлиқдир. Корхона ўз олдидаги фойдадан тўлаши лозим бўлган мажбуриятларини бажариб бўлгандан сўнг, қолган қолдиқ келгусида резерв сифатида фойдаланилишини кўзланиб қолдирилади. Тақсимланмаган фойда банди ўтган йиллардаги фойдадан қолган суммаларни ҳам ифодалайди. Балансда корхонанинг ўз маблағлари манбаи қанча кўп улушни эгалласа, шунчалик молиявий аҳвол ишончли бўлади.

Пассивнинг иккинчи бўлими «Мажбуриятлар» деб номланиб, унда корхонанинг қарзлари акс этади. 4-чизмада мажбуриятлар таркиби келтирилган.



**4-Чизма.** Мажбуриятларнинг таркибий қисмлари.

«Мажбуриятлар» бўлимида корхонанинг бир йилдан ортиқ муддатга олинган кредит ва қарзлари ифодаланади. Бу узоқ муддатли банк кредитлари ва узоқ муддатли қарзлардан иборат. Банк кредитлари ишлаб чиқаришни техник жиҳозлаш, асосий воситалар сотиб олиш ва кўриш, асосий пода ташкил қилиш ва бошқа кўпгина истиқболли лойиҳаларни маблағ билан таъминлаш мақсадида олиниши мумкин. Қарзлар бандида эса бошқа корхоналардан (банкдан ташқари) олинган қарз суммалари кўрсатилади. Бу бандларни тўлдириш учун зарур маълумотлар «Банкларнинг узоқ муддатли кредитлари» ва «Узоқ муддатли қарзлар» счётлар қолдиғидан олинади.

Қисқа муддатли мажбуриятлар таркибига бошқа ташкилотлар-дан бир йилгача бўлган муддатга олинган қарзлар ва банкнинг қисқа муддатли кредитлари акс этади.

Иккинчи бўлим пассивнинг таркибида кредиторлик қарзлар салмоқли улушни эгаллайди, амалдаги тартибга кўра бундай қарзларни узиш муддати 90 кунга қадар деб белгиланган.

Пассивнинг «Мажбуриятлар» бўлимини ўрганиш ҳам катта аҳамиятга эга. Бу бўлимда қисқа муддатли банк кредитлари ва қарзларни, корхона ишчи-хизматчилари учун банк кредитлари, товарлар, бажарилган ишлар, хизматлар учун, берилган векселлар, меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича, ижтимоий ҳимоялаш, суғурта, таъминот, мулкӣ ва шахсий суғурта, бюджет билан, ундан ташқари тўловлар, шўъба корхоналари ва бошқалар билан бўладиган ҳисоб-китоблар кўрсатилади. Булардан ташқари харидорлар ва буюртмачилардан олинган аванслар, кўзда тутилган даромадлар, харажатлар ва тўловлар заҳираси, даргумон қарзлар бўйича заҳиралар ва бошқа қисқа муддатли пассивлар ҳам ушбу бўлимда акс этирилади. Шу бўлим пассивида жуда кўп бухгалтерия ҳисобининг счётлари кредит қолдиғи келтирилади. Корхона балансини ўрганишда асосий эътибор йил бошида ўтган даврда мулк ва маблағларнинг қанчалик ўзгарганлиги ҳамда активдаги ҳар бир банд пассивдаги манбаларни қанчалик таъминлаганлигига қаратилади.

### 1.3. МОЛ – МУЛК ТАРКИБИНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Янгича иш юритиш шароитида корхоналар мулкининг таркибини ўрганиш ва уни кўпайтириш йўллари аниқлаш хўжалик фаолиятининг таҳлилида муҳим ўрин тутди. Айниқса балансга қараб корхона мол-мулки ва бойлигининг таркибини кузатиш, соф маблағ ҳолатини аниқлаш, имконият меъёрини ўлчашга ёрдам беради. Одатда корхона маблағларига узоқ муддатли активлар ва оборот (айланма) активлар киради. Уларни миқдори ҳиссадорлик, ҳамкорлик, кичик ва бошқа корхоналарнинг катта-кичиклигига, ихтисослашуви ва бозор шароити рақобатларига бардошлигига боғлиқдир. 1-жадвалда корхона мулкининг ҳажми ва таркиби келтирилган. Уни тузишда баланс маълумотларидан фойдаланиб, соф, ишлатишга лаёқатли бойликлар ҳолати ўрга-нилади. Келтирилган маълумотлар баланснинг активи жами суммасига тенг бўлади.

1-Жадвал

#### Бухгалтерия баланси активининг таҳлили

Мол-мулкнинг таркиби	Йил бошига		Йил охирига		Ўзгариши (+,-)		
	Минг сўмда	%	Минг сўмда	%	Минг сўмда	%	Йил бошига нисбатан %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8
1. Узоқ муддатли активлар	30998	24,8	37202	22,9	6204	-1,9	5,0
2. Оборот активлар							
Шу жумладан:	93577	75,2	125152	77,1	31575	1,9	25,3
А) Заҳира ва харажатлар	60606	48,7	70343	43,3	9737	-5,3	7,8
Б) Пул маблағлари ва қимматли қоғозлар	900	0,7	2388	1,5	1488	0,8	1,2
В) Дебиторлар	32071	25,8	52421	32,3	20350	6,6	16,3
Баланс активининг ЖАМИ	124575	100	162354	100	37779	-	30,3

Жадвал маълумотларига кўра, корхона мулки йил бошига нисбатан 37 млн. 779 минг сўмга ёки 30,3% га кўпайган. Корхона фаолияти учун корхона бойлигининг кўпайганлиги ижобий ҳолдир. Мулкнинг кўпайиши оборот

активлар ҳисобига бўлган, оборот активлар йил охирига 31 млн. 575 минг сўмга ўсган. Унинг жами мулкдаги салмоғи 1,9 % га кўпайган. Заҳира ва харажатлар йил бошига нисбатан 9 млн. 737 минг сўмга кўпайган. Йил бошига нисбатан 7,8 % га кўпдир. Жами мулк таркибига кўра Заҳира ва харажатлар йил бошига нисбатан 5,3 % камайган, узоқ муддатли активлар ҳам йил бошига нисбатан 1,9 % га камайган. Бу корхона фаолияти учун салбий ҳолатдир.

Молиявий таҳлилнинг муҳим хусусиятларидан бири корхона мулки, заҳиралар ва харажатларни ҳар томонлама ўрганишдир. Бундай маблағлар таркибига ишлаб чиқариш заҳиралари, яъни ҳом ашё ва материаллар, сотиб олинган ярим фабрикатлар ва комплектловчи буюмлар, конструкция ва деталлар, иккиламчи материаллар ва ўрнатилган асбоб–ускуналар, эҳтиёт қисмлар, парвариш ва боқувдаги чорва моллари, уруғ ва ем–хашак, арзон баҳоли, тез эскирувчи буюмлар ва бошқалар киради. Улар корхона-нинг бир меъёрида ишлаши ҳамда маҳсулот ишлаб чиқариши ва шартнома бўйича сотиш режасини таъминлашга етарли бўлиши лозим. Шунингдек заҳира ва харажатлар таркибига ўсимлик ва чорвачилик бўйича тугалланмаган ишлаб чиқариш, келгуси давр чиқимлари, тайёр маҳсулот ва бошқалар ҳам киради. Тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларини ҳам ўрганиш ва таҳлил этиш лозим.

Бозор шароитида айланма маблағлар, заҳиралар ва тугаллан-маган ишлаб чиқариш ҳажми энг кам, соф фаолият кўрсатадиган шароитига етарли бўлиши лозим. Таҳлилда эса баланс маълумотлари ва материалларни ҳисобловчи счётлардан фойдаланилади.

#### 1.4. МАБЛАҒЛАР МАНБАИНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Балансининг пассив қисмида корхона маблағларининг қоплаш манбалари кўрсатилади. Бозор иқтисодиёти шароитида маблағларни тўлдириш қуйидагилардан иборат:

1. Ўзлик маблағларнинг манбалари.
2. Мажбуриятлар.

Бунда энг муҳим ўринни корxonанинг ўзига қарашли устав кўшилган, резерв, капиталлар, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар), мақсадли тушум ва фондлар, келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар, келгуси давр даромадлари эгаллайди. Устав капитал корхона ихтиёридаги доимий беркитилган асосий ва айланма маблағларнинг ҳажмини кўрсатади. У турли хўжалик муомалалари таъсирида ўзгариб туради. Бунга фойданинг тақсимланиши ҳисобига тўлдирилиш, хомийларнинг аъзолик бадаллари, асосий воситаларнинг қайта баҳоланиши ва бошқалар сабаб бўлиши мумкин. маблағларнинг кўпайтириш манбалари таркибида фойда алоҳида ўринни эгаллайди. Фойда ҳажмининг кўпайиши энг аввало устав капиталини тўлдиришга ва бошқа эҳтиёт жамғармалари яратилишга олиб келади.

Кредит ва бошқа маблағларга қисқа, ўрта, узоқ муддатга мўлжаллаб олинган кредитлар, ўз муддатида узилмаган ссудалар ва бошқа қарз маблағлари киради. Шунингдек кредиторлар билан ҳисоблашишлар ва бошқа пассивлар ҳам шу бўлимда инобатга олинади. Бунда кредиторлик қарзлардан ташқари бюджетга, суғурта ва меҳнат ҳақи юзасидан корxonанинг қарзлари кўрсатади.

Кредиторлик қарзларнинг, айниқса муддати ўтган мажбурият-ларнинг кўпайиб кетиши фирма ва компанияларнинг обрўсига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бозор иқтисоди қонуниятлари ва талабидан келиб чиққан ҳолда корхонада қарз кам бўлгани маъқул. 2-жадвалда корхона маблағларининг манбалари кўрсатилган.

## Бухгалтерия баланси пасивининг таҳлили

Манбаларнинг таркиби	Йил бошига		Йил охирига		Ўзгариши (+,-)		
	Минг сўмда	%	Минг сўмда	%	Минг сўмда	%	Йил бошига нисбатан %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8
1. Ўзлик маблағларнинг манбалари	89035	71,5	126582	78,0	37547	6,5	30,1
2. Мажбуриятлар	35540	28,5	35772	22,0	232	-6,5	0,18
Шундан:							
а) узоқ муддатли кредит ва қарзлар	-	-	-	-	-	-	-
б) қисқа муддатли кредит ва қарзлар	4335	3,5	6460	4,0	2125	0,5	1,7
в) кредиторлик қарзлар	31205	25,0	29307	18,1	-1898	-6,9	-1,5
Пассивининг жами:	124575	100	162354	100	37779	-	30,3

Жадвал маълумотларига кўра, жами манбалар йил бошига нисбатан 37 млн. 779 минг сўмга ёки 30,3 % кўпайган. Ўзлик маблағларнинг манбалари ҳисобот йил бошига нисбатан 37 млн. 547 минг сўмга ёки 6,5 % га кўпайган. Мажбуриятлар ҳам йил бошига нисбатан 232 минг сўмга кўпайган. Жами манбаларга нисбатан мажбуриятлар бўйича режанинг бажарилиши 6,5% га камдир. Корхонада узоқ муддатли кредит ва қарзлар мавжуд эмас. Қисқа муддатли кредит ва қарзлар жами йил бошига нисбатан 1,7% га ўсган. Кредиторлик қарзлар 1 млн.898 минг сўмга камайган. Жами йил бошига нисбатан бу кўрсаткич 1,5 % га фаолияти учун ижобий ҳолат деб қараш лозим.



**1.5. АЙЛАНМА МАБЛАҒЛАРНИ ҚОПЛАШГА ЎЗЛИК  
МАНБАЛАРИНИНГ ЕТАРЛИЛИГИ ЁКИ ЕТИШМАСЛИГИНИ  
ТАҲЛИЛИ.**

Баланс маълумотларига қараб корхонани айланма маблағлари қандай манбалар ҳисобига ташкил этилганлиги ўрганилади. Бундай таҳлилнинг зарурлиги шундаки, корхоналарни молиявий мустақил-лиги, барқарорлиги, кредит олишга лайёқатлиги аниқлашда ўзлик манбалар билан таъминланганлик кўрсаткич муҳим аҳамиятга эгадир. Қуйидаги жадвалда заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик манбаларнинг етарлилигини аниқлаш услуги келтирилган.

**3-Жадвал**

**Заҳира ва харажатларни қоплашга тегишли манбалар билан  
таъминланганликни таҳлили**

(минг сўм ҳисобида)

<b>Кўрсаткичлар</b>	<b>Йил бошига</b>	<b>Йил охирига</b>	<b>Фарқи</b>
<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>
1. Ўзлик маблағларнинг манбалари	89035	126582	37547
2. Узоқ муддатли активлар	30998	37202	6204
3. Заҳира ва харажатларни қоплашга тегишли ўзлик манбалари (1-2)	58037	89380	31343
4. Узоқ муддатли кредит ва қарзлар	-	-	-
5. Заҳира ва харажатларни қоплашга тегишли ўзлик ва узоқ муддатли қарз манбалари (3+4)	58037	89380	31343
6. Қисқа муддатли кредит ва қарзлар	4335	6460	2125
7. Заҳира ва харажатларни қоплашга тегишли жами манбалар (5+6)	62372	95840	33468
8. Заҳира ва харажатларнинг жами	60606	70343	9737
9. Заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик манбаларнинг етарлилиги (+) ёки етишмаслиги (-)	-2569	19037	21606
10. Заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик ва узоқ муддатли қарз манбаларининг етарлилиги (+), етишмаслиги (-)	-2569	19037	21606
11. Заҳира ва харажатларни қоплашга жами манбаларнинг етарлилиги (+), етишмаслиги (-) (7-8)	1766	25497	23731

Маълумотларга кўра, корхонада ҳисобот даври бошида заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик манбалари 2 млн. 569 минг сўмга етишмаган

бўлса: йил охирида бу кўрсаткич 19 млн. 037 минг сўмга етарли суммани ташкил қилган. Йил бошига нисбатан бу кўрсаткич 21 млн. 606 минг сўмга кўпайган.

Корхонада ҳисобот даври бошқа заҳира ва харажатларни қоплаш нобарқарор, яъни корхона заҳира ва харажатларни фақатгина қисқа муддатли қарз манбалари ҳисобига қоплай олган ҳолос. Корхонада заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик манбалари 2 млн. 569 минг сўмга етишмаган.

Ҳисобот йил охирида заҳира ва харажатларни қоплаш абсолют. Бунга сабаб корхонада заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик маблағлар манбалари, узоқ муддатли қарзлар ҳамда қисқа муддатли қарзлар етарли бўлган. Корхонада қисқа муддатли қарзлар йил охирида 25 млн. 497 минг сўмга тенг бўлган суммани ташкил қилган. Бу кўрсаткич йил бошига нисбатан 23 млн. 731 минг сўмга кўпайган.

Корхонанинг молиявий барқарорлик ҳолати тўла-тўқис яхшиланган. Корхона фаолияти учун бу ҳолатни ижобий ҳолат деб баҳолаш лозим.

## 1.6. МОЛИЯВИЙ БАҲҚАРОРЛИК ТАҲЛИЛИ.

Бозор шароитида молиявий баҳқарорлик ва тўловга қобилиятлилик корхонанинг муҳим иқтисодий кўрсаткичи ҳисобланади. Молиявий баҳқарорлик балансидаги маълумотлар асосида ўрганилади. Ундаги кўрсаткичларни бир-бири билан таққослаб, маблағлар ўртасидаги нисбат ва ўзаро боғланиш аниқланади. Корхонанинг молиявий баҳқарорлигини белгиловчи энг муҳим кўрсаткичлар қуйидагилардан иборатдир:

1. Жами маблағдаги корхонанинг ўзига қаршли маблағ улушини қанчалигини ҳисоблашдир ёки бу қуйидаги тартибда топилади:

$$(A) \frac{\text{корхонанинг ўзига қаршли маблағ}}{\text{жами маблағ (баланс жами)}}$$

$$\text{йил бошида } \frac{89035}{124575} = 71,5 \text{ фоиз,}$$

$$\text{йил охирида } \frac{126582}{162354} = 78,0 \text{ фоиз}$$

Бунда ўзига қаршли маблағ қанчалик кўп бўлса, шунчалик молиявий баҳқарорлик юқори бўлади.

2. Корхонадаги ўзига қаршли маблағ билан қарзга олинган маблағлар ўртасидаги нисбат ёки бу қуйидаги тартибда топилади:

$$(B) \frac{\text{Қарзга олинган маблағ}}{\text{ўзига қаршли маблағ}}$$

$$\text{йил бошида } \frac{35540}{89035} = 39,9$$

$$\text{йил охирида } \frac{35772}{126582} = 28,3$$

Ўзига қаршли маблағ улуши ортган сари молиявий баҳқарорлик кучая боради.

3. Узоқ муддатли қарзлардан фойдаланиш коэффиценти, яъни узоқ муддатли қарз маблағларини корхонанинг ўзига қарашли ва қарз маблағлар суммасининг йиғиндисига бўлинади ёки бу қуйидаги тартибда аниқланади:

$$(B) \frac{\text{узоқ муддатга олинган қарз маблағ}}{\text{корхонанинг ўзига қарашли маблағ} + \text{узоқ муддатга олинган маблағ қарз}}$$

4. Корхонанинг ўзига қарашли маблағларнинг чаққон ҳаракатчанлик коэффиценти ёки бу қуйидагича топилади:

$$(B) \frac{\text{ўзига қарашли айланма маблағ}}{\text{ўзига қарашли жами маблағ}}$$

5. Эскиришнинг жамланиш коэффиценти ёки бу қуйидагича топилади:

$$(D) \frac{\text{асосий воситаларнинг эскириш суммаси}}{\text{асосий воситалар} + \text{номатериал актив}}$$

бу кўрсаткич баланс маълумотлари бўйича топилади:

6. Корхона мулки таркибидаги асосий воситаларнинг аниқ қиймати коэффиценти, бу кўрсаткич баланс маълумотлари асосида ҳисобланади ва қуйидагича топилади:

$$(E) \frac{\text{асосий воситалар (колдик баҳода)}}{\text{жами соф мулк}}$$

7. Корхонадаги жами мулкнинг ҳаракатчанлиги (чаққонлик) коэффиценти, буни ҳисоблаш қуйидагича бўлади:

$$(E) \frac{\text{айланма маблағлар (захира ва пул маблағлари)}}{\text{жами мулк (баланс жами)}}$$

Юқорида келтирилган кўрсаткичларни таҳлил қилиш корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқлаш ва унинг аҳволини баҳолашга ёрдам беради.

## Молиявий коэффициентлар таҳлили

Кўрсаткичлар	Йил бошига	Йил охирига	Ўзгариши (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. Молиявий мустақиллик коэффициенти	0,7	0,8	0,1
2. Тўлов қобилиятлилиқ коэффициенти	2,6	3,5	0,9
3. Қарз ва ўзлик маблағлар ўртасидаги нисбат коэффициенти	0,4	0,3	-0,1
4. Захира ва харажатларни ўзлик манбалар билан қопланганлик коэффициенти	0,9	1,4	0,5
5. Маблағларнинг чакқон ҳаракатчанлик коэффициенти	0,7	0,7	-

Бухгалтерия баланс бўйича молиявий коэффициентлар қуйидаги сатр маълумотларидан топилади:

$$1. \frac{\text{Ўзлик маблағларнинг манбалари (390)}}{\text{Баланснинг жами (550)}}$$

$$\text{Йил бошига} = \frac{89035}{124575} = 0,7$$

$$\text{Йил охирига} = \frac{126582}{162354} = 0,8$$

$$2. \frac{\text{Оборот активлар (300)}}{\text{Мажбуриятлар (540)}}$$

$$\text{Йил боши} = \frac{93577}{35540} = 2,6$$

$$\text{Йил охири} = \frac{125152}{35772} = 3,5$$

$$3. \frac{\text{Мажбуриятлар} - \text{Узоқ муддатли қарзлар} (540 - (400 + 410))}{\text{Ўзлик маблағларн инг манбалари} (390)}$$

$$\text{Йил боши} = \frac{35540}{89035} = 0,4$$

$$\text{Йил охири} = \frac{35772}{126582} = 0,3$$

$$4. \frac{\text{Ўзлик маблағлар манбалари} + \text{узоқ муддатли кредит ва қарзлар} - \text{узоқ муддатли активлар} (390 + (400 - 410) - 110)}{\text{Заҳира ва харажатлар} (120 + 130 + 140 + 150 + 160)}$$

$$\text{Йил охири} = \frac{126582 - 30998}{70343} = 1,4$$

$$\text{Йил боши} = \frac{89035 - 30998}{60606} = 0,9$$

$$5. \frac{\text{Ўзлик маблағлар манбалари} + \text{узоқ муддатли кредит ва қарзлар} - \text{узоқ муддатли активлар} (390 + (400 - 410) - 110)}{\text{Ўзлик маблағлар манбалари} (390)}$$

$$\text{Йил боши} = \frac{89035 - 30998}{89035} = 0,7$$

$$\text{Йил охири} = \frac{126582 - 30998}{126582} = 0,7$$

Маълумотларга кўра, корхонанинг молиявий аҳволига тўғри баҳо бериш учун бухгалтерия балансига асосланган ҳолда молиявий коэффициентлардан фойдаланамиз. Шунга кўра, корхонанинг молиявий мустақиллик коэффициенти йил бошига нисбатан 0,1% га кўпайган. Тўлов қобилиятлилик коэффициенти йил бошига нисбатан 0,9% га ўсган. Корхонада заҳира ва харажатларни ўзлик манбалар билан қопланганлик коэффициенти йил бошига нисбатан 0,5% га кўпайган. Корхона фаолияти учун бу ижобий ҳолатдир.

Корхонада қарз ва ўзлик маблағлар ўрасидаги нисбат коэффициенти 0,1% га камайган. демак, бу ҳолат корхонада ўзлик маблағларнинг манбалари мажбуриятларга нисбатан йил охирида кўпроқ суммага кўпайганлигидан

далолат беради. Маблағларнинг чакқон ҳаракатчанлик коэффициенти ўзгармаган. Корхона фаолияти учун бу ижобий ҳолатдир.

## 1.7. ТЎЛОВ ҚОБИЛИЯТИНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Фирма ва компаниялар кўп турдаги иқтисодий алоқаларни, жумладан хом ашё ва материаллар сотиб олиш, тайёр маҳсулот-ларни сотиш билан боғлиқ бўлган ҳисоб-китобларни бажаришади. Шунингдек давлат бюджети, молия, банк, суғурта ва кредиторлар билан муносабатда бўлинади. Уларга ҳисоб беришни белгиланган муддатда амалга ошириш, молиявий тартиб интизомига риоя қилиш катта аҳамиятга эга.

Тўлов қобилияти дейилганда, хўжаликнинг муддати келган тўлов мажбуриятларни бажариш учун зурур бўлган маблағларни етарли ёки камчилигини аниқлаш тушунилади. Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг тўлов қобилиятига эга бўлиши муҳим ва бу унинг ўз вақтида зарур бўлган қарзларни қайтариш имкониятларини белгилайди. Корхона баланси маълумотларга асосланиб, тўлов қобилиятининг қай аҳволдаги ҳисобланади. Бунинг учун корхонанинг тўлаш учун зарур бўлган маблағлари билан қарз мажбуриятларини солиштириш мумкин.

Тўлов маблағларига пул маблағлари, жўнатилган товар ва маҳсулотлар қиймати (ҳали пул келиб тушмаган), дебитор сотишдаги тушум ва бошқалар киради. Шунингдек қисқа муддатга олинган ссудалар ҳам вақтинча тўлов мажбуриятларни амалга ошириш учун манба бўлиши мумкин. Қийматли қоғоз, акция, облигация сотишдан олинган маблағ ва қўшимча корхоналарда қатнашишдан келган даромадлар ҳам тўлов мажбуриятларини бажаришдаги манба бўлиши керак. Тўлов мажбуриятларига мол етказиб берувчи ва пудратчиларга, бюджет ва суғуртага, меҳнат ҳақи турли хил кредиторларга бўлган ва бошқа турдаги қарзлар киради. Корхонанинг маълум бир кундаги тўлов қобилиятини аниқлаш учун шу муддатдаги тўлов мажбуриятлари билан маблағлар солиштирилади.



## Корхонанинг тўлов қобилиятининг таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Тўлаш учун маблағлар	Сатр рақами	Йил охирига	Тўлов қарзлари	Сатр рақами	Йил охирига
1	2	3	4	5	6
1. Пул маблағлари	170	2388	1. МЕБ га қарзлар	450	22777
2. Валюта маблағлари	180	-	2. Бюджет бўйича қарзлар	460	-
3. Қисқа муддатли қўйилмалар	200+210	-	3. Мехнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар	470	3820
4. Дебиторлар	220+290	52421	4. Ҳаридор ва буюртмачилардан олинган бўнақлар	440	6460
5. Тайёр маҳсулот	140+150	20465	5. Қисқа муддатли кредит ва қарзлар	420+430	-
			6. Бошқа қарз ва кредитлар	480+530	2715
Жами тўлаш учун маблағлар	-	75274	Жами тўлов қарзлари	-	35772
Қарз тўлов мажбуриятларнинг кўплиги	-	-	Тўлов маблағларнинг кўплиги	-	39502
<b>Баланс</b>	-	<b>75274</b>	<b>Баланс</b>	-	<b>75274</b>

Маълумотларга кўра, корхонада тўлаш учун ишлатилиши мумкин бўлган жами маблағлари 75 млн. 274 минг сўмни ташкил этган. Қайтариши керак бўлган мажбуриятлар 35 млн. 772 минг сўмни ташкил қилган. Корхонада маблағларнинг ортиқчилиги 39 млн. 502 минг сўмни ташкил этган. Корхонада ҳисобот йилда қарз тўлов мажбуриятлари мавжуд эмас.

Корхонанинг тўлов қобилиятини таҳлил этишда қисқа муддатга тўлов қобилияти ва узоқ муддатга тўлов қобилияти кўрсаткичлари ўрганилади. Шунга кўра қисқа муддатли тўлов қобилият қуйидагича аниқланади:

$$= > \frac{\text{Пул маблағлари} + \text{Қисқа муд. қим.қоғозлар}}{\text{Қайтариш муд. етган кредитор қарзлар}}$$

Узоқ муддатли тўлов қобилият эса:

$$= > \frac{\text{Оборот активлар}}{\text{Мажбуриятлар}} = \frac{125152}{35772} = 3,4$$

Демак, корхона юқори тўлов қобилиятига эга бўлган. Бу корхона фаолияти учун ижобий ҳолат ҳисобланади.

Тўлов қобилиятини таҳлил қилишда айрим бошқа кўрсаткичларни ҳам ўрганиш мумкин. Масалан, жами тўлов маблағларни мажбуриятларга нисбатан

ёки тўлов қобилияти даража коэффициентини, бу қуйидаги тартибда ҳисобланади:

$$\frac{\text{пул маблағлар} + \text{қимматли қоғозлар}}{\text{қиска муддатли тўлов мажбуриятлар}}$$

Корхонанинг мавжуд пул маблағлари доим тўлов мажбурият-ларини қайтаришга тайёр бўлган манба бўлганлиги учун ҳамда қийматли қоғозлар ҳам шу мақсадга ишлатилиши мумкинлигини ҳисобга олиниб, тўлов қобилиятини белгиловчи коэффициент ҳисобланилади. Шунингдек турли айланма маблағларнинг пул шаклларига ўтиш муддати ҳар хиллигини эътиборга олинганда тайёр маҳсулот захиралари тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлар ва ярим фабрикатларнинг пулга айлантириш тезлигини ўрганиш зарур. Бундан ташқари тўлов қобилиятининг ўзгаришида дебитор қарзларни пулга айланиш тезлиги банкдаги тўлов хужжатларини ўз вақтида расмийлаштирилиш ва уларнинг тез ҳаракат қилишига боғлиқдир. Агарда дебитор маблағларни қарз мажбуриятларини узишга йўналтирилса, оралик тўлов қарзларини қоплашлик коэффициентини кўрсаткичи ҳисобланади.

Бу кўрсаткич қуйидаги тартибда топилади:

$$\frac{\text{Пул маблағлари, ҳисоб - китоб ва + бошқа дебитор  
бошқа активлар қарз}}{\text{қиска муддатли қарзлар}}$$

Демак, корхона оралик тўлов қобилияти 0,72-0,83 коэффициентини ташкил қилади. Корхонанинг тўлов қобилиятини белгиловчи муҳим кўрсаткичлардан яна бири қарз мажбуриятларини қоплашнинг умумий коэффициентидир. Бу қуйидаги тартибда ҳисобланади:

$$\frac{\text{Жами айланма (шу жумладан материал) маблағлар}}{\text{қиска муддатли тўлов мажбуриятлар}}$$

Демак, корхона қиска муддатли тўлов мажбуриятларини қоплашга ўзининг барча айланма маблағларини, яъни захиралар, пул маблағлари, ҳисоб-китоблар ва бошқа активларни жалб этса:

Келгуси йилда корхонанинг тўлов қобилиятида юз бериши мумкин бўлган ўзгаришларни билиш учун маҳсулотлар сотишдан келадиган тушум ҳажмини таҳлил қилиш лозим. Жами тушум ҳисобига сарфланган харажатлар қопланади, мажбурий тўловлар бажарилади ва эҳтиёт ривожлантириш жамғармалари яратилади. Соф тушум бевосита корхона оборотида қатнашади, бунга асосий восита эскириши ва соф фойда киради.

Корхонанинг тўлов қобилиятини таҳлил қилишда соф тушум коэффицентини ҳисоблаш муҳимдир, бу кўрсаткич қуйидагича аниқланади.

Соф фойда + асосий воситалар эскириши (амортизация)  
сотишдан тушум

Ҳиссадорлик, кооператив, кичик ва ҳамкорликда ишлайдиган корхоналарда ўзига қаршли мол-мулкни кўпайтириш аҳамиятли. Айниқса ҳиссадорлик ва бошқа жамғармаларни тўлдириб бориш зарурдир. Бу ҳиссадолар устав фонди қатнашчи ва аъзоларнинг бадаллари ҳисобига тўлдирилади. Шунинг учун ҳам аъзоларнинг келишувига мувофиқ, қонун билан белгиланган устав фондининг ҳажми камайтирилмаслиги ва у тўлдириб борилиши зарур. Корхона балансини ўрганишда албатта низом жамғармасининг ўтган йилга нисбатан ўзгариш сабаблари таҳлил қилинади. Демак, устав фондининг кўпайиши ҳам молиявий барқарорлик яхшиланганлиги белгиси ҳисобланади.

## 1.8. МАБЛАҒЛАР ҲАРАКАТЧАНЛИГИНИ ТАҲЛИЛИ.

Баланс маълумотларига асосланиб, корхона маблағларининг тез пулга айланиш ҳолати ўрганилади. Бундай таҳлилнинг зарурияти бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарда қаттиқ молиявий чекланишларнинг пайдо бўлиши ва олинган қарзларни қайтариш имкониятларини ўз вақтида ҳисоблаб, баҳо беришда кўринади. Айниқса тўлов мажбуриятларининг муддати корхона мулки фаолият натижасида пулга айланиш муддатига мос келиши молиявий ҳолатни яхшиланишига таъсир кўрсатади. Шу боис корхона активларининг ҳаракатчанлигини таҳлил қилган ҳолда қарзларни қайтаришга етарли ёки етишмаслиги мунтазам ўрганилиши лозим.

Пул шаклига айланиш тезлигига қараб, корхона активлари қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

1. Доимий ҳаракатдаги активлар.
2. Тез сотилувчи активлар.
3. Секин сотилувчи активлар.
4. Қийин сотилувчи активлар.

Доимий ҳаракатдаги активлар гуруҳига балансдаги барча пул маблағлари ва қисқа муддатли молиявий қуйилмалар, яъни қийматли қоғозлар киради. Бундай активлар доимо қарз мажбуриятларни тўлаш учун тайёр турган маблағ ҳисобланади ва пул маблағи кўп бўлган корхоналар билан иқтисодий алоқаларни ўзаро ҳисоб-китобларни келишилган муддатларда бажариш имконини беради.

Тез сотилувчи мулкларга баланснинг II бўлим активидаги дебитор қарзлар ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Бу маблағлар ҳам зарур бўлган ҳолларда тўлов воситаси бўлиб хизмат қилади. Секин сотилувчи активларга баланснинг «Захиралар ва харажатлар» жами тушунилиб, нақд пул маблағлари етишмаган ҳолларда тўлов мажбуриятларни қоплашга сарфланиши мумкин. Қийин сотилувчи гуруҳларга эса «Узоқ муддатли активлар» киради. Бу мулк турли ишлаб чиқаришда узоқ муддат қатнашиб, ўз қийматини аста-секин

яратилаётган маҳсулотларга ўтказиб беради. Шунинг учун ҳам асосий воситаларнинг пулга айланиб, тўлов воситаси ва мажбуриятларни узишга манба бўлиши кўп вақтни талаб этади.

Баланснинг пассиви ҳам айнан актив каби қарзларни қайтариш муддатига қараб қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

1. Муддати келган тўлов мажбуриятлари;
2. Қисқа муддатли пассивлар;
3. Узоқ муддатли пассивлар;
4. Доимий пассивлар.

Муддати келган тўлов мажбуриятларига баланснинг II бўлим пассивидаги кредиторлар билан ҳисоб-китоблар ва ўз вақтида қайтарилмаган ссудалар киради. Қисқа муддатли пассивлар гуруҳига эса II бўлим пассивидаги қолган бандлар, яъни банкнинг қисқа муддатли кредитлари, корхона хизматчилари учун банк кредитлари, қисқа муддатли қарзлар келгуси давр харажатлари ва тўловлар захираси, даргумон қарзлар бўйича захиралар ва бошқа қисқа муддатли пассивлар киради. Ўрта ва узоқ муддатли пассив дейилганда узоқ муддатли банк кредитлари ва узоқ муддатли қарз бандлари тушунилади. Доимий пассивлар гуруҳига эса I бўлим пассивидаги барча бандлар, яъни устав капитали, захира капитали, қўшилган капитал, махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар, мақсадли молиялаштириш ва тушумлар, ижара мажбуриятлари, таъсисчилар билан бўладиган ҳисоб-китоблар, ўтган ва ҳисобот йилдаги тақсимланган фойда киради.

Маблағларнинг айланиш ҳолатини таҳлил қилишда жорий ва келгуси даврда кутиладиган ҳаракатчанлик кўрсаткичларини ўрганиш зарур. Маблағларнинг жорий ҳаракатчанлиги доимий ва тез сотилувчи активлар билан муддати етган тўлов мажбуриятлар ва қисқа муддатли пассивларни таққослаш орқали аниқланади. Келажакда кутиладиган ҳаракатчанлик кўрсаткичи эса секин сотилувчи активлар билан ўрта ва узоқ муддатли пассивларни солиштириш орқали ўрганилади. Бунда корхонанинг келгусида мўлжалланган

ҳар хил тушумлар билан келажак тўловларини олдиндан башорат қилиш мумкин.

## 6-Жадвал

### Балансинг актив ва пассивини ҳаракатчанлигини таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Актив	Йил бошига	Йил охирига	Пассив	Йил бошига	Йил охирига	Тўлаш учун маблағларнинг етишмаслиги (+,-)	
						йил бошига	йил охирига
1	2	3	4	5	6	7=2-5	8=3-6
1. Доимий ҳаракатдаги активлар	900	2388	1. Муддати келган тўлов мажбуриятлари	31205	29312	-30305	-26924
2. Тез сотилувчи активлар	32071	52421	2. Қисқа муддатли пассивлар	4335	6460	27736	45961
3. Секин сотилувчи активлар	60606	70343	3. Узоқ муддатли пассивлар	-	-	60606	70343
4. Қийин сотилувчи активлар	30998	37202	4. Доимий пассивлар	89035	126582	-58037	-89380
<b>ЖАМИ:</b>	<b>124575</b>	<b>162354</b>	<b>ЖАМИ:</b>	<b>124575</b>	<b>162354</b>	<b>-</b>	<b>-</b>

6-жадвал маълумотларига асосланган ҳолда қуйидаги шартларни бажарилишини текшираемиз.

	Йил бошига	Йил охирида
1. $A_1 > П_1$	1. $900 > 31305$	1. $2388 > 29312$
2. $A_2 > П_2$	2. $32071 > 4335$	2. $52421 > 6460$
3. $A_3 > П_3$	3. $60606 > 0$	3. $70343 > 0$
4. $A_4 < П_4$	4. $30998 < 89035$	4. $37202 < 126582$

Корхонада йил бошига нисбатан йил охирида қарз мажбуриятларини тўлаш учун маблағларнинг етишмаслиги сезилди. Корхонанинг муддати келган тўлов мажбуриятлари ҳисобот йил бошида 30 млн. 305 минг сўмга етишмаган бўлса, йил охирида бу кўрсаткич 3 млн. 381 минг сўмга камайган. Корхонада бу кўрсаткичнинг йил охирида 26 млн. 924 минг сўмга етишмаслиги ва йил бошига нисбатан бу кўрсаткичнинг камайганлиги корхонанинг молиявий ҳолати аста-секин яхшиланаётганлигидан далолат бермоқда.

6-жадвалда корхона баланси маълумотларига қараб мулк ва маблағларнинг ҳаракатчанлик даражасини аниқласа бўлади. Маълумотлар шуни кўрсатадики, доимий ҳаракатдаги активлар (пул маблағлари) тўлов муддати келган қарзларни қайтариш учун йил бошида 150 минг сўм, йил охирида эса 87 минг сўм ортиқча экан. Лекин қисқа муддатли пассивни эътиборга олган ҳолда, пул маблағлари ва дебиторлар билан ҳисоб-китоблар жамини қарзларни қайтаришга йил бошида 470 минг сўм, йил охирида эса 220 минг сўм етишмаслигини англатади. Демак, бу ерда жорий тўлов мажбуриятларини қайтаришга маблағ етишмайди. Фақат секин сотилувчи актив (хом ашё ва захира) ҳисобигагина қисқа муддатли қарзларни қайтариш мумкин.

Умуман олганда, қуйидаги шартларга амал қилинса, корхона маблағи ҳаракатчан деб баҳоланади:

- а) доимий ҳаракатдаги активлар  $>$  муддати келган тўлов мажбуриятлар;
- б) тез сотилувчи активлар  $>$  қисқа муддатли пассивлар;
- в) секин сотилувчи активлар  $>$  ўрта ва узок муддатли пассивлар;
- г) қийин сотилувчи активлар  $<$  доимий пассивлар

## 1.9. АЙЛАНМА МАБЛАҒЛАРНИНГ АЙЛАНИШИНИ ТАҲЛИЛИ.

Молиявий таҳлилнинг муҳим қисми айланма маблағлардан самарали фойдаланганликни ўрганиш эгаллайди, бунда айланма маблағлар айниқса ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, дебитор қарзлар, пул ва валюта маблағлар, қийматли қоғозлар ҳаракатини ўрганиш муҳимдир.

Айланма маблағларнинг айланишини таҳлил қилганда қуйидаги кўрсаткичлар аниқланади:

$$\begin{aligned} \text{а) айланиш коэффициенти} &= \frac{\text{маҳсулот (иш, хизмат)лар}}{\text{заҳира ва харажатлар}} \\ \text{б) айланиш куни} &= \frac{\text{заҳира ва харажатлар} * \text{ҳисобот давр куни (360)}}{\text{маҳсулот (иш, хизмат)лар соф тушум}} \\ \text{в) айланиш салмоғи коэффициенти} &= \frac{\text{заҳира ва харажатлар}}{\text{маҳсулот (иш, хизмат)лар соф тушум}} \end{aligned}$$

Бу коэффициентлардан ташқари айланма маблағларнинг самарадорлигини аниқлаш мақсадида ҳар бир ёки минг сўмлик заҳира ва харажатлар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, соф тушум ва ҳисобот йилнинг соф фойдаси каби маълумотлар ҳам таҳлил этилади (7-жадвал).

Жадвал маълумотларига кўра, корхонада заҳира ва харажатларнинг айланиш коэффициенти ўтган йилга нисбатан 1,9061 га кўпайган. Айланиш куни эса ўтган йилга нисбатан 25,19 кунга камайган. Шу жумладан айланиш салмоғи коэффициенти ҳам ўтган йилга нисбатан 0,07 га камайган. Корхонада айланма маблағларнинг айланиши тезлашиш натижасида жами 30 млн. 807 минг сўмга яқин маблағлар оборотдан бўшаган, бундан кўринадики корхонада ўтган йилга нисбатан ҳисобот йили заҳира ва харажатлардан фойдаланганлик яхшиланган.



## Айланма маблағларнинг айланишини таҳлили

Кўрсаткичлар номи	Ўтган йил	Ҳисобот йил	Фарқи (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. Маҳсулот (иш, хизмат) сотишдан олинган соф тушум	263809	440274	176465
2. Заҳира ва харажатларнинг жами	60606	70343	9737
3. Айланиш коэффициенти	4,3528	6,2589	1,9061
4. Айланиш куни	82,70	57,51	-25,19
5. Айланиш салмоғи коэффициенти	0,2297	0,1597	-0,07
6. Айланишни тезлашиши ёки секинлашишидан маблағларнинг бўшашлиги ёки қўшимча жалб қилиниши			
а) кунда			
б) суммада $(440274 \times 25,19) : 360 = -30807$	x	x	-25,19
	x	x	-30807

## 1.10. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.

1. Бухгалтерия балансини таҳлил қилишнинг мазмуни нималардан иборат?
2. Молиявий ҳолат таҳлилида қандай усуллардан фойдаланилади?
3. Мол-мулк таркибини таҳлилида нималар ўрганилади?
4. Маблағларнинг манбалари қандай таҳлил қилинади?
5. Заҳира ва харажатларни қоплашга ўзлик манбаларининг етарлилиги ёки етишмаслилигини қандай аниқлаш мумкин?
6. Молиявий барқарорлик дейилганда нима тушунилади?
7. Қандай молиявий коэффициентларни биласиз?
8. Тўлов қобилиятини яхшилаш учун қандай чоралар зарур?
9. Мол-мулкнинг ҳаракатчанлиги қандай таҳлил қилинади?
10. Қарз мажбуриятларини таркиби нималардан иборат?
11. Молиявий мустақиллик дейилганда нимани тушунасиз?
12. Айланма маблағларнинг айланиши қандай аниқланади?
13. Айланма маблағларнинг айланишини тезлатиш учун қандай тадбирлар зарур?
14. Балансининг таркиби қандай нисбатда бўлгани мақсадга мувофиқ?

**1.11. МАВЗУНИ МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

1. Қуйидаги 1-иловада келтирилган бухгалтерия баланси маълумотларини таҳлил қилинг.

1-мавзуга илова.

**Бухгалтерия баланси**

Кўрсаткичларнинг номи	Сатр коди	Ҳисобот йили бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4

**Актив****II. Узоқ муддатли активлар**

<i>Асосий воситалар</i>			
бошланғич (қайта тиклаш) қиймат (01.03)	010	125479	138053
эскириш (02)	011	72758	81905
қолдиқ қиймат 010-011	012	52721	56148
<i>Номоддий активлар:</i>			
бошланғич қиймат	020	23549	23884
Эскириш	021	8127	11180
қолдиқ қиймат 020-021	022	15422	12704
Капитал қўйилмалар (07.08)	030		
Шўба корхоналаридаги акциялар (06)	040		
Шўба корхоналарига берилган қарзлар (06)	050		
Уюшма корхоналаридаги акциялар (06)	060		
Уюшма корхоналарига берилган қарзлар (06)	070		
Узоқ муддатли инвестициялар (06)	080	3013	3013
Бошқа қарзлар (06)	090	126	263
Бошқа активлар	100		
<b>1-БЎЛИМ БЎЙИЧА ЖАМИ</b>	<b>110</b>	<b>71282</b>	<b>72128</b>
<b>012+022+030+040+050+060+070+080+090+100</b>			
Оборот активлари			
Ишлаб чиқариш захиралари (10,11,12-13,15,16)	120	74814	87164
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (20,21,23,29)	130	45765	63911
Тайёр маҳсулот (40)	140	26333	66584
Олиб сотиладиган товарлар (41-42)	150	258	1222
Келгуси давр сарфлари (31)	160	160	1528
Пул маблағлари (51,55,56,57)	170		27180
Валюта маблағлари 950,52,55,56,57)	180	4286	868
Ҷазнадаги пул маблағлари (50)	190		
Қисқа муддатли қўйилмалар (58)	200	22604	1800
Сотиб олинган хусусий акциялар (56)	210		
Дебиторлар:		22973	33292
Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоблашишлар (09,45,62-82)	220		
бўнак (аванс) тўловлари (61)	230	5073	889
бюджет билан ҳисоблашишлар (68,19)	240	9712	33303

ходимлар билан ҳисоблашишлар (73)	250	267	117
шўъба корхоналари билан ҳисоблашишлар (78)	260	564	572
уюшма корхоналари билан ҳисоблашишлар (79)	270		
таъсисчилар билан ҳисоблашишлар (75)	280		
бошқа дебиторлар (63,71,76)	290	8072	5868
<b>II-БЎЛИМ БЎЙИЧА ЖАМИ</b> <b>120+130+140+150+160+170+180+190+200+210+220+230+240+250+260+270+280+290</b>	<b>300</b>	<b>220881</b>	<b>324298</b>
<b>Балансинг активи бўйича ЖАМИ 110+300</b>	<b>310</b>	<b>292163</b>	<b>396426</b>

Кўрсаткичларнинг номи	Сатр коди	Ҳисобот йили бошига	Ҳисобот даври охирига
<b>ПАССИВ</b>			
<b>Ўзлик маблағларнинг манбалари</b>			
Устав капитали (85/1)	320	80203	80203
Қўшилган капитал (85/2)	330	130733	148880
Резерв капитали (85/3)	340	1203	1805
Таксимланмаган фойда (копланмаган зарар) (87)	350	28340	17775
Мақсадли тушум ва фондлар (96,88)	360	2150	
Келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар (89)	370		
Келгуси дарв даромадлари (83)	380		
<b>1-Бўлим бўйича ЖАМИ 320+330+340+350+360+370+380</b>	<b>390</b>	<b>242629</b>	<b>248663</b>
Мажбуриятлар			
Узоқ муддатли қарзлар (95,97)	400		
Узоқ муддатли кредитлар (92)	410		
Қисқа муддатли қарзлар (93,94,97)	420		
Қисқа муддатли кредитлар (90)	430		
Ҳаридор ва буюртмачилардан олинган (счётларга келиб тушган) бўнақлар (64)	440	23566	109770
Кредиторлар:			
- мол етказиб берувчилар (60)	450	635	203
- бюджет бўйича қарзлар (68)	460	7624	7878
- меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар (70/1, 70/2)	470	6273	12178
- ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарзлар (69)	480	3969	4736
- бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар (67)	500	224	
- шўъба корхоналарига қарзлар (78)	510		
- уюшма корхоналарига қарзлар (78)	520		
- бошқа кредиторлар (75/1,71/2,73,76/1,79)	530	7243	12998
<b>2-Бўлим бўйича ЖАМИ</b> <b>400+410+420+430+440+450+460+470+480+490+500+510+520+530</b>	<b>540</b>	<b>49534</b>	<b>147763</b>
<b>Балансинг пассиви бўйича ЖАМИ 390+540</b>	<b>550</b>	<b>292163</b>	<b>396426</b>

## 2. Қуйидаги таянч ибораларга тушунчалар ёзинг.

- баланснинг активи;
- баланснинг пассиви;
- ўзига қарашли манбалар;
- қарз мажбуриятлар;
- молиявий барқарорлик;
- молиявий мустақиллик;
- тўлов қобилиятлилиги;
- мол-мулкнинг ҳаракатчанлиги;
- манбаларнинг ҳаракатчанлиги;
- молиявий коэффициентлар;
- айланма маблағларнинг айланиши.

## 3. Қуйидаги кўрсаткичларни баланс маълумотлари асосида тўлғазинг.

Тартиб рақами	Кўрсаткичлар номи	Шартли белгиси ва сатр рақами	Сумма, минг сўм
1	2	3	4
1.	Баланс активи		
2.	Баланс пассиви		
3.	Узоқ муддатли активлар		
4.	Оборот активлар		
5.	Ишлаб чиқариш захиралари		
6.	Тайёр маҳсулот		
7.	Пул маблағлари		
8.	Валюта маблағлари		
9.	Дебиторлар		
10.	Ўзлик маблағларнинг манбалари		
11.	Устав капитали		
12.	Тақсимланмаган фойда		
13.	Мажбуриятлар		
14.	Қисқа муддатли кредитлар		
15.	Кредиторлар		

## **II Боб**

### **ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ**

---

**2.1. ТАҲЛИЛ ВАЗИФАСИ ВА АХБОРОТ МАНБАИ**

**2.2. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ БЎЙИЧА ДЕБИТОРЛИК ВА  
КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ  
САБАБЛАРИ.**

**2.3. ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИ БАЛАНСINI  
ТУЗИШ.**

**2.4. ДЕБИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАЖМИ,  
ТАРКИБИ ВА ВУЖУДГА КЕЛИШ МУДДАТИ БЎЙИЧА  
ТАҲЛИЛИ.**

**2.5. КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАЖМИ,  
ТАРКИБИ ВА ТАШКИЛ ТОПИШ МУДДАТИ БЎЙИЧА  
ТАҲЛИЛИ.**

**2.6. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**

**2.7. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

## 2.1. ТАҲЛИЛ ВАЗИФАСИ ВА АХБОРОТ МАНБАИ

Фирма ва компаниялар ўз фаолиятларида турли хил ташкилотлар билан ҳисоб-китоб алоқаларини амалга оширадилар. Бу алоқаларда пулли тўловларни шартномада кўрсатилган муддатларда бажармай қолиш воқеалари кўплаб учраб туради, натижада дебиторлик ва кредиторлик қарзлари юзага келади.

Бунда корхона томонидан тўланиши лозим бўлган мажбуриятлар кредиторлик мажбуриятлари, олинishi лозим бўлган мажбуриятлар эса дебиторлик мажбуриятлар ҳисобланади. Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари қуйидагича шарҳ бериш мумкин. Қарши томонга тўланиши лозим бўлган мажбуриятлар кредиторлик мажбуриятлари, қарши томондан олинishi лозим бўлган мажбуриятлар дебиторлик мажбуриятлари дейилади.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари ҳисоб-китобларнинг доимий йўлдоши ҳисобланади. Лекин уларнинг тўлов муддатининг ошиб кетиши корхоналар молиявий аҳволига катта таъсир ўтказади. Шу мақсадда корхоналар фаолиятини юритишда дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини тўғри бошқариш масаласига алоҳида аҳамият берилади.

**Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятларининг олдини олиш бевосита давлат назаридаги ва этиборидаги масала ҳам ҳисобланади. Негаки корхоналар ва ташкилотлар ўртасида бўладиган ўзаро муносабатларда мажбуриятларни тартиблаш асосида давлат нақд пул муомаласини бошқариш ва иқтисодий тадбирлар режасини тузиб чиқиш чора тадбирлари белгиланади.**

Таҳлил этишда корхоналарнинг муайян даврга бўлган ўзаро дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг ҳолатига, таркибига, ташкил топиш муддатларига, юзага чиқиш сабабаларига, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларнинг оқланувчанлигига, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бўйича даргумон қарзларнинг юзага чиқишига баҳо берилади.

Таҳлил учун зарур бўлган маълумотлар корхона баланси (1-шакл) ҳамда корхона ва ташкилотлар томонидан тузиладиган дебиторлик ва кредиторлик

мажбуриятлари тўғрисидаги маълумот-номадан (2а-шакл) олинади. Шунингдек бухгалтерия ҳисобининг аналитик счётлари маълумотларидан фойдаланилади.

Таҳлил этишнинг асосий мақсади дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг айланиш даврини тезлаштириш асосида корхона молиявий ҳолатини яхшилаш юзасидан ҳолатни баҳолаш ва чора-тадбирлар белгилашдан иборат.

Фирма ва компаниялар молиявий ҳисоботининг 2а-шакли «Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳақидаги маълумотнома» деб номланиб, унда акс этган кўрсаткичлар тўлов қобилият, молиявий интизомга риоя қилинганлик ва бошқа ташкилотлар билан иқтисодий алоқаларни ҳолатига баҳо бериш учун асосий манбадир.

Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар таркиби фирма ва компанияларнинг қандай ташкилотлар билан бозор шароитида алоқа қилаётганлигига боғлиқдир. Ҳозирги шароитда дебитор ташкилотлар бўлиб харидор ва буюртмачилар, бўнак тўловчилар, бюджет ташкилотлари, ходимлар билан ҳисоблашишлар, шўба ва уюшган корхоналар билан ҳисоблашишлар, таъсисчилар билан ҳисоблашиш-лар ва бошқалар бўлиши мумкин.

Молиявий ҳисоботдаги маълумотларга қараб умумий дебиторлик қарзлар таркиби, улар ичидан Республикадан ташқарида бўлган дебиторлар ҳамда ундурини муддати ўтган қарздорлар ҳақидаги кўрсаткичларни ўрганиш мумкин.



## Дебиторлик қарзлар таркибини таҳлили

№	Дебитор ташкилотлар номи	Жами дебиторлар		Шу жумладан Республикадан ташқаридаги дебиторлар		Муддати ўтган дебиторлар
		Минг сўм	Салмоғи, %	Минг сўм	Салмоғи, %	Минг сўм
1	2	3	4	5	6	7
1.	Электромонтаж корхонаси	1009.5	1.9			1009.5
2.	Калон ота х/ж	690.1	1.3			690.1
3.	Зульфикоҳ х/ф	446.5	0.8			446.5
4.	Тадбиркор фирмаси	804.2	1.5			804.2
5.	Қурилиш хусусий корхонаси	654.0	1.2			
6.	Али-Шавкат корхонаси	659.8	1.3			
7.	Жамолиддин хусусий фирмаси	623.3	1.1			
8.	Таъминот савдо ташкилоти	983.4	1.9			
9.	Сардор хусусий фирмаси	2110.9	4.0			
10.	Бошқа дебиторлар	44439.3	85			
	<b>Жами:</b>	<b>52421</b>	<b>100</b>	-	-	

Жадвал маълумотларидан кўринадикки, ҳисобот йили жами дебитор қарзлар 52.4 млн. сўмни ташкил этган. Бу қарзлар ичида 5.5 фоизигина муддати ўтган дебиторлардир. Муддати ўтган қарзлар таркибида электромонтаж корхонасига тўланиши лозим бўлган сумма 1 млн. сўмни ташкил этади. Дебитор қарзларнинг аксарияти Республика ҳудудидаги корхоналар бўлганлиги учун 90 кун дан кечиктирмай мажбуриятларни узиш мақсадга мувофиқдир.

Жами дебиторларнинг 85 фоизига яқини бошқа дебиторлар бўлгани билан, харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоблашиш 26.3 млн. сўмни, бюджет ташкилотларидан олинadиган сумма 13.9 млн. сўмни ташкил этган, яъни яқин муддатда корхонанинг банкдаги жорий счётига 52.4 млн. сўмлик тушум амалга ошса тўлов қобилияти янада мустаҳкамланади.

## **2.2. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ БЎЙИЧА ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ.**

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бевосита корхона билан қарши томон ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китобларда келиб чиқадиган мажбуриятлардир. Бу мажбуриятлар корхона билан мол етказиб берувчилар ёки харидорлар ўртасидаги муносабатларда, корхона билан банк ташкилотлар ўртасида, корхона билан солиқ органлари ўртасидаги, корхона билан ижтимоий таъминот бўлимлари ва турли жамоат ташкилотлари, шунинг ходимлар, мулк эгалари, акционерлар ва инвесторлар билан бўладиган муносабатларда юзага келади. Уларнинг юзага келишининг асосий сабаби ҳисоб-китобларда вақтнинг ўзгарувчанлигидир. Яъни бугун ортилган маҳсулот ҳам пули тўлангунга қадар дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлар қаторига киритилади. Бунда даромад ва харажатларнинг юзага чиқиши билан улар бўйича ҳисоб-китобларнинг амалга ошиши орасида фарқланиш келиб чиқади.

Дебиторлик кредиторлик мажбуриятларининг юзага келиши бўйича қуйидаги сабаб қаторларини таркиблаш мумкин:

- ўзаро ҳисоб-китобларда томонларнинг тўлов лаёқатига эга эмаслиги;
- товарларни ортиб жўнатиш ва сотишда ҳисоб-китобларнинг замонавий шакллариининг чекланганлиги;
- мулк ва унга эгалик қилишда маъсуллик ҳиссининг йўқлиги;
- ўзаро шартномавий муносабатларнинг яхши йўлга қўйилмаган-лиги;
- даромадларни тан олиш юзасидан корхоналар тармоқ ҳусусиятидан келиб чиқилмаганлиги;
- харажатлар таркибига кирувчи иш ва хизматларни ҳисобга олишда қатъий хужжатлаштириш мезонларининг йўқлиги;
- ходимлар ва капитал эгалари билан корхона ўртасидаги муносабатларда қатъий шартларнинг йўқлиги;

- кредит ташкилотлари билан мижоз ўртасида бўладиган муносабатларда корхоналар фаолиятини баҳолашнинг услубий асосларидаги камчиликлар;
- суғурта ташкилотлари билан корхоналар ўртасидаги муносабатларда қатъий давлат қонунчилик механизмининг мавжуд эмаслиги ва х.к. сабабларни критиш мумкин.

Биз юқорида белгилаган эдикки корхонада дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг юзага келишининг асосий сабаби ҳисоб-китобларда тўловлар муддатининг ёки санасининг турли ҳисобот даврига тушиб қолишидир. Бунда дебиторлик кредиторлик мажбуриятларининг юзага чиқишига ҳар қандай ҳолда ҳам йўл қўйилади. Агарда маҳсулотлар ортиб жўнатиш орқали сотиладиган бўлса бунда тўловлар амалга ошиш санасига қадар, агарда товарлар пулини олдиндан тўлаш асосида сотиладиган бўлса бунда ҳам товарларни жўнатиш санасига қадар мажбурият, қарз сифатида ҳисобда акс эттирилади.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлар бўйича ҳисобот, маълумотнома ҳар ойнинг 1-санасига тузилади ва тегишли ташкилотларга топширилади.

Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари корхона баланси яъни ҳар чорақда тузиладиган корхона активлари, капитали ва мажбуриятлари ҳолати тўғрисидаги ҳисоботда ҳам акс эттирилади.

### 2.3. ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИ БАЛАНСИНИ ТУЗИШ.

Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари баланси улар орасидаги ўзаро тенглик нисбатини характерлайди. Бунда дебиторлик мажбуриятларининг кредиторлик мажбуриятларидан ортиб кетиши ёки аксинча ҳолатлари ифодаланади.

Дебиторлик – кредиторлик мажбуриятлари қаторига баланс моддалари бўйича қуйидагилар киради:

#### **Дебиторлар:**

- харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоблашишлар
- бўнак (аванс) тўловлари
- бюджет билан ҳисоблашишлар
- ходимлар била ҳисоблашишлар
- шўъба корхоналар билан ҳисоблашишлар
- таъсисчилар билан ҳисоблашишлар
- уюшма корхоналар билан ҳисоблашишлар
- бошқа дебиторлар

#### **Кредиторлар:**

- мол етказиб берувчилар
- бюджет бўйича қарзлар
- меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар
- ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарзлар
- мулкӣ ва шахсий суғурталар бўйича қарзлар
- бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар
- шўъба корхоналарига қарзлар
- уюшма корхоналарига қарзлар
- бошқа кредиторлар

Баланс маълумотларидан дебиторлик ва кредиторлик қарзлар таркибини ўрганиш фирма ва компанияларнинг қандай турли хил ташкилотлар билан

иқтисодий алоқадалиги, томонларнинг ўзаро тўлов шартномаларини бажаришга муносабати ва қарзларни миқдорини таҳлил қилиш имконини беради. Айниқса дебитор ва кредитор мажбуриятлар таркибида даргумон қарзларнинг борлиги, ундирилиши мураккаб бўлган дебиторларнинг пайдо бўлиши фирма ва компанияларнинг молиявий аҳволини пасайтиришга олиб келади. Бундай ҳолат эса кредитор қарзларни ўз вақтида узишни қийинлаштиради. Натижада дебитор ва кредиторлик ташкилотларнинг сонини ортишига, ўзаро ҳисоб-китоб ишларида чалкашликларни бўлишига олиб келади.

#### 9-Жадвал

#### Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари балансининг таҳлили

Дебиторлик қарзлари	Сумма (минг сўм)	Кредиторлик қарзлари	Сумма (минг сўм)
Ҳаридорлар ва буюртмачилар билан ҳисоблашишлар	26291	Мол етказиб берувчиларга қарзалар	29237
Бўнак (аванс) тўловлари	4646	Бюджет бўйича қарзлар	-
Бюджет билан ҳисоблашишлар	13946	Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар	3820
Ходимлар билан ҳисоблашишлар	60	Ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарзлар	1172
Шўъба корхоналар билан ҳисоблашишлар	2410	Мулкӣ ва шахсий суғурталар бўйича қарзлар	-
Таъсисчилар билан ҳисоблашишлар	-	Бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар	1887
Уюшма корхоналар билан ҳисоблашишлар	2854	Шўъба корхоналарига қарзлар	111
Бошқа дебиторлар	2214	Уюшма корхоналарига қарзлар	-
		Бошқа кредиторлар	545
<b>Жами</b>	<b>52421</b>	<b>Жами</b>	<b>35772</b>
		Дебиторлик қарзларининг кредиторлик қарзлардан ортиқчилиги	16649
<b>БАЛАНС</b>	<b>52421</b>	<b>БАЛАНС</b>	<b>52421</b>

Корхонада дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг ҳолатининг таҳлили шуни кўрсатадики жорий даврда кредиторлик мажбуриятлари дебиторлик мажбуриятларига нисбатан 16.649 млн. сўмга кам бўлган.

Дебиторлик қарзлар таркибида энг кўп ҳаридор ва буюртма-чилар билан ҳисоблашиш, яъни 26.3 млн. сўмни ташкил этган, сўнгра эса бюджет ташкилотларидан ундирилиши лозим бўлган 13.946 млн. сўм эгалласа, бўнак тўловлар 4.6 млн. сўм, уюшма корхоналар 2.8 млн. сўм, шўъба корхоналар билан бўладиган ҳисоблашишлар 2.4 млн. сўмдан ортиқни ташкил этади.

Кредиторлик мажбуриятлари таркибида асосий ўринни мол етказиб берувчиларга бўлган қарзлар 29.237 млн. сўм, меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар 3.8 млн. сўмни, бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар эса 1.9 млн. сўмга яқинни ташкил этган.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари тенглиги 52.4 млн. сўмни ташкил этган Шундан соф дебиторлик қарзлар суммаси 16.6 млн. сўмни иборат.

Муддати узайтирилган дебиторлик ва кредиторлик мажбурият-ларининг юзага келишига таҳлил алоҳида аҳамият қаратилади. Негаки муддати ўтказиб юборилган мажбуриятлар корхона молиявий аҳволининг оғирлашиши ва молиявий барқарорлигининг бузилишига сабаб бўлади. Ўз навбатида фирма ва компанияларнинг тўлов лаёқати бузилади.

Муддати ўтказиб юборилган мажбуриятларнинг юзага чиқиш сабаблари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

- корхонанинг молиявий ҳолатининг носоғломлиги;
- корхонанинг тўлов лаёқатига эга эмаслиги;
- ликвид маблағларнинг айланувчанлиги узоқлиги;
- шартнома мажбуриятларига ва тўлов шартларига амал этмаслик;
- хўжалик шартномаларининг бузилишидан кўриладиган зарарларни тўла ундирилмаслиги (шартномаларни бузилишида қўлланиладиган чораларнинг амал этмаслиги);
- ҳисоб-китобларда замонавий услублардан фойдаланмаганлик (фючерс, форс-мажор, вексел, қимматли қағозлар, бартер операциялари);

Дебиторлик-кредиторлик мажбуриятларининг ундириб олиш муддати 3 ой қилиб ёки 90 календар кун қилиб белгиланган. Ушбу муддатдан сўнг дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари назоратга олинади ҳамда уларнинг ҳолати бўйича давлат қонунчилигига мувофиқ жавобгарлик шартлари (маъмурий ва молиявий) белгиланган.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини ҳисобдан чиқариш муддати сифатида ҳуқуқий шахслар ўртасида 1 йил, корхона билан жисмоний шахслар ўртасида 3 йил муддат белгиланган. Ушбу муддатда тўланмаган ёки ундириб олинмаган мажбуриятлар, қарзлар корхона фойда ва зарарларига олиб борилади. Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари давлат томонидан назорат қатори сифатида олинган. Муддати ўтказиб юборилган кредиторлик мажбуриятлари корхона фойдасига қўшилади ва умумий асосда фойдадан солиқ ставкаси бўйича солиққа тортилади. Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятларини зарарга олиб бориш солиққа тортиладиган фойда суммасини камайтирмайди.

Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини фойда ва зарарлар қаторига олиб бориш шартлари давлат солиқ қонунчилигига мувофиқ қатъий тартибланган. Яъни дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини фойда ва зарарлар қаторига олиб боришга қадар уларни тўлаш ёки ундириб олиш юзасидан қандай ёзишмалар ёки мувожадатлар бўлган, арбитраж қарори чиқарилган ёки чиқарилмаганлиги ва х.к. бўйича дастлабки ҳужжатлар тўплами тайёрланмоғи лозим. Фақат шундагина уни фойда ва зарарлар таркибига олиб бориш мумкин. Акс ҳолда зарурийлик шартида кечиктирилган мажбуриятлар сифатида олиниб маъсуллар жавобгар-ликка тортилади.

## **2.4. ДЕБИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАЖМИ, ТАРКИБИ ВА ВУЖУДГА КЕЛИШ МУДДАТИ БЎЙИЧА ТАҲЛИЛИ.**

Дебиторлик мажбуриятлари таркиби деганда унинг юзага чиқиш қаторлари ёки ўрни тушинилади. Корхона баланси бўйича унинг қуйидаги қаторларини таркиблаб ўтганмиз. Ҳаридор ва буюртмачиларга бўлган дебиторлик мажбуриятлари, ходимлар билан ҳисоб-китоблар бўйича дебиторлик мажбуриятлар, иш ҳақидан ажратмалар юзасидан дебиторлик мажбуриятлари, солиқлар ва турли бошқа тўловлар бўйича дебиторлик мажбуриятлари ва х.к.

Шунингдек дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари таркибида муддати ўтган, тўлов муддати келган ва тўлов муддати ўтмаган мажбуриятларни алоҳида таркибланиш мумкин.

Муддати ўтган, тўлаш муддати келган мажбуриятлар алоҳида ҳисобга олинади ва бошқарилади. Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлар дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари тўғриси-даги маълумотномада алоҳида қаторланади. Уларнинг Республика ичкарасидаги корхоналар ва республикадан ташқаридаги корхоналар ўртасида муддати ўтган мажбуриятларга ажратиш мумкин. Муддати ўтказиб юборилган мажбуриятлар корхона молиявий ҳолатини оғирлаштирувчи асосий сабаб фактори сифатида олинади ва муҳим этибор берилади.

Таҳлил этишда дебиторлик мажбуриятларининг ҳажми таркиби ҳамда вужудга келиш муддати бўйича ўрганиш асосида уларнинг ҳолатига, айланувчанлик даражасига, дебиторлик қарзлари билан боғлиқ бўлган молиявий ҳолат кўрсаткичларига баҳо берилади.



## Дебиторлик мажбуриятларининг ҳолатини таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Дебиторлик мажбуриятлар таркиби	Давр охирига жами	Шу жумладан юзага чиқиш муддатлари бўйича				
		1 ойгача	1 ойдан 2 ойгача	3 ойдан 6 ойгача	6 ойдан 1 йилгача	1 йилдан ортиқ
1. Ҳаридорлар ва буюртмачилар билан ҳисоблашишлар	26291	16200	7140.7	1699.6	804.2	446.5
2. Бўнак (аванс) тўловлари	4646	3390	1256	*	*	*
3. Бюджет билан ҳисоблашишлар	13946	11900	2046	*	*	*
4. Ходимлар билан ҳисоблашишлар	60	60	*	*		*
5. Шўба корхоналар билан ҳисоблашишлар	2410	2410	-	*	*	*
6. Таъсисчилар билан ҳисоблашишлар	-	*	*	*	*	*
7. Уюшма корхоналар билан ҳисоблашишлар	2854	1800	1054	-	*	*
8. Бошқа дебиторлар	2214	2214	-	*	-	-
<b>Жами</b>	<b>52421</b>	<b>37974</b>	<b>11496.7</b>	<b>1699.6</b>	<b>804.2</b>	<b>446.5</b>

Корхонада дебиторлик мажбуриятларининг вужудга келиш муддатлари бўйича таҳлили натижасидан шунини кўриш мумкинки, ҳисобот йилнинг 1-январига жами қарзлар 52421 минг сўмни ташкил қилган. Жами дебиторлик мажбуриятлари таркибида 1 ой муддатга бўлган мажбуриятлар 37974 минг сўмни, 1 ойдан 2 ойгача бўлган мажбуриятлар 11496.7 минг сўмни, 3 ойдан 6 ойгача бўлган мажбуриятлар 1699.6 минг сўмни, 6 ойдан 1 йилгача бўлган мажбуриятлар 804.2 минг сўмни, шунингдек 1 йилдан ортиқ муддатдаги мажбуриятлар ҳажми 446.5 минг сўмни ташкил қилган.

Дебиторлик мажбуриятлари ёки қарзлари таҳлилида уларнинг айланувчанлигига алоҳида этибор берилади. Негаки дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг айланувчанлик даражаси корхона молиявий аҳволига баҳо беришнинг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади.

Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги деганда қарз мажбуриятларининг ундириб олиш муддати ва уларнинг айланиш коэффиценти тушунилади. Бу бевосита бугунги юзага келган мажбуриятнинг неча кундан кейин нақд пулга айланиш даражасини характерлайди.

Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги сотишдан олинган тушумни дебиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасига бўлиш асосида аниқланади.

$$\text{Дебиторлик мажбуриятларининг шартли айланиш коэффиценти} = \frac{\text{Сотишдан олинган соф тушум хақиқатда}}{\text{Дебиторлик мажбуриятлари ўтган йил шу даври бўйича}}$$

$$\text{Дебиторлик мажбуриятларининг шартли айланиш даври} = \frac{\text{Дебиторлик мажбуриятлари ўтган йил шу даври бўйича} * 360}{\text{Сотишдан олинган соф тушум хақиқатда}}$$

Дебиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасини таҳлил этиш даврининг календар кунига кўпайтириш ва сотишдан олинган соф тушум суммасига бўлиш асосида дебиторлик қарзларининг айланиш-лар кунни аниқланади.

#### 11- Жадвал

#### Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи
1. Дебиторлик мажбуриятлари жами	32071	52421	+20350
2. Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум	263809	440274	+176465
3. Оборот активлари	93577	125152	+31575
4. Муддати ўтган дебиторлик қарзлари	1720	2950.3	+1230.3
5. Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти (2/1)	8.23	8.40	+0.17
6. Дебиторлик қарзларининг айланиш даври, кунда (1*360/2)	43.7	42.9	-0.8
7. Оборот активлари таркибида дебиторлик қарзлари, (1/3*100)%	34.3	41.9	+7.6
8. Муддати ўтган дебиторлик қарзлари улуши, (4/1*100) %	5.4	5.6	+0.2

Корхонада дебиторлик мажбуриятларининг ҳолати ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 20350 минг сўмга ошган. Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум суммаси ҳам ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 176465 минг сўмга ўсган. Бунинг таъсирида дебиторлик мажбуриятларининг ундирилиш даври

ўтган йилга нисбатан 0.8 кунга тежалишига эришилган. Яъни дебиторлик мажбуриятларининг ундириб олинishi бир қадар тезлашган. Бу тезлашиш бевосита маҳсулот иш ва хизматларни сотишдан олинган соф тушум суммасининг ошиши ҳисобига рўй берган. Жорий даврда дебиторлик мажбуриятларининг жами оборот активлари таркибидаги салмоғи ўтган йининг шу даврига нисбатан 7.6% га ортиши аввало дебиторлик мажбуриятлари суммасининг ортиши ҳисобига рўй берган. Муддати ўтган дебиторлик қарзларининг жами дебиторлик қарзлари таркибидаги салмоғи ўтган йилнинг шу даврида 5.4% ни жорий даврнинг охириги ҳисобот санасига эса 5.6% ни ташкил қилган.

Юқоридаги боғланишлардан бевосита дебиторлик мажбурият-ларининг айланишига таъсир этувчи омилларнинг таъсир даражаларини ҳам аниқлашимиз мумкин.

#### 12- Жадвал

#### Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ва айланиш даври ўзгаришини омили таҳлили

Кўрсаткичлар	Дебиторлик қарзлари айланиш коэффиценти	Дебиторлик мажбуриятлари айланиш даври
1. Ўтган йил	8.23	43.7
2. Шартли ҳисобот йили	5.03	72.0
3. Ҳисобот йили	8.40	42.9
Жами фарқ	+0.17	-0.8
Таъсир этувчи омиллар		
1. Сотишдан олинган соф тушум суммасининг ўзгариши	3.37	-29.1
2. Дебиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши	-3.2	28.3

Дебиторлик мажбуриятларининг айланиш коэффиценти ва айланиш даврига омиллар таъсири қуйидагича бўлган. Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ўтган йилга нисбатан +0,17 га ортган. Бу ўзгаришда маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан олинган соф тушум суммасининг ўзгариши таъсирида айланиш коэффиценти +3.37 га, дебиторлик қарзлари ҳажмининг ўзгариши ҳисобига эса айланиш коэффиценти –3.2 га камайган. Ҳар

иккала омил таъсирида айланиш коэффициенти +0,17 га ўзгарган. Ушбу омиллар таъсири дебиторлик қарзларининг айланиш даври кўрсаткичи бўйича қуйидагича бўлган. Яъни, Сотишдан олинган соф тушум суммаси ҳисобига ўзгариш –29,1 кунга, дебиторлик мажбуриятлари суммасининг ўсиши ҳисобига +28,3 кунга ўзгариш кузатилган.

## **2.5. КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАЖМИ, ТАРКИБИ ВА ТАШКИЛ ТОПИШ МУДДАТИ БЎЙИЧА ТАҲЛИЛИ.**

Кредиторлик мажбуриятлари бошқа корхонанинг тўлайдиган мажбуриятларини характерлайди. Биз юқорида унинг таркибига нималар киришини ва уларнинг юзага келиш сабабларини кўрсатиб ўтган эдик. Кредиторлик мажбуриятларининг юзага чиқишининг асосий сабаби сифатида бевосита дебиторлик мажбуриятларининг вақтида келиб тушмаслигини ҳам таъсир кўрсатади.

Кредиторлик мажбуриятларининг таркиби таҳлилида қарздор бўлган корхоналар бўйича мажбуриятларни суммаси, уларни тўлаш муддатларига кўра таркибланишига баҳо берилади. Шунингдек дебиторлик мажбуриятларининг айланиш коэффиценти ва айланиш даврини аниқлашдаги каби бунда ҳам кредиторлик мажбурият-ларининг айланиши коэффиценти ва даври аниқланади. Кредиторлик қарзларни айланиш коэффицентини ҳисоблашда сотилган маҳсулот-ларнинг ишлаб чиқариш таннархи суммаси олинади.

Кредиторлик мажбуриятларининг тўлаш муддатлари бўйича қуйидаги таркибга бўлиш мумкин:

- Тўлаш муддати келган мажбуриятлар;
- Тўлаш муддати ўтиб кетган мажбуриятлари;

Календар муддатига кўра қарзларни тўлашни қуйидагича бўлинади:

- 1 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 1 ойдан 2 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 3 ойдан 6 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 6 ойдан бир йилгача бўлган мажбуриятлар;
- 1 йилдан ортиқ муддатга бўлган мажбуриятлар.

Кредитор қарзларни узишда фирма ва компаниялар муддати ўтган мажбуриятларни, сўнгра эса муддати келган тўловларни амалга оширгани мақсадга мувофиқдир. Томонлар ўртасида шартномавий мажбуриятларни ўз

вақтида бажармаганлиги учун иқтисодий санкцияларни жорий этилганлиги ва жарималар ундирилиши маблағ-ларнинг ноўрин сарфланишига сабаб бўлади.

Бозор иқтисодиёти шароитида муддати ўтган кредитор қарзларни бўлмаганлиги ҳам молиявий барқарорликни ифодаловчи муҳим омилдир. Кредиторлик қарзларни ҳам 90 кун ичида қайтарилганлиги фирма ва компаниялар учун ижобий ҳол ҳисоб-ланади.

### 13- Жадвал

#### Кредиторлик мажбуриятларининг таркиби ва ташкил топиш муддати бўйича таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Кредиторлик мажбуриятлари	Жами	Шу жумладан юзага чиқиш даври бўйича				
		1 ойгача	1 ойдан 2 ойгача	3-6 ой	6 ойдан 1 йилгача	1 йилдан ортиқ
1. Мол етказиб берувчиларга қарзлар	29237	12700	16363	174		
2. Бюджет бўйича қарзлар	-	-	*	*	*	*
3. Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар	3820	1600	2220	*	*	*
4. Ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарзлар	172	172	-	*	*	*
5. Мулкӣ ва шахсий суғурталар бўйича қарзлар	-	-	-	-		*
6. Бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар	1887	1887	-	-	*	*
7. Шўъба корхоналарига қарзлар	111	111	-	-	*	*
8. Уюшма корхоналарига қарзлар	-	-	-	-	-	*
9. Бошқа кредиторлар	545	545	-	-	-	
<b>Жами</b>	<b>35772</b>	<b>17015</b>	<b>18583</b>	<b>174</b>	-	-

Корхонада жами кредиторлик қарзларининг ҳисобот даври охирига бўлган ҳолати 35772 минг сўмни ташкил қилган. Шундан 1 ойгача бўлаган кредиторлик қарзлари 17015 минг сўмни, 1 ойдан 2 ойгача бўлган кредиторлик қарзлари суммаси 18583 минг сўмни, 3 ойдан 6 ойгача бўлган кредиторлик қарзлари суммаси 174 минг сўмни ташкил қилган.

Кредиторлик қарзларни муддати бўйича ўрганиш шуни кўрсатадики, жами мажбуриятнинг 51.9 фоизини 30-60 кун давомида қайтарилиши лозимдир. Демак, фирма яқин кунлар ичида жорий счётига сотилган маҳсулотлар учун ҳаридорлардан пул тушумини келишини таъминлаши лозим, акс ҳолда муддати ўтган кредитор қарзлар ортиб кетиши мумкин.

Кредиторлик қарзларининг ҳолатига уларнинг айланиш даражаларини ўрганиш асосида тўлиқ баҳо бериш мумкин. Кредиторлик қарзлари айланувчанлиги бўйича қуйидаги боғланишлар жадвалини келтириш мумкин.

#### 14-Жадвал

#### Кредиторлик мажбуриятларининг айланиши таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи
1	2	3	4
1.Кредиторлик мажбуриятлари, минг сўм	35540	35772	+232
2.Сотилган маҳсулотлар (иш, хизматлар) нинг Ишлаб чиқариш таннархи, минг сўм	174145	293310	+119165
3.Мажбуриятлар, минг сўм	35540	35772	+232
4. Кредиторлик қарзларининг муддати ўтгани, минг сўм	220	174	-46
5.Кредиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти, (2/1)	4,9	8,2	+3,3
6.Кредиторлик қарзларининг айланиш даври, кунда (1*360/2)	73,5	43,9	-29,6
7. Мажбуриятлар таркибида кредиторлик қарзлари улуши, % да (1/3*100)	100	100	-
8. Муддати ўтган кредиторлик қарзларининг жами кредиторлик қарзлари таркибидаги салмоғи, % да (4/1*100)	0,6	0,5	-0,1

Биз таҳлил қилаётган фирмада кредиторлик қарзлари ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 232 минг сўмга кўпайгани билан унинг айланиш тезлиги 3,3 коэффицентга ёки 29,6 кунга тезлашган. Бундан кўришиб турибдики, кредиторлик қарзларини узиш муддати кескин камайиб бормоқда. Айниқса муддати ўтган кредиторлик қарзлари суммасининг 46 минг сўмга ўтган йилга нисбатан камайганлиги эътиборга лойиқдир.

Кредиторлик қарзларининг жами мажбуриятлар таркибидаги салмоғи ўтган ва ҳисобот йилларда 100 фоизни ташкил этганлиги фирмани банкнинг узоқ ва қисқа муддатли кредитларидан фойдаланилмаётганлигидан далолат беради.

Банкнинг кредитларидан фойдаланмасликни фирма учун ижобий ҳамда салбий томонлари бор. Ижобий қирраси қарз сўрамасдан зарур айланма маблағларга эга бўлиб фаолият кўрсатиш ва фоизлар тўламасдан пул тушумига

эга бўлишлик саналса, салбий томони кўшимча маблағлар жалб қилиб ўз фаолиятини янада кенгайтирган ҳолда фойда олишни кўпайтиришга ўрганмоқлик бозор иқтисодиёти талабларидан биридир.

## 15- Жадвал

### Кредиторлик қарзлари айланишига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Кўрсаткичлар	Кредиторлик қарзлари айланиш коэффиценти	Кредиторлик қарзлари айланиш даври
1.Ўтган йил	4,9	73,5
2.Шартли ҳисобот йили	4,87	73,9
3.Ҳисобот йили	8,2	43,9
Жами фарқ	+3,3	-29,6
Таъсир этувчи омиллар	*	*
а) Сотилган маҳсулотлар (иш, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархининг ўзгариши	+3,33	-30
б) Кредиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши	-0,03	+0,4

Шартли кредиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти қуйидагича аниқланди:

$$\frac{\text{Ўтган йилги сотилган маҳсулотлар (иш, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархи}}{\text{Ҳисобот йилги кредиторлик мажбуриятлари}}$$

Ҳисобот йилги кредиторлик мажбуриятлари

Бизнинг мисолда шартли кредиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти  $174145:35772=4,87$  демак, шартли айланиш куни  $360:4,87=73,9$  кунга тенг.

Кредиторлик қарзлари айланиш коэффиценти ўтган йилга нисбатан 3,3 даражага кўпайган. Бунга таъсир этган сабаб сотилган маҳсулотлар (иш, хизматлар) нинг ишлаб чиқариш таннархини ўзгаришининг 3,33 га, кредиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши эса  $-0,03$  га тенг бўлган.

Кредиторлик қарзларининг тўлаш муддати ўтган йилга нисбатан 29,6 кунга тезлашган. Бу ўзгаришда сотилган маҳсулотлар (иш, хизматлар) нинг ишлаб чиқариш таннархи таъсири 30 кунга тезлаштирган, лекин кредиторлик



қарзлари суммасининг ўзгариши эса 0,4 кунга секинлаштирган. Иккала омилнинг таъсири -29,6 (-30+0,4) кун.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 майдаги "Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг маъсулиятини ошириш борасидаги чора тадбирлари тўғрисида"ги ва 1996 йил 24 январдаги "Тўлов интизомини ва ўзаро ҳисоб-китоблар тизимини мустаҳкамлаш чора тадбирлари тўғрисидаги" фармонларини бажариш борасида муайян ишлар олиб борилаётганлигига қарамасдан фирма ва компаниялар ўртасидаги дебиторлик-кредиторлик қарзларини камайтириш муаммоси бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб қолмоқда.

Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг олдини олиш мақсадида қуйидаги чора тадбирларни амалга ошириш зарур:

- ўзаро шартномавий муносабатларда томонларнинг масъуллиги ва уларнинг шартларига қатъий амал этиш;
- муддати ўтказиб юборилган ҳар қандай тўловлар суммаси бўйича ҳуқуқий жавобгарлик шартларини белгилаш;
- ҳисоб-китобларнинг замонавий шаклларида фойдаланиш;
- даргумон қарзлар бўйича резервлар ташкил қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва ҳ.к.;

## 2.6. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.

1. Дебитор қарзларнинг мазмуни қандай?
2. Кимлар дебитор бўлиши мумкин?
3. Дебитор қарзларнинг таркиби қандай таҳлил этилади?
4. Муддати ўтган дебитор қарзлар таҳлилида нималар ўрганилади?
5. Кредитор қарзлар мазмуни қандай?
6. Кредиторлик қарзлар қандай таҳлил қилинади?
7. Муддати ўтган кредиторлик қарзларнинг вужудга келиш сабаблари нимада?
8. Дебиторлик ва кредиторлик қарзларини камайтириш омиллари нимада?

## 2.7. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.

1. Қуйидаги таянч ибораларга тушунчалар ёзинг.
  - Дебитор қарзлар;
  - Кредитор қарзлар;
  - Мол етказиб берувчилар билан ҳисоблашиш;
  - Бюджет билан ҳисоблашишлар;
  - Шўъба ва уюшма корхоналар билан ҳисоблашишлар;
  - Аванс тўловлар;
  - Мулкый ва шахсий суғурталар бўйича ҳисоблашишлар.
2. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳақидаги маълумот-номани таҳлил қилинг.

**”Алишер Навоий” АЖ**  
(корхона номи)

Вилоят, шаҳар \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_ туман солиқ идорасига  
2001 йил \_\_\_\_\_ район

**ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК ҚАРЗЛАР ҲАҚИДАГИ МА’ЛУМОТНОМА.**

№	Дебитор, кредитор Вазирлик, идора, концерн, корхона ва бошқаларнинг номлари	Умумий қарзлар		Жумладан республикадан ташқаридаги		Умумий қарзлардан муддати ўтгани		Жумладан республикадан ташқаридаги	
		Деби- торлик	Креди- торлик	Деби- торлик	Креди- торлик	Деби- торлик	Креди- торлик	Деби- торлик	Креди- торлик
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Жами:	74041	147763	-	6.60	-	-	-	-
	Шу жумладан:								
<b>1</b>	<b>Ички хўжаликлараро</b>	<b>572</b>							
<b>2</b>	<b>Маҳсулот, иш ва хизматлар</b>	<b>33292</b>	<b>203</b>	-	-				
	Пахта саноати	7231							
	ГУБ	3460,7							
	Аэропорт	998,4							
	Ўзнефтгазказибчиқариш	3000							
	“Ўзтуркаккуммаш” ҚК	3268							
	“Агромаш” АЖ	1322,5							
	АЗДР	10753							
	Бошқалар	3258,4	203						
<b>3</b>	<b>АВАНСЛАР:</b>	<b>889</b>	<b>109770</b>	-	<b>6.60</b>				
	Ўзқишлоқхўжмаш- Холдинг		16223,4						
	Меҳр-мурувват бошқармаси		30393,9						
	Пахта саноати		1116						
	Ўзнонмаҳсулот		1724,7						
	“Ўзнефтгаз”		27176,4						
	“Қувасойцемент”		3238						
	ГУКС		2803,6						
	ДСМ		5594						
	ОДС и З		3237						
	Бошқа аванслар	889	18263	-	6.60				
<b>4</b>	<b>Бошқа дебитор ва кредиторлар (сч. №76)</b>	<b>5868</b>	<b>12998</b>						
	“Ўзавтойўл”		4322,7						
	Энергия вазирлиги		1645,5						
	Коммунал хизмат вазирлиги		1975,8						
	Алоқа вазирлиги	119,6	763,7						
	Ўзнефтгаз		71,7						
	Йўловчитранссервис	156,5							
	Бошқалар	5591,9	4218,6						
<b>5</b>	<b>Бюджет билан хисоблашиш</b>	<b>33303</b>	<b>7878</b>						
<b>6</b>	<b>Меҳнат ҳақи бўйича хисоб-китоблар</b>	<b>117</b>	<b>12178</b>						
<b>7</b>	<b>Ижтимоий таъминот билан хисоб-китоблар</b>	<b>-</b>	<b>4736</b>						

Раҳбар \_\_\_\_\_ Бош бухгалтер \_\_\_\_\_

## **III Боб**

# **МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ВА ФОЙДАНИНГ ИШЛАТИЛИШИНИ ТАҲЛИЛИ**

---

- 3.1. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ ВА АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ.**
- 3.2. ЙИЛНИНГ СОФ ФОЙДАСИ ТАРКИБИ ВА УНИНГ ЎЗГАРИШИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.3. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР СОТИШДАН ОЛИНГАН ЯЛПИ МОЛИЯВИЙ НАТИЖА ВА УНИНГ ЎЗГАРИШ САБАБЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.4. МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ КРИТИК ҲАЖМ ДАРАЖАСИ ВА УНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.5. АСОСИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН ФОЙДА ЁКИ ЗАРАРЛАР ТАҲЛИЛИ.**
- 3.6. УМУМХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ ВА СОЛИҚ ТЎЛАГУНГА ҚАДАР МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.7. ФОЙДАНИНГ ИШЛАТИЛИШИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.8. БЮДЖЕТГА ТЎЛОВЛАРНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 3.9. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 3.10. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

### 3.1. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ ВА АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ.

Бозор муносабатларининг ривожлана бориши корхоналарнинг молиявий натижасининг белгиловчи муҳим омил сифатида фойданинг ролини оширади. Чунки фойда корхоналарнинг келгуси равнақи, ишчи-хизматчиларнинг ижтимоий ҳимоялашни таъминловчи асосий манбадир. Шунингдек давлат бюджети даромадининг аксарият қисми ҳам фойдадан тўланадиган солиқ ҳисобидан тўлдирилади. Шу тўғрисида аҳамияти муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда молия органлари, солиқ инспекцияси, аудитор ва ички хўжалик (ҳисобчи, иқтисодчи) мутахассисларидан фойданинг шаклланиши ва ишлатилишини мунтазам назорат қилиб туриш талаб этилади.

Бозор иқтисодиёти луғатида фойда - бу бухгалтерия тушунчасида даромаднинг кўпайганлигини англатади, деб таърифланган. Шунингдек фойда корхона ва фирмаларнинг маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан, асосий ва умумхўжалик фаолиятлари натижасидан ҳамда фавқулотдаги вазиятлардан сўнг ўз барча харажатларни қоплаб қўшимча олган даромадлар йиғиндисидан иборатдир деб тушуниш ҳам мумкин. Демак, олинган фойдани таҳлил қилишда, даромаднинг кўпайган ёки камайганлиги, унинг ўзгариш сабаблари ва бунга таъсир этувчи омиллар ўрганилиши лозим.

Молиявий натижани таҳлил қилишда асосий вазифалар:

- ◆ йилнинг соф фойдаси ҳажмининг ўзгаришига баҳо бериш;
- ◆ фойданинг кўпайган ёки камайганлигига маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан ва бошқа фаолиятлардан эришилган натижанинг таъсир этишини аниқлаш;
- ◆ фойданинг шаклланиши ва ишлатилишининг асосланганлигин текшириш;
- ◆ фойда ҳажмининг кўпайиш йўллари ва омилларини белгилаш ва ҳ.к.

Таҳлил мазмуни соф фойда таркибини, маҳсулот ( иш, хизмат) лар сотишдан кўрилган молиявий натижа ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи

омилларни аниқлаш, асосий ишлаб чиқариш фаолияти натижалари, молиявий ва инвестиция фаолиятлари натижаси, фавқулотдаги вазиятлар натижалари, солиқ тўлагунга қадар фойда ва корхона ихтиёрида қолган йилнинг соф фойдаси ҳажмини ўрганишдан иборатдир.

Таҳлилни амалга оширишда асосий манба бўлиб Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг тасдиқлаган 2-шакл “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот” маълумотлари ҳамда 15-“Журнал ордер”, “Фойда ва зарарлар”, “Фойданинг ишлатилиши”, “Тақсимланмаган фойда” синтетик счётларидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади.

### 3.2. ЙИЛНИНГ СОФ ФОЙДАСИ ТАРКИБИ ВА УНИНГ ЎЗГАРИШИНИ ТАҲЛИЛИ

Фирма ва компанияларнинг соф фойдаси қуйидагилардан ташкил топади:

- ◆ Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан олинган ялпи фойда;
- ◆ Асосий фаолиятдан кўрилган фойда;
- ◆ Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда ёки зарар;
- ◆ Фавқулотдаги вазиятлар натижасидан кўрилган фойда ёки зарар;
- ◆ Фойда (даромад)дан тўланган солиқлар.

$$СФ = ЯФ ± АФ ± УФ ± СТФ$$

Бунда:

СФ- йилнинг соф фойдаси.

ЯФ- маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда.

АФ- асосий фаолиятдан олинган фойда ёки зарар.

УФ- умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда ёки зарар.

СТФ- солиқ тўлагунгача олинган фойда ёки зарар.

Йилнинг соф фойдаси фирма ва компанияларнинг ривожлани-шининг бирдан-бир манбаси ҳисобланади. Ўйинган даромад ҳажмига қараб, мустақил маҳсулот ишлаб чиқарувчи фирма ва компаниянинг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятига баҳо берилади. Фойда фирма ва компания фаолиятининг асосий манбаи ҳисобланиб, унинг ҳажмини кўпайганлигининг ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш ва молиялашга, кенгайтирилган ишлаб чиқаришни ташкил этишга ҳамда меҳнат жамоасининг ижтимоий талабини қондиришга ишлатилади. Шунингдек, олинган фойда ҳисобидан бюджет, банк ва бошқа ташкилотларга бўлган тўлов мажбуриятлари бажарилади. Демак, корхона молиявий натижасини таҳлил қилишда фойданинг ташкил топиши ва ишлатилишини ўрганиш лозим.

Амалдаги низомга мувофиқ фирма ва компанияларнинг соф фойдаси барча фаолиятлар натижасидан аниқланади. Жумладан, маҳсулот, иш ва



хизматлар сотишдан олинган молиявий натижа, асосий фаолият натижалари, молиявий фаолиятдан кўрилган фойда ёки зарарлар, ҳамда фавкулотдаги вазиятлар натижасида олинган зарар (фойда) ларнинг йиғиндисидан иборатдир.

Корхонанинг йиллик соф фойдаси таркиби ва унинг ўзгаришига баҳо бериш маълумотлари 16-жадвалда келтирилган.

16-Жадвал

**Йилнинг соф фойдаси ва унинг таркибининг таҳлили**

Кўрсаткичлар	Йил бошига		Йил охирига		Ўзгариши (+,-)	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3
1. Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	89664	100	146964	100	57300	-
2. Даврий харажатлар ва асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан даромадлар ёки харажатлар	45615	50,8	80097	54,5	34482	3,7
3. Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси	44049	49,1	77293	52,5	33244	3,4
4. Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси	51726	56,6	77341	52,6	26604	-4,0
5. Фавкулотдаги фойда ёки зарар	-	-	-	-	-	-
6. Солиқ тўлагунга қадар умумий молиявий натижа	50737	56,6	77341	52,6	26604	-4,0
7. Фойдадан солиқ ва бошқа солиқ ажратмалар	19031	21,2	30770	20,9	11739	-0,3
8. Ҳисобот давридаги соф фойда	31706	35,3	46571	31,7	14865	-3,6

Маълумотларга кўра, корхонанинг ҳисобот давридаги соф фойдаси 14 млн. 865 минг сўмга кўпайган. Бунга асосий сабаб маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан олинган ялпи молиявий натижанинг ўтган йилга нисбатан 57 млн. 300 минг сўмга кўпайганлиги сабаб бўлган, лекин корхонанинг даврий харажатлари ва асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан кўрилган сарфларнинг салкам 34,5 млн. сўмга ортганлиги ҳисобот даврининг соф фойдаси ҳажмини камайшига салбий таъсир кўрсатган. Шунингдек фойдадан тўланган солиқларни ўтган йилга нисбатан 11,7 млн. сўмдан юқорироққа кўпайиши ҳам фойда ҳажмининг камайишига таъсир кўрсатган. Умуман

олганда, ҳисобот даврининг соф фойдасини 14 млн. 865 минг сўмга ўтган йилга нисбатан кўпайганлиги корхона учун яхши ҳолатдир.

### **3.3. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР СОТИШДАН ОЛИНГАН ЯЛПИ МОЛИЯВИЙ НАТИЖА ВА УНИНГ ЎЗГАРИШ САБАБЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ.**

Фирма ва компанияларнинг ҳисобот давр соф фойдасини аксарият қисми маҳсулот (бажарилган иш, кўрсатилган хизмат)лар сотишдан олинган ялпи молиявий натижа ташкил этади. Бу қуйидаги тартибда ҳисобланади:

$$ЯФ = МТ - ҚҚС - Акц - ИТ$$

бунда:

ЯФ – ялпи фойда.

МТ – маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан тушум.

ҚҚС - кўшилган қиймат солиғи.

Акц – акциз солиғи.

ИТ – сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннарни.

Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан олинган тушум ҳажми фирма ва компанияларнинг қандай баҳоларда ва кимларга ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотларини сотишлигига, шартномада кўзда тутилган баҳоларнинг миқдорига боғлиқдир. Ялпи тушумни билиш учун молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг тегишли сатридан ўтган йилги ва ҳисобот давридаги маълумотларидан қаралади.

Кўшилган қиймат солиғи нормаси эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҳар йил учун тасдиқлаган, солиқ қонунида кўзда тутилган тартибда белгиланади, масалан 2002 йил учун кўшилган қиймат солиғи 20% деб кўзда тутилган. Айрим ижтимоий аҳамиятга эга бўлган муҳим маҳсулотлар жумладан: сут ва сут маҳсулотлари, гўшт, ун, сотиб олинаётган дон ва тирик вазндаги моллар учун 15% ли кўшилган қиймат солиқ ставкаси белгиланган.

Акциз солиғи муҳим аҳамият касб этмайдиган товарлар яъни: спиртли ичимликлар ароқ ва коньякларга ва бальзамларга 82%, виноларга 55%, шампан ва бошқа винолар учун 30%, сигаретлар учун 32-45%, тилла ва тилладан тайёрланган зебу-зийнатлар учун 30%, нефть маҳсулотлари: бензин 40%, ўсимлик ёғи 77%, хўжалик совунларига 20%, УзДЭУ қўшма корхонаси автомобиллари учун 25%, мебеллар ва хрусталь идишлар учун 5%, видео ва аудио аппаратлар учун 15% ли ставкаларда белгиланган.

Сотилган маҳсулот (иш, хизмат) ларнинг ишлаб чиқариш таннархини ташкил этувчи харажатлар иқтисодий мазмунига қараб қуйидаги турлардан иборатдир:

- ◆ ишлаб чиқариш моддий харажатлар (қайтариладиган чиқит-лар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- ◆ ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- ◆ ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғуртага ажратмалар;
- ◆ асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- ◆ ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Бозор иқтисодётига ўтиш даврида фойда кўрмасдан ишлайдиган корхоналар бўлмаслиги керак. Харажатларни даромад-лари қопламайдиганлар қарз (кредит) ҳисобига яшашади. Бу эса молиявий аҳволни оғирлаштиради ва пировард натижада корхона синади. Шунинг учун фойда кўриш корхоналарнинг яшаши, рақобатларга бардошлиги кенгайтирилган ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг асосий манбаи ҳисобланади.

## Сотишдан тушган ялпи молиявий натижанинг таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар номи	Ўтган йил	Ҳисобот йил	Фарқи (+,-)	
			мутлоқ	нисбий
1	2	3	4	5
1. Маҳсулот сотишдан тушган тушум	311295	529146	217851	69,9
2. ҚҚС	47486	88872	41386	87,1
3. Акцизлар	-	-	-	-
4. Сотишдан олинган соф тушум	263809	440274	176465	66,9
5. Сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи	174145	293310	119165	68,4
6. Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	89664	146964	57300	63,9

Жадвал маълумотларига кўра, корхонада маҳсулот сотишдан олинган соф тушум ўтган йилга нисбатан 176 млн. 465 минг сўмга ёки 66,9% га кўпайган, лекин сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи ҳам ўтган йилга нисбатан 119 млн. 165 минг сўмга ёки 68,4% га ошиб кетган. Булар натижасида корхонада сотишдан олган ялпи молиявий натижа 57 млн. 300 минг сўмга ёки 63,9% га кўпайган. Корхона фаолияти учун ўтган йилга нисбатан маҳсулотлар сотишдан соф фойдаси ҳажмининг кўпайганлиги ижобий ҳолат деб қарашимиз лозим.

Маҳсулот (иш, хизмат) лар сотишдан олинган ялпи молиявий натижа ҳажми қуйидаги омиллар таъмирида ўзгариши мумкин.

1. Маҳсулот (иш, хизмат) лар сотиш баҳосининг ўзгариши.
2. Маҳсулот (иш, хизмат) лар ишлаб чиқариш таннархини ўзгариши.
3. Сотиш ҳажмининг ўзгариши.
4. Бошқа сабаблар (сотилган маҳсулотлар таркибининг ўзгариши, корхоналараро иқтисодий алоқаларни ўзгариши ва ҳ.к).

Бу омилларнинг ҳар бирини ялпи молиявий натижага таъсирини таҳлил этиш қуйидаги тартибда бажарилади.

**Маҳсулот (иш, хизмат) лар сотишдан кўрилган ялпи молиявий  
натижанинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили**

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳақиқий сотилган маҳсулот (ўтган йил баҳода)	Ҳисобот йил
1. Сотишдан олинган соф тушум	263809	326420	440274
2. Сотилган маҳсулот (иш, хизмат) ларнинг ишлаб чиқариш таннархи	174145	220700	293310
3. Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	89664	105720	146964

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи молиявий натижа 57,3 млн. сўмга ёки 63,9 фоизга кўпайган ( $146964/89664 \times 100$ ). Ялпи фойданинг ўзгаришига қуйидаги омиллар таъсир этган:

- маҳсулот (иш, хизмат) ларнинг ўртача сотиш баҳосини ўзгариши –  $440274-326420=113,85$  млн. сўм
- Сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархини ўзгариши –  $293310-220700=72,610$  млн. сўм ёки бу ялпи фойдани камайтирган.
- Сотиш ҳажмининг ўзгариши –  $326420/263809 \times 100=123,07$  фоиз ёки  $89664 \times 23,7/100=21,250$  млн. сўм.
- Бошқа омиллар (сотиш таркиби, маҳсулот турлари, хўжаликлараро иқтисодий алоқаларнинг ўзгариши ва х.к.)  
 $105720-89664=16056$ , яъни  $16056 - 21250 = -5,2$  млн. сўм

Жами омиллар йиғиндиси  $113,85 - 72,6 + 21,25 - 5,2 = 57,3$  млн. сўм.

Демак, юқорида келтирилган маълумотлардан кўринадики, маҳсулотларнинг сотиш баҳоси ва сотиш ҳажмининг ўзгариши ялпи молиявий натижага ижобий, сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннархини ўзгариши ва таркибий ўзгаришлар салбий таъсир кўрсатган.

Ҳар бир фирма ва компания маҳсулотлар сотишдан олинган тушумни камайишига сабаб бўлган омилларни келгусида тугатишга чоралар кўриши лозим, чунки соф тушум молиявий натижани яъни фойдани кўпайтиришнинг энг асосий манбаидир. Амалдаги корхоналар фаолиятида маҳсулот сотишдан

мўмайгина фойда олсада, бошқа фаолиятлардан зарар кўриб якуний натижанинг мўлжалдагидай бўлишига салбий таъсир этмоқдалар.

#### 19-Жадвал

#### Ялпи молиявий натижанинг ўзгариш сабабларини умумлаштириш

Кўрсаткичлар	Млн. сўм	Жамига нисбатан фоиз
Ялпи молиявий натижанинг ўзгариши	57,3	100
<b>Бунга таъсир кўрсатган омиллар</b>		
а) маҳсулот (иш, хизмат)лар сотиш баҳосининг ўзгариши	113,85	198,7
б) сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархини ўзгариши	-72,6	-126,7
в) сотиш ҳажмининг ўзгариши	21,25	37,1
г) бошқа сабаблар	-5,2	9,1

Корхонада маҳсулот (иш, хизмат) лар сотишдан ялпи молиявий натижа ҳажмининг ўзгаришини яъни 57,3 млн. сўмни 100 фоиз белгиланса, шундан 198,7 фоизи сотиш баҳосини ошганлиги, -126,7 фоизи сотилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш таннархини ошганлиги, 37,1 фоизи сотиш ҳажмининг ўзгарганлиги ва -9,1 фоизи бошқа сабаблар таъсирида ўзгарган.

### **3.4. МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ КРИТИК ҲАЖМ ДАРАЖАСИ ВА УНИНГ ТАҲЛИЛИ**

Ҳар бир фирма ва компания маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини кўпайтириш имкониятига эгадир, лекин ҳажмнинг кескин ошиши тушумни (фойда) камайишига таъсир этади. Фойда олишнинг энг қуйи ва юқори чегара ҳамда имкониятларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Яъни, корхона ушбу чегаравийликдан қуйи ҳолатларда зарарга, юқори ҳолатларда фойда ишлашини характерлайди. Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг критик ҳажм даражасини белгилаш иқтисодий ҳаракатни бошқаришда ва бизнесни йўлга қўйишда муҳим масала ҳисобланади.

Таҳлил этишда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг критик ҳажм даражасининг белгиланишига, унинг ўзгариш оралиқларига ва сабабларига аҳамият берилади.

Критик ҳажм даражасининг ўзгаришига таъсир этувчи омилларга: маҳсулотлар бирлик баҳоларининг ўзгариши, бир бирликка ўзгарувчан харажатлар ўзгариши, доимий харажатларнинг ўзгариши киритилади. Бу омиллар бевосита ҳисоб-китоб қилинадиган омиллар ҳисобланади.

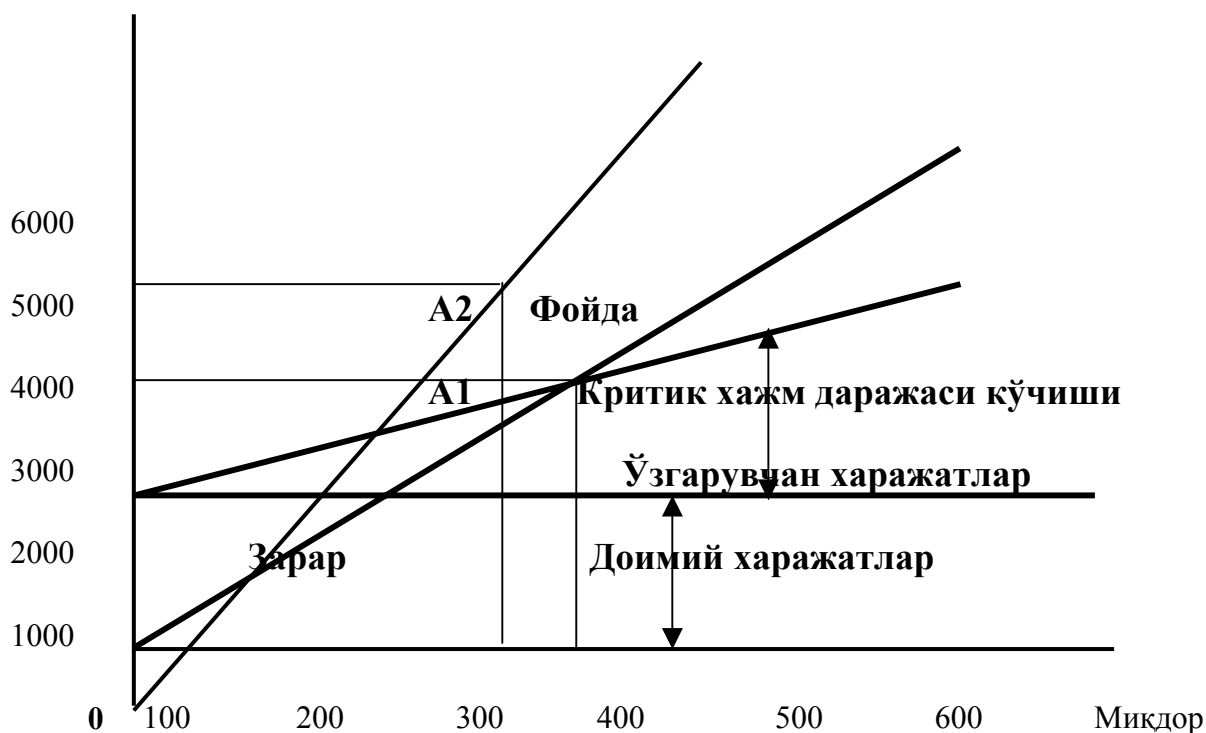
Критик ҳажм даражасини аниқлашнинг одатда бир неча усуллари мавжуд. Қуйида уларнинг аниқланиш услуби ва тартиби билан танишишимиз мумкин (20-жадвал).

Критик ҳажм даражасини график шаклида ифодалаш унинг мазмунини тўлиқ англашга имкон беради. Буни бевосита қуйидаги ифодадан ҳам кўриш мумкин. Критик ҳажм даражасида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг физик ҳажми қатъий баҳоларда ва доимий харажатларда белгиланади. Унинг ўзгариши эса таъсир бирликлари фарқланишлари ва боғланишлари асосида аниқланади.



## Критик ҳажм даражасини аниқлашнинг формулалари

Аниқланиш формуласи	Белгилар изоҳи
$V_k = \frac{U}{1 - \left(\frac{S}{P}\right)}$	U-жами ўзгармас харажатлар; S-маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажат; P-маҳсулот бирлигининг баҳоси;
$V_k = Q * S + U$	Q-маҳсулотлар миқдори
$Y_k = \left(\frac{S}{P}\right) * Y_k + U$	Y <sub>k</sub> - критик ҳажм даражасидаги маҳсулот ҳажми
$Y_k = C + S + 0$	C-ўзгарувчан капитал U-ўзгармас капитал
$Q_k = \frac{U}{(P - S)}$ $U_k = Q_k * P$	Q <sub>k</sub> -критик ҳажм даражасидаги маҳсулот миқдори
$U_k = \frac{U * P}{P - S}$	U <sub>k</sub> - Критик ҳажм даражасидаги маҳсулот ҳажми



5-чизма. Критик ҳажм даражасини график чизгиси.

### 3.5. АСОСИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН ФОЙДА ЁКИ ЗАРАРЛАР ТАҲЛИЛИ.

Асосий фаолиятдан кўрилган фойда ёки зарар бу маҳсулотлар сотишдан олинган ялпи фойдадан давр ҳаражатларнинг айирмаси ва бошқа асосий фаолиятдан даромадлар ёки зарарлар ҳаражатларнинг алгебрик йиғиндисидан иборатдир.

Бу куйидаги тартибда аниқланиши мумкин.

$$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ$$

бунда:

АФФ - асосий фаолиятдан олинган фойда

ЯФ - ялпи фойда

ДХ - давр ҳаражатлари.

БХ - асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар.

БЗ - асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар.

Давр ҳаражатлар дейилганда бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган ҳаражатлар ва сарфлар тушунилади: сотиш ҳаражатлари, маъмурий ҳаражатлар ва бошқа жараёнлар ҳаражатлардан иборатдир.

Сотиш билан боғлиқ ҳаражатларга: товарларни транспорт воситалари ёрдамида ташиш ҳаражатлари, товарларни сотишда қатнашувчи ходимларга меҳнат ҳақи тўлаш ва ижтимоий суғуртага ажратмалар, савдо эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар, иншоотлар ва қурилмаларни асраш ҳаражатлари, асосий воситалар ва номоддий активларнинг амортизацияси, газ, ёқилғи, электр энергияси ҳаражатлари, арзон баҳоли ва тез эскирувчан буюмларнинг эскириши, товарларни сақлаш уларга ишлов бериш, қадоклаш ва фортларга ажратиш ҳаражатлари, савдо рекламаси ҳаражатлари, касса аппарати ва тушум инкассацияси юритиш чиқимлари, сотиш бозорини ўрганиш бўйича ҳаражатлар ва бошқа сотиш билан боғлиқ сарфлар тушунилади.

Маъмурий ҳаражатларга эса: бошқарув ходимларини меҳнат ҳақи ва уларга тегишли ижтимоий суғурта ажратмалари, хизмат енгил автотранспорти

ва микроавтобусларни сақлаш, ишлатиш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари, хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари, бошқарувда хизмат қилаётган техник воситалар, алоқа узеллари, ҳисоблаш марказлари, сигнализация воситалари ва бошқарувга оид техник воситаларни сақлаш, фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари, шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун тўланган сарфлар, маъмурий бошқарув эҳтиёжлари учун фойдаланилаётган биноларни амортизацияси ва сақлаш харажатлари, вазирликлар, идоралар ва юқори ташкилотларга ажратмалар, бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш харажатлари, корхонани вакиллик харажатлари ва бошқа харажатлар киради.

Бошқа операцион харажатларига қуйидагилар киради: кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш харажатлари, лойиҳа ва қурилиш монтаж ишларида чалаликни бартараф этиш харажатлари, маслаҳат ва ахборот хизматларига ҳақ тўлаш, аудиторлик хизматлари уун тўловлар, саломатликни муҳофаза қилиш ва ходимларни ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашуви билан боғлиқ бўлмаган дам олишларни ташкил этиш тадбирлар харажатлари, шаҳар ободончилик ишлари ва қишлоқ хўжалигига ёрдам бериш билан боғлиқ харажатлар, компенсация ва рағбатлантириш тусидаги тўловлар, иш ҳақини ҳисоблашда эътиборга олинмайдиган тўловлар ва ҳаражатлар, яъни моддий ёрдам, соғлиқни сақлаш объектлари қариялар ва ногиронлар уйлари, болалар мактабгача тарбия муассасалари, соғломлаштириш лагерлари, маданият ва спорт объектларини асраш харажатлари, вақтинча тўхтатиб қўйилган ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларини сақлаш харажатлари, банк хизмати учун тўловлар, ҳар хил хайрия жамғармалари, экология, соғломлантириш, маданият, халқ таълими, ижтимоий таъминот жисмоний тарбия ва шу каби ташкилотларга бадаллар, бюджетга мажбурий тўловлар, солиқлар ва йиғмалар ва бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмалар, зарарлар, жарималар ва пенялар ва бошқа харажатлардан иборатдир.

Асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан олинган бошқа даромад-ларга қуйидагилар киради:

- ◆ Ундирилган ёки қарздор томонидан эътироф қилинган жарималар ва пенялар.
- ◆ Ҳисобот йилда аниқланган ўтган йилга тегишли фойда.
- ◆ Ёрдамчи хизмат кўрсатувчи тармоқлар (ошхона ва х.к.) дан олинган тушумлар.
- ◆ Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа мол-мулкларни сотишдан олинган даромадлар.
- ◆ Даъво билдириш муддати ўтган кредиторлик ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар.
- ◆ Товар-моддий бойликларни қайта баҳоланишдан кўрилган натижалар.
- ◆ Давлат субсидиялардан даромадлар.
- ◆ Холисона молиявий ёрдам.
- ◆ Бошқа операцион даромадлар.

Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижасини таҳлили қуйидаги 23-жадвалда келтирилган.

21-Жадвал

### Асосий фаолиятдан молиявий натижалар таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил		Ҳисобот йили		Ўзгариши (+,-)	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3
1. Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	89664	100	146964	100	57300	-
2. Сотиш харажатлари	5309	5,9	7548	5,1	2239	-0,8
3. Маъмурий харажатлар	6348	7,0	15725	10,7	9377	3,7
4. Асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан даромадлар ёки харажатлар	33958	37,9	56824	38,6	22866	0,7
5. Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижаси (1-2-3+4)	44049	49,1	77293	52,6	33244	3,5

Маълумотларга кўра, корхонада асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан олинган молиявий натижа ўтган йилга нисбатан 33 млн. 244 минг сўмга кўпайган ёки унинг сотишдан тушган ялпи молиявий натижада таркибидаги салмоғи 3,5% га ортган. Бунга асосий сабаб маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан ялпи молиявий натижанинг 57,3 млн. сўмга кўпайганлиги таъсиридадир. Лекин ўтган йилга нисбатан асосий фаолиятнинг бошқа жараёнлардан харажатларни 22 млн. 866 минг сўмга маъмурий харажатларнинг 9 млн. 377 минг сўмга ва сотиш харажатларининг 2 млн. 239 минг сўмга кўпайиб кетганлиги фойда хажмини камайишига сабаб бўлган. Ялпи молиявий натижа таркибида маъмурий харажатлар улушининг 3,7% га кўпайганлиги ҳам эътиборни қаратади. Чунки бошқарув харажатларининг кўпайиши ижобий ҳолат деб бўлмайди.

### 3.6. УМУМХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ ВА СОЛИҚ ТЎЛАГУНГА ҚАДАР МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИ ТАҲЛИЛИ.

Фирма ва компаниялар маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш фаолиятидан ташқари молиявий соҳалар натижасидан ҳам фойда ёки зарар олишлари мумкин. Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда ёки зарар, бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммасига молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар кўшилади ва зарарлар айрилади, бу қуйидагича кўрсатилиши мумкин.

$$УФ = АФФ + МД - МХ$$

бунда:

УФ – умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда

АФФ - асосий фаолиятдан олинган фойда

МД - молиявий фаолиятдан олинган даромадлар

МХ - молиявий фаолият харажатлари.

Молиявий фаолиятдан олинган даромадларга:

- маблағларни қарзга бериш эвазига олинган фоизлар ва шўба корхоналарга ҳиссали қатнашишдан олинган даромадлар;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ва унинг ташқарисида бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида улуш қўшган ҳолда қатнашишдан олинган даромадлар;
- акциялар бўйича дивидендлар, облигациялар ва қимматли қоғозлар бўйича даромадлар;
- мол-мулкни узоқ муддатли ижарага беришдан (лизинг) олинган даромадлар;
- валюта счётлари, шунингдек чет эл валюталаридаги муомалалар бўйича ижобий курс тафовутлари;
- қимматбаҳо қоғозларни қайта баҳоланишидан олинган даромадлар;
- бошқа молиявий фаолиятдан даромадлар киради.

Молиявий фаолият харажатларига эса:

- Ўзбекистон Республикаси марказий банки томонидан белгиланган ҳисоб ставкалари доирасида ва улардан юқори доирада қисқа муддатли ҳамда узоқ муддатли кредитлар бўйича, шу жумладан тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича тўловлар;
- мол-мулкни узоқ муддатли ижарага олиш (лизинг) бўйича фоизларни тўлаш харажатлари;
- чет эл валютаси билан операциялар бўйича салбий курс тафовутлари ва зарарлари;
- сарфланган (қимматли қоғозларга, шўъба корхоналарга ва х.к.) маблағларнинг қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар.
- ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар;
- молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан салбий дисконт даромадлар тушунилади.

Фавқулотдаги фойда ёки зарар - бу хўжалик юритувчи субъектларнинг одатдаги фаолиятидан четга чиқувчи ходисалар ёки муомалалар натижасида вужудга келадиган, тасодифий олинган фойда ёки зарарлар тушунилади. Бунга даромадларнинг фавқулотда моддалари ёки асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар бўлимида акс эттирилиши керак бўлган ўтган даврлардаги фойда кирмайди.

Фавқулотдаги фойда ёки зарарлар бир неча йиллар мобайнида такрорланмайдиган вазиятлар натижасида бўлиши низомда кўрсатилган. Бундай фойда ёки зарарлар табиий офат, ёнғин ва шу каби тўсатдан бўладиган омиллар таъсирида юзага келади.

Солиқ тўлангунга қадар фойда, умумхўжалик фаолиятидан олган фойдага плюс ёки минус фавқулотда (кутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ёки зарар сифатида аниқланади, бу қуйидагича кўрсатилиш мумкин:

$$СТФ = УФ + ФП - ФЗ$$

бунда:

СТФ – солиқ тўлангунга олинган фойда;

УФ – умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда;

ФП – фавқулотда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ – фавқулотда вазиятлардан кўрилган зарар.

Умумхўжалик фаолиятида олинган фойда ёки зарарларни таҳлилида ҳар бир турдаги даромадлар ва зарарлар ўрганилиши лозим. Бундай таҳлил 22-жадвалда келтирилган.

22-Жадвал

**Умумхўжалик фаолияти ва солиқ тўлагунга қадар умумий молиявий натижанинг таҳлили**

Кўрсаткичлар	Ўтган йил		Ҳисобот йили		Ўзгариши(+,-)	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3
1. Асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан молиявий натижа	44049	100	77293	100	33244	-
2. Олинган дивидент	134	0,30	2	0,002	-132	-0,298
3. Олинган (+) ёки тўланган (-) фойзалар	170	0,38	-230	-0,29	-400	-0,67
4. Валюта курси фарқи	2703	6,13	1339	1,73	-1364	-4,4
5. Молиявий фаолият бўйича бошқа даромадлар (+) ёки харажатлар (-)	3681	8,35	-1063	-1,37	-4744	-10,0
6. Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси	50737	115,2	77341	100,1	26604	-15,1
7. Фавқулотдаги фойда ва зарар	-	-	-	-	-	-
8. Солиқ тўлагунга қадар умумий молиявий натижа	50737	115,2	77341	100,1	26604	-15,1

Жадвал маълумотларига кўра: корхонада умумхўжалик фаолияти кўрилган молиявий натижа ўтган йилга нисбатан 26 млн. 604 минг сўмга кўпайган. Бунинг сабаби асосий ишлаб чиқариш фаолияти натижасидан олинган фойданинг 33 млн. 244 минг сўмга кўпайганлиги таъсир этган. Шунингдек валюта курсининг ижобий ўзгаришидан кўрилган 1 млн. 339 минг сўмлик фойдага эришилганлиги таъсир этган. Корхонада фавқулотдаги фойда ва зарар мавжуд эмас. Шунга кўра солиқ тўлагунга қадар умумий молиявий



натижаси ҳисобот йилида 77 млн. 341 минг сўмни ташкил қилган. Бу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 26 млн. 604 минг сўмга кўпдир. Солиқ тўлагунга қадар фойда ҳажмининг кўпайганлиги ўтган йилга нисбатан фаолиятнинг яхшиланганлигидан далолат беради.

### 3.7. ФОЙДАНИНГ ИШЛАТИЛИШINI ТАҲЛИЛИ.

Ҳозирги шароитда фирма ва компаниялар олган фойдасини тақсимлаш икки йўналишда амалга оширилади.

- 1) давлат бюджетига фойда (даромад)дан солиқ, бошқа солиқлар ва ажратмалар.
- 2) Корхона ихтиёрида қолган йилнинг соф фойдаси.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2001 йил 31 декабр 490-сонли Қарорига мувофиқ жисмоний шахслар 2002 йил учун солиқ тўлагунга қадар ҳисобланган фойдасидан 24 фоиз бюджетга тўловларни амалга оширилиш лозимлиги кўрсатилган.

Болалар товарлари, кўғирчоқлар ва бадий буюмлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар даромади (фойда)дан 10 фоиз солиқ тўлаши кўзда тутилган.

Чет эл инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида устав капиталидаги хорижий сармоялар улушига қараб имтиёзли солиқ ставкалари қўлланилади. Масалан, устав капиталида хорижий сармояларнинг улуши 50 ва ундан юқориқроқ фоиз бўлганда, яъни: 1) 300,0 минг АҚШ долларидан то 1,0 млн. АҚШ доллари бўлганда 20 фоиз, 2) 1,0 млн. АҚШ долларидан ошганда эса 16 фоизли ставкада даромад (фойда) дан солиқ ундирилиш кўзда тутилган.

23-Жадвал

#### Фойдани ишлатилишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил		Ҳисобот йили		Ўзгариши (+,-)	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
1. Солиқ тўлагунга қадар умумий молиявий натижа	50737	100	77341	100	26604	-
2. Фойдадан солиқ	18384	36,2	28575	37,0	10191	0,8
3. Бошқа солиқ ва ажратмалар	647	1,3	2195	2,8	1548	1,5
4. Ҳисобот давридаги соф фойда	31706	62,5	46571	60,2	14865	-2,3

Маълумотларга кўра, корхонада ҳисобот даврининг соф фойдаси ўтган йилга нисбатан 14 млн. 865 минг сўмга кўпайган. Корхонада фойданинг кўпайиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Фойда хажмининг ҳам ўтган йилга

нисбатан 10 млн. 191 минг сўмга кўпайтирган. Корхонада бошқа солиқ ва ажратмалар ҳам ўтган йилга нисбатан 1млн. 548 минг сўмга кўпайган. Корхона бўйича ҳисобот йилда солиқлар хажми кўпайишининг сабабини аниқлаш лозим. Акс ҳолда корхона фаолияти учун бюджетга тўловларнинг кескин кўпайиши салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

### 3.8. БЮДЖЕТГА ТЎЛОВЛАРНИ ТАҲЛИЛИ.

Фирма ва компаниялар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг 2-шаклида бюджетга тўланмалар тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Бунда барча бюджетга тўланадиган ажратмаларнинг турлари ҳисобланган миқдор ва ҳақиқатда тўланган суммалар кўрсатилади. Бундай тўланмаларга мулкдан олинадиган солиқ, фойда (даромад)дан солиқ ер солиғи, қўшилган қийматдан олинган солиқ, акцизлар, экспорт ва импорт бўйича бож тўловлари, сувдан фойдаланиш тўловлари, ташқи муҳитни ифлослантирил-ганлиги ва чиқитларни чиқаргани учун тўланма, табиий ресурслардан фойдаланганлик учун тўловлар, бошқа солиқлар, солиқ қонунларини бузилганлиги учун белгиланган иқтисодий огоҳлантиришлар ва маҳаллий бюджетга тўланмалар киради. Ҳар бир турдаги солиқ ставкалари Ўзбекистон Республикасининг солиқ кодекси ва Вазирлар маҳкамасининг махсус қабул қилинган қарорларидаги белгиланган ставкаларда амалга оширилади. Масалан, 1 тонна ифлослантирувчи чиқиндиларни атмосферага чиқарганлиги учун, уларнинг ҳар бир турига қараб тўловлар белгиланган. Жумладан, мебел растворители АМР-3 140 сўм, комбикорм, сулк чангларига 1260 сўм, свинец материалларига 42,000 сўм ва х.к..

Вазирлар Маҳкамасининг 490-сонли қарорига биноан, кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг ягона солиқ ставкалари қуйидаги:

- савдо (умумовқатланиш ташкилотларидан ташқари) – 25%;
- натариус ва бошқа шу каби хусусий ташкилотлар – 25%;
- ягона ер солиғи тугамайдиган қишлоқ хўжалиги корхоналари – 5%;
- бошқа иқтисодий ташкилотлар – 10% ставкада белгиланган.

Шунингдек, ягона ер солиғи ҳар бир вилоятнинг ер таркиби, яъни 1-синф, чўл зоналари асосида, 1 гектарга тўғри келадиган суммаси асосида белгиланади.

Масалан,

- 1) Фарғона вилоятининг 1-синф таркибидаги ернинг 1 га.си – 1047,2 сўм, чўл зонаси – 26,3 сўм;

2) Хоразмда 1-синф – 902,9 сўм, чўл зонаси – 21,1 сўм ва х.к.

Вазирлар маҳкамасининг 490-сонли қарорига муофиқ ҳар бир куб метр ишлатилган сув ресурслари учун саноат корхоналари ер устки манбаларига 272,4 тийин, ер ости манбалари учун 350,4 тийин, электр станциялар ер усти манбаларига 78.0, ер ости манбалари учун 116,4 тийин, маиший хизмат корхоналари ер усти манбаларига 150.0, ер ости манбаларига 194,4 тийин, бошқа соҳа корхоналари учун, жумладан ягона ер солиғи тўламайдиган қишлоқ хўжалиғи корхоналари 13,2 ва 16,8 тийин ҳажмда тўловлар бажаришликлари кўрсатилган, бошқа тўловлар тартиби ҳам маҳсус қарорда кўрсатилган.

Биз таҳлил қилаётган корхонада бюджетга ажратмалар қуйидагича:

24-Жадвал

### Бюджетга тўловларнинг таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар номи	Ҳисобланган сумма	Ҳақиқатда тўланган	Фарқи (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. Мулкдан олинадиган солиқ	2606	2810	204
2. Фойдадан олинадиган солиқ	28575	28585	10
3. Ер солиғи	6956	6956	-
4. Қўшилган қиймат солиғи	49391	52926	3535
5. Акцизлар	-	-	-
6. Сувдан фойдаланганлик учун тўловлар	217	217	-
7. Экология солиғи	2933	2027	-906
8. Даромад солиғи	8081	7387	-694
9. Маҳаллий бюджетга тўловлар	2195	4454	2259
10. Бошқа ва солиқ қонунини бўлганлиги туфайли белгиланган иқтисодий огоҳлантиришлар учун тўловлар	138	138	-
Жами тўланмалар	101092	105500	4408

Маълумотларга кўра, таҳлил қилаётган корхонада ҳисобот йили ҳақиқатда 105 млн. 500 минг сўмлик маблағ бюджетга тўланган. Жами тўланмаларни фойдадан олинадиган солиқ, ер солиғи, Қўшилган қиймат солиғи, мулк солиғи, даромад солиқлари эгаллайди. Ҳисобланган миқдорга нисбатан ҳақиқатда тўланган миқдор ўртасидаги фарқ 4 млн. 408 минг сўмни ташкил қилган. Жами тўланмалар бўйича ўртасидаги фарқ кўпайганлигига

сабаб, корхона ўз фаолияти давомида бюджетга тўловлар тўғри бажарилаётганлигига эътибор қаратилганлиги туфайли бўлган.

### 3.9. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.

1. Йилнинг соф фойдаси деганда нима тушунилади?
2. Маҳсулотлар сотишдан кўрилган ялпи молиявий натижа қандай аниқланади?
3. Ялпи молиявий натижанинг ҳажмига қандай омиллар таъсир этади?
4. Асосий фаолиятнинг молиявий натижаси қандай аниқланади?
5. Давр харажатлари деганда нимани тушунаси?
6. Молиявий фаолиятнинг фойдаси қандай аниқланади?
7. Молиявий фаолиятнинг харажатларига қандай сарфлар киради?
8. Фавқулотдаги фойда ва зарарлар деганда нима тушунилади?
9. Йилнинг соф фойдаси қандай тақсимланади?
10. Бюджетга қандай тўловлар амалга оширилади?

### 3.10. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.

1. Ўйидаги таянч ибораларга тушунчалар ёзинг.

- Фойда;
- Маҳсулот сотишдан ялпи молиявий натижа;
- Маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннари;
- Сотиш билан боғлиқ харажатлар;
- Асосий фаолиятнинг молиявий натижаси;
- Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси;
- Фавқулоддаги фойда ёки зарар;
- Солиқ тўлангунга қадар фойда;
- Йилнинг соф фойдаси;
- Мол-мулк солиғи;
- Фойдадан тўланадиган солиқ.

2. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот маълумотларини таҳлил қилинг.



# МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ

1 январдан \_\_\_\_\_ 2001 \_\_ йилга

Корхона, ташкилот “Алишер Навоий” АЖ

ОКУД бўйича 2-шакл

Тармоқ (фаолият тури) \_\_\_\_\_

Сана (йил, ой, кун)

ОКПО бўйича

ОКНХ бўйича

ОКПО бўйича

Назоратдаги сумма

Ўлчов бирлиги, минг сўм

Жўнатилган сана

Манзилгоҳ \_\_\_\_\_

Қабул қилинган сана

Топшириш муддати

Кодлар
0710002
00276898
15271
00276898

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)	Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (иш, хизмат) сотишдан тушган тушум	010	444156	х	491303	Х
Кўшилган қиймат солиғи	020	Х	63857	х	75953
Акцизлар	030	Х	-	х	-
	040	Х	-	х	-
Сотишдан олинган соф тушум 010-020-030-040	050	380299	х	415350	Х
Сотилган маҳсулот иш ва хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархи	060	Х	217611	х	246982
Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа 050- 060	070	162688		168368	
Сотиш харажатлари	080	Х	1164	х	610
Маъмурий харажатлар	090	Х	83587	х	172008
Асосий фаолиятнинг бошқа жараёнларидан даромадлари ва харажатлари	100	23609	48963	30650	5801
Асосий ишлаб чиқариш фаолиятнинг молиявий натижаси (фойда ёки зарар) 070- 080-090-100	110	52583		20599	
Уюшма ва шўъба корхоналаридан олинган дивидентлар	120	1825	х	835	Х
Бошқа олинган дивидентлар	125		х	73	Х
Уюшма ва шўъба корхоналаридан олинган ва берилган қарзлар бўйича фоизлар	130				
Бошқа тўланган ва олинган фоизлар	135	1363		2211	39
Валюта курс фарқи	140	3982	1025	2016	968
Молиявий фаолият бўйича бошқа даромад ва харажатлари	145	11549	394	18908	-
Умумхўжалик фаолиятининг молиявий натижаси (фойда ёки зарар) 110+120+125+130+135+140+145	150	69883		43635	
Фавкулотдаги фойда ва зарар	160				
Солиқ тўланганга қадар умумий молиявий натижа 150-180	170	69883		43635	
Фойда (даромад) дан солиқ	180	х	15520	х	34620

Юқоридаги моддаларга кирмайдиган бошқа солиқ ва ажратмалар	190	x	26253	x	736
Ҳисобот давридаги соф фойда (зарар) 170-180-190	200	28105		8279	

## БЮДЖЕТГА ТЎЛАНМАЛАР ТЎҒРИСИДА МА’ЛУМОТ

Кўрсаткичнинг номи	Сатр коди	Ҳисобланган миқдор	Ҳақиқатда тўланган
Мулкдан олинadиган солиқ	210	5931	4917
Фойда (даромад)дан олинadиган солиқ	220	34620	44180
Ер солиғи (ер учун тўланма)	230	24354	24354
Қўшилган қийматдан олинadиган солиқ	240	64181	72955
Акцизлар	250	-	
Экспорт бўйича бож тўловлари	260	-	
Импорт бўйича бож тўловлари	270	-	
Сувдан фойдаланиш тўловлари	280	170	167
Ташқи муҳитни ифлослантирадиган чиқиндиларни чиқаргани учун тўланма	290	2875	3954
Табиат ресурсларидан фойдаланганлик учун тўловлар	300		
Даромад солиғи	310	46098	37488
Бошқа солиқлар	320		
Солиқ қонунчилигин бузилиши туфайли белгиланган иқтисодий огоҳлантиришлар	330		
Маҳаллий бюджетга тўланмалар	340	736	1574

3. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот маълумотларига асосланиб фирманинг зарар кўрмаслик нуқтасини аниқланг.

4. «А. Навоий» АЖда қуйидаги ўзгаришлар бўлганда йилнинг соф фойдаси қанча бўлади?

А) соф тушум 200минг сўмга кўпайди, сотиш харажатлари 39 минг сўмга кўпайди, маъмурий харажатлар 56 минг сўмга кўпайди, тўланган дивидентлар 16 минг сўмга ошса;

Б) соф тушум ўзгармаган ҳолда сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннарни 400 минг сўмга қимматлашди, маъмурий харажатлар 100 минг сўмга тежалди, валюта курсининг ижобий ўзгариши 87 минг сўмни ташкил этса.

## **IV Боб**

### **ФИРМАЛАР ФАОЛЛИГИ ВА РЕНТАБЕЛЛИГИНИ ТАҲЛИЛИ**

---

- 4.1. ТАҲЛИЛНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАСИ ВА МАНБАЛАРИ.**
- 4.2. ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ БОЗОР ШАРОИТИДАГИ ФАОЛЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 4.3. РЕНТАБЕЛЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 4.4. ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ АНИҚЛАШ ВА УНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 4.5. ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ НОЧОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ ВА УНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 4.6. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 4.7. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

#### **4.1. ТАҲЛИЛНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАСИ ВА МАНБАЛАРИ.**

Бозор иқтисодиёти шароитида рақобатларга чидамли, фойда кўриб иш юритиш фирма ва компаниялар олдидаги муҳим вазифадир. Айниқса, бошқа ташкилотлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб ишларини юритиш, бюджет олдидаги мажбуриятларни бажариш ва ишчи-хизматчиларнинг меҳнатига етарли миқдорда ҳақ тўлашни ташкил этиш корхонанинг фаоллигига, олган фойдасининг хажмига ва рентабеллик иш юритишига боғлиқдир.

Молиявий таҳлилда фирма ва компанияларнинг фаоллигига ва рентабеллилик кўрсаткичларини таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки уларнинг фаоллиги мулкларнинг ҳаракатчанлигида, дебиторлик ва кредиторлик қарзларнинг ҳолатида, моддий ва молиявий бойликларнинг ишлатилишида, ўзига қаршли маблағларнинг кўплигида ва самарали фойдаланаётганлигида кўринади.

Таҳлилнинг мазмуни фирма ва компанияларни молиявий ҳолатини чуқурроқ ўрганиш мақсадида мулк ва маблағларнинг ҳаракати, улардан оқилона фойдаланганлик, рентабеллик каби муҳим иқтисодий кўрсаткичларни ўрганишга, акцияларнинг фойда келтириш, дивидентлар олиш имкониятларини аниқлашга қаратилган.

Фирма ва компанияларнинг бозор иқтисодиёти шароитидаги фаоллиги ва рентабеллиги таҳлил этишнинг муҳим вазифалари бўлиб:

- Фаолликни билдирувчи муҳим кўрсаткич сифатида мол-мулк ва активларнинг айланишини ўрганиш;
- Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳолатига баҳо бериш;
- Ўзлик капиталларининг айланишини текшириш;
- Қимматбаҳо қоғозлар ва акцияларнинг даромадлиги даражасини ҳисоблаш;
- Маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича рентабеллик кўрсаткичларини ўрганиш;

- Фирма ва компаниялар фаоллигини ва рентабеллигини ошириш бўйича имкониятларни аниқлаш ва ҳ.к.

Бу вазифаларни ҳал этишда фойдаланиладиган асосий манбалар бўлиб, фирма ва компанияларнинг “Молиявий ҳисобот” шакларидаги маълумотлар, биржадаги қимматбаҳо қоғозлар баҳосининг ўзгариши тўғрисидаги ахборотлар ва шу каби бошқа маълумотлардан фойдаланилади.

## 4.2. ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ БОЗОР ШАРОИТИДАГИ ФАОЛЛИГИНИ ИФОДАЛОВЧИ КЎРСАТКИЧЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Бозор иқтисодиётига тааллуқли адабиётларда фирма ва компанияларнинг фаоллигини ифодаловчи кўрсаткичлар сифатида қуйидагилар келтирилган:

1. Активларнинг айланиши	=	$\frac{\text{Маҳсулотлар сотишдан соф тушум}}{\text{Активларнинг йиллик ўртача қиймати}}$
2. Ўзига қарашли капиталлар айланиши	=	$\frac{\text{Маҳсулотлар сотишдан соф тушум}}{\text{Ўзлик маблағлар манбалари}}$
3. Ишлаб чиқариш захираларнинг айланиши	=	$\frac{\text{Сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи}}{\text{Ишлаб чиқариш захиралари йиллик ўртача қиймати}}$
4. Узоқ муддатли активларнинг айланиши	=	$\frac{\text{Маҳсулотлар сотишдан соф тушум}}{\text{Узоқ муддатли активларнинг йиллик ўртача қиймати}}$
5. Дебиторлик қарзларининг айланиши	=365:	$\frac{\text{Маҳсулотлар сотишдан соф тушум}}{\text{Харидорларнинг соф дебиторлик қарзлари йиллик ўртача қиймати}}$
6. Кредиторлик қарзларнинг айланиши	=365:	$\frac{\text{Сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи}}{\text{Мол етказиб берувчиларга бўлган қарзлар йилнинг соф фойдаси}}$
7. Битта акция ҳисобига олинган фойда	=	$\frac{\text{Муомаладаги акциялар сони}}{\text{Акционерлик капитал қиймати - Имтиёзли акциялар}}$
8. Битта акциянинг баланс баҳоси	=	$\frac{\text{Муомаладаги оддий акциялар сони}}{\text{Битта акциянинг бозор баҳосидаги қиймати}}$
9. Акциянинг бозор баҳоси ва битта акция ҳисобига олинган фойда ўртасидаги нисбат	=	$\frac{\text{Битта акциянинг бозор баҳосидаги қиймати}}{\text{Битта акция ҳисобига олинган фойда}}$
10. Дивидент даромад	=	$\frac{\text{Битта акция ҳисобига олинган дивиденд}}{\text{Битта акциянинг бозор баҳосидаги қиймати}}$

Бу кўрсаткичларни қатор йиллар маълумотлари асосида ўрганиш фирма ва компанияларнинг фаоллиги қандайлигини таҳлил қилиш имконини яратади.

## Фирманинг фаоллиги таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йил	Фарқи (+,-)
1. Активларнинг айланиш коэффиценти	2.12	2.71	+0.59
2. Ўзига қарашли капиталларни айланиш коэффиценти	2.96	3.48	+0.52
3. Ишлаб чиқариш захираларини айланиш коэффиценти	2.87	4.17	+1.3
4. Узоқ муддатли активларни айланиш коэффиценти	8.51	11.83	+3.32
5. Дебиторлик қарзларни айланиш куни.	12.6	21.8	+9.2
6. Кредиторлик қарзларни айланиш куни	48.4	28.3	-20.1
7. Битта акция ҳисобига олинган фойда, сўм	0.9	1.32	0.42
8. Битта акциянинг баланс баҳоси, сўм.	100	100	-
9. Акциянинг бозор баҳоси ва битта акция ҳисобига олинган фойда ўртасидаги нисбат	1.11	0.76	-0.35
10. Дивиденд даромад, сўм	0.14	0.36	+0.22

25-жадвал маълумотларидан кўринадикки, фирманинг фаоллиги ўтган йилга нисбатдан ортган. Айниқса активларни айланиши 0.59 коэффицентга, ўзига қарашли капиталларнинг айланиши 0.52 коэффицентга, захираларнинг айланиши эса 1.3 коэффицентга, узоқ муддатли активларнинг айланиш коэффиценти эса 3.32 га кўпайган. Бу ҳолат фирма учун ижобий деб қаралиши лозим.

Дебитор қарзларнинг айланиш 9.2 кунга узайганлиги қарз-ларни ундиришнинг муддатини узаётганидан далолат беради. Бу салбий ҳолатларга олиб келиши мумкин. Кредиторлик қарзларининг қайтариш муддатининг ўтган йилга нисбатдан 20 кунга қисқарганлиги ҳисоб-китоб тартиб интизомига риоя қилинаётган-лигини билдиради.

### 4.3. РЕНТАБЕЛЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Фирма ва компанияларнинг фаолиятини якуни рентабеллик-иқтисодий самарадорлик кўрсаткичида ифодаланади. Бозор иқтисодиёти шароитида рентабеллик фойда олиш даражаси, сарфланган харажат ёки капитал ҳисобига тўғри келадиган фойда хажмини белгилайди. Жаҳон тажрибасида рентабелликни «молиявий соғломлик» деб қабул қилинган ва уни аниқлашда кўп кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Ҳар бир кўрсаткич маълум мазмун бериб, рентабеллик ҳақидаги маълумотни тўлдиради.

Иқтисодий адабиётларда рентабелликни аниқлашнинг қуйидаги йўллари келтирилган:

1. Мол-мулкнинг рентабеллиги	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Баланснинг жами (Шакл-11)}}$
2. Маҳсулот (иш,хизмат)лар сотиш бўйича рентабеллик	=	$\frac{\text{Сотишдан тушган соф соливий натижа (Шакл-12)}}{\text{Сотилган маҳсулот (иш,хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннари (Шакл-12)}}$
3. Соф рентабеллик	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Сотишдан олинган соф тушум (Шакл-12)}}$
4. Умумий рентабеллик	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Асосий воситаларнинг + Ишлаб чиқариш йиллик ўртача қиймати захираларининг йиллик ўртача қиймати (Шакл-11)}}$
5. Ўзига қарашли капиталнинг рентабеллиги	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Ўзлик маблағлар манбаси (Шакл-11)}}$
6. Асосий воситаларнинг эскириш қиймати рентабеллиги	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Асосий воситаларнинг эскириш қиймати (Шакл-11)}}$
7. Битта акциянинг рентабеллиги	=	$\frac{\text{Йилнинг соф фойдаси (Шакл-12)}}{\text{Муомаладаги акциялар сони (Шакл-15)}}$

Рентабелликни ўрганишни янада тўлдирувчи қўшимча кўрсаткичлари ҳам мавжуд, булар қуйидагилар:



А) Соф тушум даража	=	Амортизация ажратмаси + Соф фойда ----- Жами тушум
Б) Янгидан яратилган қиймат даража	=	Ялпи даромад ----- Таннарх ёки тушум
В) Активларнинг айланиши	=	Жами тушум (солиқ айрилади) ----- Баланснинг жами
Г) Узоқ муддатли молиявий жамғармалар рентабеллиги	=	Қийматли қоғозлардан ва ҳамкорликда қатнашишдан даромад ----- Узоқ муддатли молиявий жамғармалар

Бу кўрсаткичларни ўрганиш фирма ва компанияларнинг рентабеллик даражаси, иқтисодий самарадорлиги, кўшимча олинган қиймат ва жамғармалардан оқилона фойдаланганлигини баҳолашга ёрдам беради.

26-Жадвал.

### Рентабеллик кўрсаткичларини таҳлили.

(минг сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йил	Фарқи (+,-)
1. Ҳисобот давридаги соф фойда	31706	46571	+14865
2. Сотишдан тушган ялпи молиявий натижа	89664	146964	+57300
3. Сотишдан тушган соф тушум	263809	440274	+176465
4. Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннархи	174145	293310	+119165
5. Асосий ишлаб чиқариш воситалари	67937	69991	+2054
6. Моддий айланма маблағлар	60606	70343	+9737
7. Жами мол-мулк	124575	162354	+37779
8. Ўзлик маблағларнинг манбалари	89035	126582	+37547
9. Асосий воситаларнинг эскириши	38698	44548	+5850
10. Мол-мулкнинг рентабеллиги	0.25	0.29	+0.04
11. Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотиш бўйича рентабеллик	1.51	1.50	-0.01
12. Соф рентабеллик	0.12	0.11	-0.01
13. Умумий рентабеллик	0.25	0.33	+0.08
14. Ўзига қарашли капиталнинг рентабеллиги	0.36	0.37	+0.01
15. Асосий воситаларнинг эскириш рентабеллиги	0.82	1.05	+0.17

Фирманинг рентабеллик кўрсаткичлари ўтган йилга нисбат-дан турлича ўзгаришда бўлган. Мол-мулк, умумий, ўзига қарашли капиталга нисбатдан рентабелликлар ўтган йилга қараганда ижобий ўзгаришда, қолган турдаги

рентабелликлар, яъни маҳсулот сотиш бўйича ва соф рентабелликлар эса 0.01 коэффициентга камайганлиги кўриниб турибди. Ҳозирги шароитда фойда олиб ижобий рента-белликка эришганликнинг ўзи мақтовга сазовор ҳолдир.

#### **4.4.ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ КРЕДИТГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ АНИҚЛАШ ВА УНИНГ ТАҲЛИЛИ.**

Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 16 март 1999 йил 675-сон билан рўйхатга олинган ва Марказий банк томонидан 26 декабр 1998 йил № 330 буйруқ билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектларига қисқа муддатли кредит бериш тартиби тўғрисидаги Низом» га кўра қарз сўровчи фирма ва компанияларни кредитга лаёқатлилигини аниқлаш тартиби кўрсатилган. Ушбу Низомга кўра фирма ва компанияларнинг молиявий ҳисоботлари маълумотларига асосланиб қуйидаги муҳим кўрсаткичлар ўрганилиши лозимлиги таъкидланган:

**1. Қопланиш  
коэффициенти (Қк)**

=

**Қисқа муддатли ликвид маблағлар  
-----  
Қисқа муддатли мажбуриятлар**

Қисқа муддатли ликвид маблағларга жорий сўётдаги пул маблағлар, валюта маблағлар, кассадаги пуллар, қайтариш муддати 3 ойгача бўлган қисқа муддатли молиявий қўйилмалар, дебиторлар: мол етказиб берувчи ва харидорлар билан ҳисоблашишлар, аванс тўловлари бўйича ҳисоблашишлар, бюджет билан ҳисоблашишлар, ҳодимлар билан меҳнат ҳақи юзасидан ҳисоблашишлар, уюшган ва шўъба корхоналар билан ҳисоблашишлар ва дебиторлар киради.

Қисқа муддатли мажбуриятларга эса: қисқа муддатли қарз ва кредитлар, мол етказиб берувчилар билан ҳисоблашишлар, бюджетга бўлган қарз, меҳнат ҳақи юзасидан қарзлар, ижтимоий суғурта ва ижтимоий таъминот бўйича қарзлар, бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар, уюшган ва шўъба корхоналарига бўлган қарзлар ва бошқа кредиторлар киради.

Фирма ва компанияларнинг узоқ муддатга олган қарз ва кредитларни қайтариш муҳлати 3 ойдан кам қолган бўлса бундай мажбуриятлар ҳам қисқа муддатли деб қаралиши мумкин.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб қопланиш коэффициентининг кенгайтирилган формуласи қуйидагича бўлиши мумкин:

$$K_k = \frac{\text{Пул маблағлар} + \text{Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар} + \text{дебиторлар}}{\text{Қисқа муддатли мажбуриятлар}}$$

Бу коэффициент 2 дан катта бўлганда фирмаларни молиявий ҳолати мувафаққиятли деб баҳоланади ва бундай корхоналарга қарз бериш ишончлидир.

Кредитга лаёқатлилигини ўрганишда ликвидлик (чаққон ҳаракатчанлик) коэффициентини аниқлаш ҳам талаб этилади. Уни аниқлаш тартиби қуйидаги формулада келтирилган:

$$\text{2. Ликвидлик коэффициенти (Лк)} = \frac{\text{Пул маблағлар} + \text{Осон сотилувчи талабномалар}}{\text{Қисқа муддатли мажбуриятлар}}$$

Осон сотилувчи талабномалар дейилганда қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ва дебитор қарзлар тушунилади, фақат балансдаги бошқа дебиторлар банди бунга кирмайди.

Ликвидлик коэффициенти қисқа муддатли мажбуриятларни қоплашга фақат пул маблағларигина эмас жўнатилган товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар учун ҳаридорлардан тушиши кутилаётган маблағларнинг етарлилиги ёки етишмаслигини кўрсатади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзлик маблағлар манбаси билан таъминланганлик ҳолатини ўрганиш ҳам кредитга лаёқатлилигига баҳо беришда эътиборга олинadиган муҳим кўрсаткичдир. Бу кўрсаткични молиявий мустақиллик деб ҳам аташ мумкин ва аниқланиш тартиби қуйидагича:

$$\text{3. Ўзлик маблағлар манбаси билан таъминланганлик коэффициенти (УзМк)} = \frac{\text{Ўзлик маблағлар манбалари}}{\text{Балансни пассивини жами}}$$

Ўзлик маблағларнинг манбасига устав, қўшилган ва резерв капиталлар тақсимланмаган фойда, мақсадли тушум ва фондлар, келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар, келгуси давр даромадлари киради. Бу коэффициент 0,3 дан кам бўлмаслиги лозим, акс ҳолда кредитни қайтариш имконияти камаяди ва хавф-ҳатар (риск) кучаяди. Молиявий мустақиллик коэффициенти

0,6 дан юқори бўлган фирма ва компанияларда кредитнинг қайтарилиш имконияти юқори бўлади ёки кредитнинг қайтарилиш хавфи минимумга келтирилган деб баҳоланади.

Кредитга лаёқатлилигини ўрганишда қўшимча равишда ўзига қаршли айланма маблағлар манбаси билан таъминланганлик кўрсаткичи ҳам эътиборга олинади. Бу маълумот қуйидагича аниқланади:

$$\text{Айланма маблағларга тегишли ўзлик манбалар} = \text{Ўзлик маблағлар манбалари} + \text{Узоқ муддатли қарз ва кредитлар} - \text{Узоқ муддатли активлар}$$

Баланс маълумотлари бўйича айланма маблағларга тегишли ўзлик манбалар манфий сон чиқса яъни ўзлик маблағлар манбасига нисбатан узоқ муддатли активлар кўп бўлса бундай баланс ноликвид деб ҳисобланади ва кредит сўровчи хўжалик субъектига қарз берилмайди.

Фирма ва компанияларнинг айланма маблағларини айлани-шини ўрганиш орқали ҳам кредитга лаёқатлилигини белгиловчи кўрсаткичлар янада тўлғазилади. Кредитга лаёқатлилигини аниқлаш Низомига кўра айланма маблағларнинг айланиш ҳолати қуйидаги 2 та кўрсаткичда ҳисобланилиши тавсия этилган.

$$\text{А) Айланма маблағларнинг айланиш коэффиценти} = \frac{\text{Сотишдан тушган соф тушум}}{\text{Айланма маблағларнинг йиллик ўртача қолдиғи}}$$

$$\text{Б) Айланма маблағларнинг айланиш куни} = \frac{\text{Айланма маблағларнинг йиллик ўртача қолдиғи} \times \text{Ҳисобот давридаги кун}}{\text{Сотишдан тушган соф тушум}}$$

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитга лаёқатлилигини аниқлаш тартиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ барча қарз сўровчилар 4 та табақага молиявий кўрсаткичларига қараб ажратилиши мумкин.

**Кредитга лаёқатлилигини аниқловчи мезонлар**

№	Коэффициентларнинг номланиши	1 табақа	2 табақа	3 табақа	4 табақа
1.	Қопланиш коэффициенти	катта>2	2<к>1	1<к>0.5	0.5< кичик
2.	Ликвидлик коэффициенти	катта>1.5	1.5<К>1	1.0>кичик	Ликвид маблағи бўлмаганда
3.	Молиявий мустақиллик коэффициенти	катта>60	60<К>30	30>кичик	Баланс ноликвид

Юқорида таҳлил қилинаётган фирма молиявий ҳисоботи маълумотларига асосланиб, унинг кредитга лаёқатлилигини аниқлаймиз.

**Хўжалик юритувчи субъектнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш**

№	Коэффициентлар номи	Ўрганилаётган даврлар			
		I чорак	ярим йиллик	9 ойлик	Йиллик
1.	Қопланиш коэффициенти	0.9	0.93	1.24	1.53
2.	Ликвидлик коэффициенти	0.82	0.88	1.17	1.47
3.	Молиявий мустақиллик коэффициенти	0.65	0.7	0.74	0.8
4.	Ўзига қарашли айланма маблағлар манбаси	0.45	0.47	0.51	0.55
5.	Рентабеллик	0.23	0.25	0.28	0.33
6.	Тўланмаган: А) банк ссудаси бўйича Б) ҳисоблашиш хужжатлари бўйича	- -	- -	- -	- -
7.	Айланма маблағларнинг айланиши: А) айланиш коэффициенти Б) айланиш куни	4.0 90.1	4.4 82.7	5.1 70.6	6.3 57.5

Марказий банкнинг хўжалик юритиш субъектларининг кредитга лаёқатлилигини аниқлаш мезонлари билан 30-жадвалдаги маълумотларни таққосланса қопланиш, ликвидлик коэффициентлари ва молиявий мустақиллик коэффициентлари бўйича фирма иккинчи табақа шартларига мос келади. Демак, биз таҳлил қилган фирма кредитдан фойдаланишга ҳақли ва қарзни қайтаришга лаёқатлидир.

#### **4.5. ФИРМА ВА КОМПАНИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ НОЧОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ ВА УНИ ТАҲЛИЛИ.**

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк кўмитаси қошидаги иқтисодий ночор корхоналар билан ишлаш комиссияси фирма ва компанияларни иқтисодий ҳолатига баҳо бериш ҳамда уларни ночор (банкрот) деб белгилаш учун ўрганилиши лозим бўлган кўрсаткичлар ҳақида йўриқнома (тавсиянома) ишлаб чиқдилар. Бу тавсияномага мувофиқ молиявий ҳисобот маълумотларидаги кўрсаткичларни ўрга-ниб, фирма ва компанияларнинг иқтисодий ҳолатини: а) молиявий барқарор, б) молиявий ҳавф-хатари бор, в) молиявий нобарқарор гуруҳларга ажратилиши мўлжалланган.

Фирма ва компанияларнинг иқтисодий ҳолатига баҳо беришда куйидаги коэффицентларни аниқлаш ва ўрганиш лозимлиги таъкидланган.

- Тўлов қобилият ёки қопланиш коэффиценти (Кт);
- Молиявий мустақиллик коэффиценти (Км);
- Ўзига қарашли айланма маблағлар манбаси билан таъминланганлик коэффиценти (Камм);
- Қарз ва ўзига қарашли маблағлар ўртасидаги нисбат коэффиценти (Куз/қ);
- Активларнинг рентабеллик коэффиценти (Кар);
- Қувватлардан фойдаланганлик коэффиценти (Кқ);
- Асосий воситаларнинг эскириш коэффиценти (Кав);
- Муддати ўтган кредиторлик қарзларнинг мавжудлик ҳолати.

Бу коэффицентларнинг ўрганиш орқали фирма ва компанияларни молиявий ҳолатига, иқтисодий ночорлик белгиларининг бор ёки йўқлигига ҳамда банкрот деб эълон қилиш қарорларини қабул қилиш саволларига жавоб олиш мумкин.

Иқтисодий ночорликни белгилашда фойдаланиладиган ҳар бир коэффицент учун куйи чегаралар нормативи ушбу тавсияномада келтирилган.

Тўлов қобилият ёки қопланиш коэффициентини аниқлаш қуйидагича тавсия этилган:

$$K_t = \frac{\text{Оборот активлар (A2)}}{\text{Мажбуриятлар (П2-(Узқ+Қк+Ав)}}$$

Бунда:

П2 – баланснинг иккинчи бўлим пассиви ёки 540 сатри;

Узқ - Узоқ муддатли қарз ва кредитлар ёки баланснинг 400+410 сатри;

Қк - Қисқа муддатли қарз ва кредитлар ёки баланснинг 420+430 сатри;

Ав – Буюртмачи ва харидорлардан олинган аванслар ёки баланснинг 440 сатри;

Ушбу коэффициент ҳисобот йилнинг охирига 1 дан кичик бўлганда корхона иқтисодий ночор деб қаралади.

Молиявий мустақиллик коэффициенти аввалги бобларда кўрсатилганидек, ҳамда иқтисодий ночорликни аниқлаш тартибига кўра:

$$K_m = \frac{П1}{Бж}$$

Бунда:

П1 - Ўзлик маблағлар манбаси ёки баланснинг 390 сатри;

Бж – Баланснинг жами ёки 310, 550 сатрлар.

Молиявий мустақиллик коэффициенти 0.5 дан кичик бўлганда фирма ва компаниялар ночор деб ҳисобланади.

Ўзига қаршли айланма маблағлар манбалари билан таъминланиш қуйидагича аниқланиш лозимлиги кўрсатилган:

$$K_{амм} = \frac{(П1+Узқ)-А1}{А2}$$

Бунда:

А1 – Узоқ муддатли активлар ёки баланснинг биринчи бўлим активини жами, 110 сатр;



A2 – Оборот активлар, кўпчилик ҳолатда захира ва харажатлар тушунилиб баланси иккинчи бўлим активидаги 120+,...,+160 сатрлар йиғиндиси. Бу коэффициент 0.1 дан кичик бўлмаслиги тавсия этилган, акс ҳолда молиявий ночор (банкрот) деб қаралади.

Ўзига қарашли ва қарз маблағлар ўртасидаги нисбат коэффициентини аниқлаш тартиби қуйидагича:

$$K_{uz/k} = \frac{П1}{П2-Узк}$$

Бунда:

П1-Ўзлик маблағларнинг манбалари ёки баланси 390 сатри;

П2 – Мажбуриятлар ёки балансинг 540 сатри;

Узк – Узоқ муддатли қарз ва кредитлар ёки баланси 400+410 сатрлари;

Ушбу коэффициент 2 дан кичик бўлса иқтисодий ночор деб қаралади.

Активларнинг рентабеллик коэффициентини аниқлаш тартиби:

$$K_{ap} = \frac{Стф}{Бж}$$

Бунда:

Стф – солиқ тўлагунга қадар фойда ёки «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» (2-шакл) нинг 170-сатри;

Бж – балансинг жами ёки 310, 550 сатрлар;

Активларнинг рентабеллик коэффициенти нолдан катта, яъни манфий сон бўлиши лозим, акс ҳолда фирма ва компаниялар зарар олсалар иқтисодий ночор деб қаралади.

Қувватлардан фойдаланганлик коэффициенти:

$$K_k = \frac{Қх}{Қл-(Қи+Қк)}$$

Бунда:

Қх - Ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажарилган иш, кўрсатилган хизматлар қиймати;

Қл - Лойиҳа бўйича максимал ишлаб чиқарилиш мумкин бўлган маҳсулотлар ҳажми;

Қи – Ижарага берилган қувватлардаги ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми;

Қк – Давлат органлари қарори билан бузишга мўлжалланган (законсервация) қувватлардаги ишлаб чиқариш мумкин бўлган маҳсулотлар ҳажми.

Агарда қувватлардан фойдаланганлик коэффициенти 0.5 дан кичик маълумотни ташкил этса иқтисодий ночор деб қаралади.

Асосий воситаларнинг эскириш коэффициенти:

$$K_{ав} = \frac{Э}{Ав}$$

Бунда:

Э – Асосий воситаларнинг эскирган қиймати ёки бухгалтерия балансининг 011 сатридаги маълумот;

Ав - Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати ёки баланснинг 010 сатри.

Асосий воситаларнинг эскириш коэффициенти 0.05 дан кичик бўлганда иқтисодий ҳолат ночор деб қаралади.

Муддати ўтган кредиторлик қарзларнинг ҳолатини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 16 июн 1998 йилги 79-сонли Қарори билан тасдиқланган «Молиявий – иқтисодий ҳолат бўйича маълумотнома» шаклидаги кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда аниқланади.

Юқорида келтирилган коэффициентларнинг натижасига қараб иқтисодий ночорликни аниқлаш тартибига кўра фирма ва компаниялар:

А) Банкротлик арафасида;

Б) Шартли банкрот деб эълон қилиниши мумкин.

Банкротлик арафасида деб ҳисобланилиши учун:

$K_t < 1$  ,  $K_{амм} < 0.1$  ,  $K_{ар} < 0.05$  тенг бўлиши мўлжалланган.

Шартли банкрот бўлиши учун эса:

$K_T < 1$ ,  $K_{amm} < 0.1$ ,  $K_{ap} < 0$  ёки

$K_T + K_{amm} + K_{ap} < 0$ .

Фирма ва компанияларнинг иқтисодий ночорлигини белгиловчи коэффициентлар натижаларига қараб молиявий соғлом, бақарор, иқтисодий ночор, банкрот (касот) корхоналарга ажратиш мумкин. Иқтисодий ночор корхоналар таркибига қуйидагилар саналмайди:

1. Кредит ҳисобига янги фаолият кўрсатишни бошлаган ёки қайтадан ташкил этилган корхоналар.
2. Стратегик муҳим аҳамиятга эга бўлган корхоналар.
3. Датация (давлат маблағи) ҳисобига, режали – зарар билан ишлаш мўлжалланган корхоналар.

Иқтисодий ночорликни аниқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси корхоналари учун 1999 йил 1 апрелдан бошлаб қўлланила бошланди.

#### 4.6. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.

1. Фирманинг фаоллиги нималарда намоён бўлади?
2. Маблағларнинг айланиши қандай таҳлил қилинади?
3. Мол-мулкнинг айланиши қандай аниқланади?
4. Ишлаб чиқариш заҳираларининг ҳаракати қандай таҳлил қилинади?
5. Битта акция ҳисобига олинган фойда деганда нима тушунилади?
6. Акциянинг бозор ва баланс баҳоси қандай аниқланади?
7. Соф рентабеллик қандай таҳлил қилинади?
8. Умумий рентабеллик таҳлилида нималар ўрганилади?
9. Кредитга лаёқатлилиқ мезонлари нималар?
10. Фирма ва компанияларнинг кредитга лаёқатлилиги қандай аниқланади?
11. Иқтисодий ночорлик белгилари нималарда кўринади?
12. Фирма ва компанияларнинг иқтисодий ночорликдан қутултириш йўллари нималардан иборат?

#### 4.7. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.

1. Қуйидаги таянч ибораларга тушунчалар ёзинг.

- Фирманинг фаоллиги;
- Активларнинг айланиши;
- Дебиторлик қарзларининг айланиши;
- Кредиторлик қарзларининг айланиши;
- Рентабеллик кўрсаткичлари;
- Маҳсулот сотиш бўйича рентабеллик;
- Ўзлик маблағларининг рентабеллиги;
- Мажбуриятлардан фойдаланиш рентабеллиги;
- Кредитга лаёқатлилиқ;
- Молиявий барқарорлик;
- Молиявий ночорлик;
- Банкротлик;

2. Молиявий - иқтисодий ҳолат бўйича маълумотларни таҳлил қилинг.

## МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲОЛАТ БЎЙИЧА МАЪЛУМОТНОМА

2001-йил 1-январ ҳолатига  
 Корхона, ташкилот “Алишер Навоий” АЖ  
 Асосий ишлаб чиқариладиган маҳсулот турлари  
 (иш ва хизматлар)

Ишлатиладиган хом-ашё турлари  
 Давлат мулкани бошқариш органи

Манзилгоҳ

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Ўлчов бирлиги	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4	5
Мулкдаги давлат улуши	010	%	36	36
Жами ишловчилар сони	020	киши	1270	1161
Шу жумладан: маъмурий бошқарув ходимлар сони	030	киши	130	116
Асосий маҳсулот турларига таъминланган талаб	040	%	100	100
Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш	050	%	72	86
Умумий сотилган маҳсулотдан экспорт қилинганининг жами	070	%	2,2	2,5
Шу жумладан: МДХ мамлакатларига	080	%	2,2	2,5
Узоқ хориж мамлакатларига	090	%	-	-
Хом ашё манбаи шу жумладан: махаллий	100	%	90	
четдан	110	%	10	
Жами муддати ўтган кредиторлик қарзлари	120	минг сўм	-	-
шундан муддати 3 ойдан ўтгани-нинг жами	130	минг сўм	-	-
шу жумладан: е т.ч. бюджетдан	140	минг сўм	-	-
бюджетдан ташқари фондлардан жами	150	минг сўм	-	-
мол етказиб берувчилардан	160	минг сўм	-	-

Раҳбар \_\_\_\_\_

Бош ҳисобчи \_\_\_\_\_

## **V Боб**

# **АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲОЛАТИ ВА УЛАРДАН Фойдаланишнинг таҳлили**

---

- 5.1. ТАҲЛИЛ МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА МАНБАЛАРИ.**
- 5.2. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАРКИБИ, ТУЗИЛИШИ ВА ДИНАМИКАСИНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 5.3. ТЕЗЛАШГАН АМОРТИЗАЦИЯ АЖРАТМАЛАРИ ВА УЛАРНИ ФОНД ҚАЙТИМИГА ТАЪСИРИ.**
- 5.4. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ**
- 5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАНГАНЛИК ВА ҚУРОЛЛАНГАНЛИКНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРДАН САМАРАЛИ Фойдаланганликни таҳлили.**
- 5.7. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ЖИҲОЗЛАРИНИ ВАҚТИ ВА ҚУВВАТИ БЎЙИЧА Фойдаланиши таҳлили.**
- 5.8. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 5.9. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

## 5.1. ТАҲЛИЛ МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА МАНБАЛАРИ.

*Асосий воситалар (фондлар) ишлаб чиқаришнинг муҳим омили сифатида қаралиб улар ёрдамида бевосита меҳнат предметлари ва меҳнат кучлари бирикувида маҳсулотлар ишлаб чиқарилади, ишлар бажарилади ва хизматлар кўрсатилади.*

Асосий воситалар деб ишлаб чиқариш циклида бир неча бор қатнашиб ўзининг қийматини яратилаётган маҳсулотларга қисман-қисман ўтказувчи ҳамда физик шаклини сақлаб қолувчи меҳнат воситаларига айтилади.

Асосий воситалар ёки воситаларни таркиблашда жаҳон ва республика ҳисоб белгиларига мувофиқ қуйидаги иккита жиҳат мезон сифатида олинган. Биринчиси уларнинг қиймат ифодаси, иккинчиси – хизмат муддати.

Асосий воситаларнинг қиймат ифодаси унинг кам баҳоли тез эскирувчи буюмлардан фарқланиш чегарасини характерлайди. Бу ифода Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 1994 йил 21 апрелдаги 167-сонли қарори билан иш ҳақи минимумининг 15 бараварида белгиланган. Асосий воситаларнинг хизмат муддати уларнинг бир йилдан ортиқ муддат хизмат этишини характерлайди.

Хизмат муддати бир йилдан ортиқ бўлган лекин қиймат жиҳатдан қатъий чегарадиган ошмайдиган қийматликлар шунингдек қийматликлар, хўжалик инвентарларининг айрим тури асосий воситалар қаторига киритилмайди. Бу қатор бевосита кам баҳоли ва тез эскирувчи буюмлари таркибида ҳисобга олинади.

Асосий воситалар таҳлилида корxonанинг асосий воситалар билан қуролланиш даражасига, уларнинг техник ҳолат ва ҳаракат кўрсаткичлари, самарадорлик кўрсаткичларига, динамикаси ва ҳолатига баҳо берилади.

Асосий воситалар билан таъминланиш дейилганда корxonанинг режага ёки ўтган йилларга нисбатан асосий фондлар билан қуролланиши даражаси тушунилади.



Шунингдек, асосий воситаларнинг таркиби бўйича, тури бўйича ўзгаришларига баҳо берилади. Таҳлил этишда асосий воситаларнинг ҳолат ва ҳаракат кўрсаткичларига муҳим эътибор қаратилади. Бу орқали бевосита асосий воситаларнинг эскириш даражаси, яроқлилиқ даражаси, кирими ва чиқими кўрсаткичларига баҳо берилади.

Асосий воситаларининг унумини ўрганиш асосида маҳсулот ишлаб чиқаришда уларнинг самарадорлик кўрсаткичларига баҳо берилади. Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини омилли таҳлили асосида маҳсулот ишлаб чиқариш хажмини ёки фондлар самарасини ошириш юзасидан ички имкониятларнинг мавжудлиги ўрганилади ва таҳлил якунида корхонада асосий фондлардан фойдаланишга ва уларнинг самарадорлигини ошириш юзасидан муҳим иқтисодий йўналишлар белгиланади. Корхона асосий воситалари, уларнинг ҳолати, ҳаракати ва самарасига иқтисодий ташхис берилади.

Таҳлил учун зарур булган маълумотлар асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги 3-молиявий ҳисобот шаклидан ва молиявий ҳисоботга илова сифатида берилган манбалардан олинади. Шунингдек, асосий воситалар(01), уларнинг эскириши(02), номоддий активлар (04), Номоддий активлар эскириш (05), узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситалар (03) счётлари маълумотларидан фойдаланилади.

## **5.2. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАРКИБИ, ТУЗИЛИШИ ВА ДИНАМИКАСИНИНГ ТАҲЛИЛИ.**

Асосий воситаларни қуйидаги белгилар бўйича таркибланиш мумкин.

### **1. Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашувига қараб:**

- актив асосий воситалар;
- пассив асосий воситалар.

### **2. Тармоқ бўйсунувига қараб:**

- саноат ишлаб чиқариш асосий воситалари;
- бошқа тармоқ асосий воситалари;
- ноишлаб чиқариш асосий воситалари.

### **3. Фойдаланишига қараб:**

- фойдаланишдаги асосий воситалар;
- фойдаланишдан олиб қуйилган асосий воситалар.

### **4. Тури бўйича;**

- бинолар, иншоотлар, узатиш мосламалари, машина ва ускуналар, транспорт воситалари, асбоб ускуналар, хўжалик инвентарлари, ишчи ва маҳсулдор хайвонлар, кўп йиллик экинлар ва бошқа асосий воситалар.

### **Мулкий эгаллигига қараб;**

- ўзига тегишли асосий воситалар,
- ижарага олинган асосий воситалар

Таҳлил учун зарур бўлган маълумотлар 3-шакл «Асосий воситлар ҳаракати тўғрисидаги» ҳисобот шаклидан олинади.

## Асосий воситаларни таркиби, тузилиши ва ўсишининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Йил бошига		Йил охирига		Йил бошига нисбатан ўзгариши	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
<b>А</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>	<b>5</b>	<b>6</b>
1. Саноат асосий ишлаб чиқариш воситалари	67937	97,7	69991	98,5	+2054	103
2. Бошқа тармоқларнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари	1536	2,2	1049	1,5	-487	68,3
3. Ноишлаб чиқариш воситалари	9	0,01	9	0,01	-	-
<b>Жами асосий воситалар</b>	<b>69482</b>	<b>100</b>	<b>71049</b>	<b>100</b>	<b>1567</b>	<b>102,2</b>

Жадвал маъулмотларига кўра, фирмада жами асосий воситалар 71 млн. 049 минг сўмни ташкил қилган. Йил бошига нисбатан 1 млн. 567 минг сўмга ёки 2,2% га ўсган. Саноат асосий ишлаб чиқариш воситаларининг салмоғи эса 3% га ёки 2 млн. 054 минг сўмга кўпайган, бошқа тармоқларнинг асосий ишлаб чиқариш фондлари эса 487 минг сўмга камайган. Ноишлаб чиқариш фондлари умуман ўзгармаган. Корхонада бошқа тармоқларнинг асосий ишлаб чиқариш фондлари камайиши корхонада иш шароитининг ёмонлашишига олиб келиши мумкин. Асосий воситаларнинг барча турларини керакли нисбатда ва таркибда бўлишини таъминлаш мақсадга мувофиқдир. Саноат ишлаб чиқаришда, ёрдамчи тармоқларда ёки ижтимоий-маиший соҳаларда бўлмасин барча асосий воситалар керакли хизматни бажарадилар.

Асосий воситаларнинг динамикаси деганда уларнинг йиллар бўйича ўзгаришлари тушунилади.

Динамик ўзгаришлар асосида корхонада асосий воситаларнинг йиллар бўйича мутлақ ва нисбий ўзгаришларига баҳо берилади.

Қуйидаги маълумотлар асосида асосий воситаларнинг таркибий ўзгаришларига баҳо бериш мумкин.

30- Жадвал

**Саноат ишлаб чиқариш фондлари таркибининг таҳлили**

Кўрсаткичлар	Йил бошига		Йил охирига		Йил бошига нисбатан ўзгариши	
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	Минг сўм	%
<b>А</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>	<b>5</b>	<b>6</b>
1. Бинолар	22766	33,5	21722	31,0	-1044	95,4
2. Иншоатлар	1950	2,9	1950	2,8	-	-
3. Узаткич жихозлар	2872	4,2	2872	4,1	-	-
4. Машина ва ускуна	35465	52,2	38313	55,0	+2848	108,0
5. Транспорт воситалари	4401	6,5	4730	6,8	+329	107,4
6. Инвентарлар	483	0,7	404	0,6	-79	83,6
<b>Жами асосий ишлаб чиқариш фондлари</b>	<b>67937</b>	<b>100</b>	<b>69991</b>	<b>100</b>	<b>+2054</b>	<b>+103</b>

Корхонада жами саноат ишлаб чиқариш фондлари йил охирида йил бошига нисбатан 2 млн. 054 минг сўмга ёки 103%га кўпайган. Шундан машина ва ускуналар 2 млн. 848 минг сўмга кўпайган. бинолар эса ҳисобот йилининг бошига нисбатан 1 млн. 044 минг сўмга, инвентарлар 79 минг сўмга камайган. Иншоатлар ва узаткич жихозлар умуман ўзгармаган. Асосий фондларнинг актив қисмининг салмоғи 52,2% дан йил охирига келиб бу кўрсаткич 55% ни кўрсатган.

Асосий воситаларни актив ва пассив фондларга таркиблашда асосий жихат уларнинг маҳсулот ишлаб чиқаришдаги бевосита иштирокига қаратилади. Актив асосий воситалар деб маҳсулот ишлаб чиқаришдан бевосита ва билвосита қатнашувчи асосий воситаларга айтилади.

Ишлаб чиқариш учун шароит яратиб берувчи асосий воситалар эса  
пассив асосий фондлар сифатида қаралиб уларнинг таркибига бевосита бинолар  
иншоотлар хўжалик инвентарлари ва х.к. киритилади.

Таҳлил этишда жами асосий воситалар таркибида уларнинг салмоқ  
даражаларига баҳо берилади ва ўзгаришлари ўрганилади.

### **5.3. ТЕЗЛАШГАН АМОРТИЗАЦИЯ АЖРАТМАЛАРИ ВА УЛАРНИ ФОНД ҚАЙТИМИГА ТАЪСИРИ.**

Корхона амортизация сиёсати бевосита давлат амортизация сиёсати асосида белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Солиқ қомитасининг 1997 йил 27 февралдаги меъёрий хатига мувофиқ асосий воситаларга амортизация ҳисоблашни соддалаштириш мақсадида, қуйидаги бешта гуруҳ асосий воситаларига меъёрлар белгиланган:

1. Бинолар, иншоотлар ва қурилмалар учун- 5 фоиз;
2. Енгил автомобиллар, таксилар, йўл ҳаракатида фойдаланиладиган автотракторлар, маҳсус буюмлар, инвентарлар, компьютерлар, маълумотларни қайта ишловчи ускуналар учун 20 фоиз;
3. Юк автомобиллари, автобуслар, маҳсус автомобиллар ва автоприцеплар, машина, асбоб ускуналар ва мебеллар учун 15 фоиз;
4. Юқоридаги гуруҳларга киритилмаган бошқа асосий воситалар учун 10 фоиз;
5. Темир йўл, денгиз, дарё ва ҳаво транспорт воситалари, иссиқлик, газ ва сув узатувчи труба проводлар, дизел генераторлари, электр ва алоқа узатиш ускуналари учун 8 фоиз.

Ушбу меъёрий хатда фирма ва компаниялар учун амортизация ҳисоблашнинг ўзгартирилган нормаларини қўллаш имконияти берилган, яъни секинлаштирилган ёки тезлаштирилган (икки коэффициентга қадар) усулларидан фойдаланишлиги мумкин. Тезлаштирилган амортизация ҳисоблаш тартиби қўлланилса меъёрдан ортиқча ҳисобланган сумма солиққа тортиладиган фойдага қўшилиб, ўрнатилган тартибда солиқ тўлашлари лозим.

Жаҳон тажрибасида асосий воситаларга амортизация ҳисоблашнинг турли-туман муҳим услублар мавжуд. Бундай муҳим услубларига қуйидагиларни келтириш мумкин:

- тенг улушларда, амортизация нормаларидан келиб чиққан ҳолда эскириш ҳисоблаш;

- қолдиқ усулда эскириш ҳисоблаш;

- ишлаб чиқариш хажмига мувофиқ эскириш ҳисоблаш;

- кумулятив усулда эскириш ҳисоблаш;

Юқоридаги усулларнинг моҳиятини қуйидаги мисол асосида кўриб ўтиш мумкин.

Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати-100000 сўм

Асосий воситаларнинг тугатиш қиймати-10000 сўм

Асосий воситаларнинг хизмат муддати-5 йил

### 31- Жадвал

#### Тенг улушларда амортизация ҳисоблаш тартиби

Асосий воситалар қиймати	Амортизация нормаси	Амортизация суммаси	Қолдиқ суммаси
100000	20	18000	82000
100000	20	18000	64000
100000	20	18000	46000
100000	20	18000	28000
100000	20	18000	10000

Тенг улушларда амортизация ҳисоблаш асосий воситалардан қай даражада фойдаланишдан қатъий назар ўзининг хизмат муддатида ишлаб чиқариш харажатларига бир хил суммада қўшилиб боради.

### 32- Жадвал

#### Кумулятив усулда амортизация ҳисоблаш

Асосий воситалар қиймати	Амортизация улуши	Амортизация суммаси	Қолдиқ суммаси
100000	5/15	30000	70000
100000	4/15	24000	46000
100000	3/15	18000	28000
100000	2/15	12000	16000
100000	1/15	6000	10000

$1+2+3+4+5=15$  йил Амортизация суммасини аниқлашда жами йиғилган кўрсаткич биринчи йили 15 дан 5 қисми, иккинчи йили 15 дан 4 қисми олинади ва хоказо.

**Қолдиқ усулда амортизация ҳисоблаш**

Асосий воситалар қиймати	Амортизация улуши %	Амортизация суммаси	Қолдиқ суммаси
100000	20	18000	82000
100000	20	24000	46000
100000	20	18000	28000
100000	20	12000	16000
100000	20	6000	10000

Бу усулда амортизация ҳисобланганда иккинчи йилдан кейин ҳаражат сифатида қўшиладиган эскириш суммаси камайиб боради, демак, соф молиявий натижа (фойда) асосий воситаларнинг энг охириги муддатларида кўпайиши юз беради.

**Икки карра оширилган усулда амортизация ҳисоблаш усули.**

Асосий воситалар қиймати	Амортизация улуши %	Амортизация суммаси	Қолдиқ суммаси
100000	20*2	36000	54000
100000	20*2	21600	32400
100000	20*2	12960	19440
100000	20*2	7776	11664
100000	20*2	*	11664

Хозирда Ўзбекистон Республикаси миллий ҳисоб тизимида амортизация ҳисоблашнинг асосан иккита усулидан фойдаланилмоқда.

-Тенг улушларда амортизациялашнинг қатъий нормаларида эскириш ҳисоблаш;

-Тезлаштирилган, амортизациялашнинг қатъий нормаларини икки марта оширилган ҳолатида эскириш ҳисоблаш усули;

Амортизациянинг у ёки бу усулининг қўлланиши албатта асосий воситаларнинг техник ҳолатига таъсир этади.

Жумладан тезлаштирилган усулда амортизация нормаларига ўтиш асосий фондларни янги асосий фондлар билан алмаштиришнинг молиявий таъминоти ва уларнинг манавий эскиришдан сақланиш имконини берибгина



қолмай балки маҳсулот ишлаб чиқариш хажмини ошириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ўстириш имконини хам беради.

## 5.4. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Асосий воситаларнинг ҳолат кўрсаткичларига қуйидагилар киритилади;

-Асосий воситаларнинг яроқлилик даражаси:

-Асосий воситаларнинг эскириш даражаси:

Яроқлилик даражаси асосий воситаларнинг қолдиқ қийматини уларнинг бошланғич қийматига бўлиш орқали;

Эскириш даражаси асосий воситаларнинг эскириш қийматини уларнинг бошланғич қийматига бўлиш асосида аниқланади.

Яроқлилик ва эскириш коэффициентлари йиғиндиси коэффициентда 1 га, фоизда 100 тенг бўлади.

Асосий воситаларнинг ҳолат кўрсаткичларига қараб уларнинг техник ҳолатига баҳо берилади ва уларни тартиблаш бўйича бошқарув қарорлари қабул қилинади.

Асосий воситаларнинг ҳолатини ўрганишда корхона амортизация сиёсатига, асосий воситаларнинг маънавий эскирганлик даражасига, фойдаланишдан олиб қўйилган асосий воситалар ҳолатига муҳим эътибор қаратилади.

Асосий воситаларнинг ҳолат кўрсаткичларини уларнинг ҳар бир тури ва жами бўйича ўрганилади. Таҳлил учун зараур бўлган маълумотлар 1-шакл «Бухгалтерия баланси» ва 3-шакл «Асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисидаги» ҳисобот шаклларида олинади.

Асосий воситаларнинг техник ҳолати янгиланганлик кўрсаткичларини ўрганиш билан тўлдирилади.

**Асосий воситаларнинг янгиланиш даражасининг таҳлили.**

<b>Кўрсаткичлар</b>	<b>Фойдаланишга топширилган асосий воситалар</b>	<b>Жами асосий воситалар-нинг йил охиридаги қиймати</b>	<b>Асосий воситалар-нинг янгиланиш даражаси</b>
<b>А</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>
<b>ўтган йил:</b>			
Жами асосий воситалар	4620	69482	6,6
-Саноат асосий ишлаб чиқариш воситалари	3156	67937	4,6
<b>ҳисобот йил:</b>			
Жами асосий воситалар	5440	71049	7,6
-Саноат асосий ишлаб чиқариш воситалари	4869	69991	6,9

Корхонада жами асосий воситаларнинг янгиланиш даражаси ҳисобот йилида ўтган йилга нисбатан 1% га (7,6 - 6,6) ўсган.

Саноат асосий ишлаб чиқариш воситаларининг янгиланиш даражаси эса ҳисобот йилида 6,9 % ни ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 2,3% га (6,9-4,6) ўсган. Корхонада жами асосий воситаларнинг йил охиридаги қиймати ўтган йилда 69 млн. 482 минг сўмни ташкил этиб, бу кўрсаткич ҳисобот йилида 1 млн. 567 минг сўмга кўпайган.

Таҳлилда асосий воситаларнинг янгиланиш ва чиқиб кетиш сабабларига ҳам муҳим эътибор берилади.

**Асосий воситаларнинг янгиланиш манбалари:**

- капитал қўйилмалар ва инвестициялар;
- хусусий капиталнинг ўсиши;
- узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар;

Асосий воситаларнинг техник ҳолатини ишлаб чиқаришга яроқлилик ҳолатини таҳлил қилиш орқали баҳоланади. Асосий воситаларнинг яроқлилик даражаси қолдиқ қийматнинг ҳажмига боғлиқдир.

### Асосий воситаларнинг яроқлилик даражасининг таҳлили.

Кўрсаткичлар	Йил бошига	Йил охирига
1. Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати	69482	71049
2. Асосий воситаларнинг эскириш суммаси	38698	44548
3. Асосий воситаларларнинг қолдиқ қиймати	30784	26501
4. Асосий воситаларнинг яроқлилик даражаси	44,3	37,3

Жадвал маълумотларига кўра, фирмада асосий воситаларнинг яроқлилик даражаси ҳисобот йилининг бошида 44,3% ни ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич йил охирига келиб 37,3 % ни курсатган. Яъни 7 % га пасайган. Бу кўрсаткичнинг паст булишлиги унинг таркибида эскирган асосий воситалар мавжудлигидан далолат беради. Корхонада асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати ҳисобот йилининг бошида 30 млн 784 минг сўмни, йил охирида бу кўрсаткич 26 млн. 501 минг сўмни ташкил қилган.

Асосий воситаларнинг яроқлилиги 37 фоизни ташкил этиши фирмани раҳбарларини ўйлантирадиган ҳолдир, чунки асосий воситалар таркибини вақтида янгилаш чоралари кўрилмаса технология эскириб маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кескин камайиши мумкин. Натижада фирманинг молиявий ҳолати ёмонлаша боради.

Асосий воситаларнинг техник ҳолатини ўрганишда уларни эскириш даражаси ҳам таҳлил этилади. Бундай таҳлил қуйидагича бажарилади:

37-Жадвал

### Асосий воситаларнинг эскириш даражасининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Асосий воситаларнинг эскириш суммаси	Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати	Асосий воситаларнинг эскириш даражаси
<b>А</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>
Йил бошига	38698	69482	55,6
Йил охирига	44548	71049	62,7

Жадвал маълумотларидан кўринадики, асосий воситаларнинг эскириш даражасининг юқори бўлиши жами асосий воситалар таркибида эски бино, иншоат, машина ва ускуналар салмоғини юқори эканлигини кўрсатади. Асосий воситаларнинг эскириш суммаси йил бошида 38 млн. 698 минг сўмни ташкил

қилган бўлса, бу кўрсаткич йил охирига келиб 5 млн 850 минг сўмга кўпайган. Бунда асосий воситаларнинг эскириш даражаси йил бошида 55,6 % ни, йил охирига келиб, бу кўрсаткич 62,7% ни ташкил қилган.

**Асосий воситаларнинг чиқиб кетиш сабаблари:**

- маънавий эскириши;
- жисмоний эскириши ва фойдаланиш учун яроқсиз ҳолатга келиши;
- ортиқчалик;
- сотишлар;
- уғирликлар, йуқотишлар ва бошқа сабаблар.

## **5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАНГАНЛИК ВА ҚУРОЛЛАНГАНЛИКНИ ТАҲЛИЛИ.**

Корхона (фирма) нинг асосий воситалар билан таъминланганлик ёки қуролланганлик даражаси деб ишлаб чиқаришнинг меъёр даражасида меҳнат воситалари билан таъминланганлига айтилади.

Аввало, корхона (фирма) нинг меҳнат воситалари билан таъминланганлигида қуйидаги жихатларини фарқлаш лозим.

Ўзига тегишли бўлган меҳнат воситалар ҳисобига таъминлаш;

Ижарага олинган меҳнат воситалари ҳисобига таъминлаш.

Демак корхона ҳар иккала ҳолатда ҳам асосий воситалар билан таъминланганликнинг меъёр кўрсаткичларига эга бўлиши мумкин.

Асосий воситалар билан таъминланганлик таҳлилида корхона (фирма) да асосий воситаларнинг режага ва ўтган йилларга нисбатан мутлоқ ва нисбий ўзгаришларига баҳо берилади.

Асосий воситалар билан қуролланганлик кўрсаткичлари сифатида битта ишчига тўғри келадиган меҳнат воситалари, иш ўрни, майдонининг асосий воситалар билан қуролланганлик даражаси аниқланади. Асосий воситалар билан қуролланганлик даражаси уларнинг самарадорлик кўрсаткичларини ўрганиш асосида тўлдирилади. Яъни корхона фаолиятига фақат миқдор кўрсаткичлар орқалигина эмас, балки сифат кўрсаткичларини ҳам ўрганиш асосида баҳо берилади.

**38-Жадвал**

### **Асосий воситалар билан таъминланганлик ва қуролланганлик таҳлили**

<b>№</b>	<b>Кўрсаткичлар</b>	<b>Ўтган йил</b>	<b>Ҳисобот йили</b>	<b>Фарқи</b>
<b>1.</b>	Асосий воситалар ўртача йиллик қиймати, минг сўм.	69482	71049	+1567
<b>2.</b>	Саноат ишлаб чиқариш ходимлари, киши.	547	536	-11
<b>3.</b>	Бир ходимга тўғри келадиган асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати, минг сўм.	127	132.5	+5.5

Фирмада асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати 1567 минг сўмга ўсган. Бу ўсиш иккита омил таъсирида ўзгарган:

а) ишчилар сонининг ўзгариши ҳисобига,

$$-11 \times 127 = -1397 \text{ минг сўм.}$$

б) битта ходимга тўғри келадиган асосий воситаларнинг йиллик қийматининг ўзгариши ҳисобига;

$$5.5 \times 536 = 2948 \text{ минг сўм.}$$

в) Икки омил йиғиндисиди,

$$-1397 + 2948 = 1551 \text{ минг сўм.}$$

Яхлитлаш ҳисобига фарқ  $1567 - 1551 = 16$  минг сўм бўлган.

Битта ходимга тўғри келадиган асосий воситалар қийматининг ўтган йилга нисбатдан 5.5 минг сўмга ўзгаришига ҳам таъсир этувчи сабабларни таҳлил этиш мумкин. Бунинг учун қуролланиш кўрсаткичини шартлиси ҳам аниқланади, яъни асосий воситалар қийматининг ҳисобот йилгиси sanoat ишлаб чиқариш ходимларининг ўтган йилги сонига нисбати орқали аниқланади. Бизнинг мисолда,

$$71049 : 547 = 129.9 \text{ минг сўм.}$$

*Ишчилар сонини ўзгаришини битта ходимга тўғри келадиган асосий воситалар қийматини ўзгаришига таъсири;*

$$129.9 - 127 = 2.9 \text{ минг сўм.}$$

*Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қийматини ўзгаришини таъсири ҳисобига;*

$$132.5 - 129.9 = 2.6 \text{ минг сўм.}$$

*Иккала омилнинг таъсири;*

$$2.9 + 2.6 = 5.5 \text{ минг сўм.}$$

## 5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНГАНЛИКНИ ТАҲЛИЛИ.

Асосий воситалардан фойдаланиш ва уларнинг самарадорлигига баҳо бериш иқтисодий таҳлилнинг зарур шартларидан бири ҳисобланади.

Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари корхона хўжалик фаолиятига баҳо беришнинг муҳим кўрсаткичларидан бири сифатида олинади. Уларнинг қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

Фонд қайтими	Фонд сиғими
Асосий воситаларнинг қайтими	Маҳсулот ҳажми $\Phi_k = \frac{\text{Маҳсулот ҳажми}}{\text{Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати}}$
Машина ва ускуналар қайтими	Маҳсулот ҳажми $\Phi_m = \frac{\text{Маҳсулот ҳажми}}{\text{Машина ва ускуналар ўртача йиллик қиймати}}$
Асосий воситаларнинг сиғими	Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати $\Phi_c = \frac{\text{Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати}}{\text{Маҳсулот ҳажми}}$
Машина ва ускуналар сиғими	Машина ва ускуналар ўртача йиллик қиймати $\Phi_m = \frac{\text{Машина ва ускуналар ўртача йиллик қиймати}}{\text{Маҳсулот ҳажми}}$

Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш ва унинг ҳолатига баҳо беришга иқтисодий таҳлилда алоҳида аҳамият берилади. Корхона ишлаб чиқариш қуввати деганда унинг тўла иш билан бандлик ҳолатига айтилади. Бу ҳолат нафақат маҳсулот ишлаб чиқариш даражасига, балки унинг харажатлар таркибига, молиявий натижавийлигига ҳам таъсир этувчи бирлик сифатида қаралади. Ишлаб чиқариш қувватлари ва унинг фойдаланиш даражаларига баҳо бериш асосида корxonанинг жорий даврдаги иқтисодий потенциали ҳамда уни мақсадли бошқаруви белгиланади.

Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишнинг таҳлилининг қуйидаги қаторларини характерлаш мумкин;



-корхона ишлаб чиқариш қувватларининг техник иқтисодий кўрсаткичлари тизими;

-техник иқтисодий кўрсаткичлар ва ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишни қиёсий таҳлили;

-ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишнинг корхона харажатларига таъсирининг таҳлили;

-ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишнинг корхона ишлаб чиқариш самарадорлигига ва фаолият натижавийлигига таъсирининг таҳлили.

Ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланишда корхона томонидан ошкор этиладиган 2б форма «Корхонанинг ижтимоий иқтисодий кўрсаткичлар тизими» га муҳим этибор берилади.

Таҳлилда асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг таъсир этувчи омиллар иккита таркиб бўйича ўрганилади.

1. Асосий воситаларнинг самарадорлиги ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлили
2. Асосий воситалар ва улардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларининг маҳсулот хажмининг ўзгаришига таъсирининг таҳлили.

Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар қаторига қуйидагилар киритилади.

Фонд қайтими (сиғими) ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар:

- Маҳсулот ишлаб чиқариш хажми ва унинг ўзгариши;
- Асосий воситалар ўртача йиллик қийматининг ўзгариши;
- Маҳсулот хажмига таъсир этувчи меҳнат воситалари билан боғлиқ бўлган омиллар қаторига қуйидагилар киритилади;
- Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қийматининг ўзгариши;
- Фонд қайтими (сиғими) нинг ўзгариши.

Молиявий ҳисобот маълумотлари бўйича асосий воситаларда самарали фойдаланганлик ҳолатини таҳлил қилиш учун маҳсулот хажмини белгиловчи

муҳим кўрсаткич, сотишдан олинган соф тушумни олиш мумкин. Бунда сотишдан олинган соф тушумни асосий воситаларнинг қийматига бўлиш йўли билан фонд қайтими кўрсаткичини таҳлил қилинади.

Фирма ва компанияларда асосий воситалар қийматига қанчалик кўп соф тушум олинса, бу воситалардан самарали фойдаланилган деб баҳоланади. Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот, иш ва хизматлар сотишдан эришилган соф тушум хажми баҳо ўзгаришлари таъсирида бўлсада, қиймат ўлчамида ўрганиладиган асосий воситалар самарадорлиги эълон қилинадиган амалдаги ҳисоботларда маҳсулот хажмини ифодаловчи ягона кўрсаткичдир.

39- Жадвал

**Асосий воситалардан фойдаланишнинг  
самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг ўзгаришига  
таъсир этувчи омиллар таҳлили**

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи (+,-)
1	2	3	4
1. Сотишдан олинган соф тушум, минг сўм	263809	440274	+176465
2. Асосий воситалар қиймати, минг сўм	69482	71049	+1567
3. Ҳар минг сўмлик асосий воситалар ҳисобига олинган тушум, минг сўм	3,7968	6,1968	+2,4
4. Асосий воситалар ва улардан фойдаланишни соф тушумга таъсири: А) асосий воситалар қийматининг ўзгариши (1567x3,7968)	x	x	5949,6
Б) асосий воситалар қайтимининг ўзгариши (2,4x71049)	x	x	170515,4

Фирмада асосий воситалардан самарали фойдаланиш ўтган йилга нисбатан яхшиланган. Ҳар минг сўмлик асосий восита ҳисобига олинган соф тушум ўтган йилга нисбатан 2,4 минг сўмга ортган. Бу ижобий ҳолдир.

Асосий воситалар омилининг соф тушумга таъсирини аниқлашда фарқларни кўпайтириш усулини қўллаб таҳлил қилиш мумкин. Жадвал маълумотларидан кўриндики, асосий воситалар қийматининг ўтган йилга нисбатан 1567 минг сўмга кўпайиши маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушумни 5949,6 минг сўмга кўпайишига таъсир этган.

Асосий воситалардан самарали фойдаланишни ўтган йилга нисбатан яхшиланганлиги соф тушумни 170515,4 минг сўмга кўпайтирган. Демак, соф тушумнинг кўпайишини 96,4 фоизи самарадорлик ҳисобига, қолган 3,6 фоизи эса фонд ҳажмининг кўпайиши эвазига содир бўлган.

Бундан кўринадикки, ўтган йилга нисбатдан фирманинг асосий воситалардан самарали фойдаланганлик даражаси ижобий томонга ўзгарган.

## **5.7. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ЖИҲОЗЛАРИНИ ВАҚТИ ВА ҚУВВАТИ БЎЙИЧА ФОЙДАЛАНИШИ ТАҲЛИЛИ.**

Ишлаб чиқариш жихозларидан вақт ва қувват бўйича фойдаланиш таҳлилида корхона асосий фондлари ва уларнинг таркибида машина ва ускуналар, станоклар иш вақтидан фойдаланишнинг даражасига, қувватларнинг фойдали иш коэффициентларига, фойдаланишнинг реал ҳолатига баҳо берилади.

Машина ва ускуналар иш вақтидан самарали фойдаланишда уларнинг жами саноат ишлаб чиқариш асосий воситалари таркибидаги салмоғига ва уларнинг иш самарасига аҳамият берилади.

Машина ва ускуналарнинг жами ишлаган вақти ҳамда машина ва ускуналар иш вақтидан олинган самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш асосида маҳсулот ишлаб чиқариш хажмининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлил этилади ҳамда уни ўстиришнинг ички имкониятлари белгиланади.

Қуйидаги жадвал маълумотлари асосида уларни таҳлил этишнинг услубий асосларини кўриб ўтиш мумкин.

### **40- Жадвал**

#### **Машина ва ускуналардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари таҳлили ва улар**

<b>Кўрсаткичлар</b>	<b>Ўтган йил</b>	<b>Ҳисобот йили</b>	<b>Фарқи</b>
Маҳсулот ҳажми минг сўм ҳисобида, корхона улгуржи баҳосида	125463	254698	+129235
Ишланган станок соатлар, минг станок соат	14780	16587	+1807
Бир станок соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, минг сўм	8,488	15,355	+6,867

Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш хажми ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 129235 минг сўмга ўсган. Бу ўзгариш бевосита саноат ишлаб чиқариш воситалари таркибида машина ва ускуналар иш вақтининг ўзгариши ҳамда уларнинг ҳар бир станок соатига тўғри келадиган иш унумининг ўзгариши билан характерланади. Ишланган жами станок соатлари ўтган йилга 1807 минг

станок соатга ўсган, бир станок соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми эса 6,867 минг сўмга ўсган.

Фонд қайтимини ошириш имкониятларини умумлаштириш таҳлил этиш босқичининг якуни ҳисобланади. Унда таҳлил этиш натижаларидан келиб чиққан ҳолда корхонада асосий воситаларнинг самарадорлигини оширишнинг йўналишлари белгиланади.

Асосий воситаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини оширишнинг қуйидаги йўналишларини корхона учун тавсия сифатида тушириш мумкин.

#### **Ташкилий йўналишлар:**

- асосий воситаларнинг фақат корхонага иш берадиган қисминигина олиш;
- асосий воситаларнинг ортиқча қисмини ушлаб турмаслик;
- эскирган асосий воситаларни ва маънавий талабга жавоб бермайдиган асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш;
- асосий воситаларни фарқлаш ва таркиблашни қайта ўзгартириш;
- асосий воситаларга амортизация ҳисоблашнинг муқобиллик шаклларини белгилаш ва х.к.

#### **Техник йўналишлар:**

- асосий воситаларни тамирлаш чоралари кўриш, техник қаров;
- эскирган асосий воситаларни янгилари билан алмаштириш;
- автоматлаштирилга тизимни яратиш;
- механизациялашни кучайтириш ва х.к.;

#### **Эксплуатацион йўналишлар:**

- бир сменалик ва кўп сменалик;
- ишлаб чиқариш ҳажмига қараб асосий воситаларни техник ҳолат ва ҳаракатини бошқариш;
- асосий воситалар қарови юзасидан маъсул шахсларни ажратиш;
- асосий воситалар бўйича жавобгарлик марказларини белгилаш ва х.к.

## 5.8. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР:

1. Асосий воситалар таҳлилининг мазмуни ва вазифалари нималардан иборат?
2. Асосий воситалар таркиби қандай гуруҳларга бўлинади?
3. Асосий воситалар ҳаракатини таҳлили қандай бажарилади?
4. Асосий воситалар техник ҳолатининг таҳлилида нималар ўрганилади?
5. Асосий воситалар техник ҳолатини белгиловчи қандай коэффицентларни биласиз?
6. Асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг тартиби қандай?
7. Асосий воситалар билан таъминланганлик таҳлилининг мазмуни нима?
8. Асосий воситалар билан қуролланганлик кўрсаткичлари қандай таҳлил этилади?
9. Асосий воситалардан самарали фойдаланганлик деганда нимани тушунасиз?
10. Асосий воситалардан самарали фойдаланганликни таҳлил этишда қандай кўрсаткичлар ўрганилади?
11. Асосий воситалардан самарали фойдаланганликни маҳсулот ҳажмига таъсири қандай аниқланади?

## **5.9. МАВЗУНИ МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

### **1. Қуйидаги таянч ибораларга тушунча ёзинг:**

- Асосий воситалар;
- Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати;
- Асосий воситаларнинг эскириши;
- Асосий воситаларнинг янгиланиши;
- Асосий воситаларнинг ҳаракати;
- Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши;
- Асосий воситалар билан таъминланганлик;
- Асосий воситалар билан қуролланганлик;
- Асосий воситалардан самарали фойдаланганлик;
- Машина ва ускуналардан самарали фойдаланганлик.

### **2. Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот маълумотларини таҳлил қилинг.**

# АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИ ТЎҶРИСИДАГИ ҲИСОБОТ

2001 йил учун

Корхона, ташкилот “Алишер Навоий” АЖ

Тармок(фаолият тури) \_\_\_\_\_

Давлат мулкани бошқариш органи  
\_\_\_\_\_

Улчов бирлиги, минг сум

Манзилгоҳ:

ОКУД буйича 4- шакл	<b>Кодлар</b>		
	0710004		
Сана (йил, ой, кун)			
	ОКПО буйича 00276898		
ОКНХ буйича	15271		
ОКПО буйича	00276898		
Назоратдаги сумма			

Жунатилган сана	
Кабул килинган сана	
Топшириш муддати	



Қўрсаткичларнинг номи	Сатр рақами	Бошланғич (тиклаш) қиймати				Йиғилган амортизация (эскириш) қиймати				Қолдиқ қиймати	
		Йил бошига қ.қ	Келиб тушган	Чиқим қилинган	Йил охирига қ.қ	Йил бошига қ.қ	Келиб тушган	Чиқим қилинган	Йил охирига қ.қ	Йил бошига	Йил охирига
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Бино	010	38219	2	-	38221	11847	1304	-	13151	26372	25070
Иншоат	020	714	-	2	712	250	185	2	433	464	279
Узатиш мосламалари	030	95	-	-	95	80	4	-	84	15	11
Машина ва жиҳозлар	040	67016	6125	2522	70619	51398	7208	1145	57461	15618	13158
Шу жумладан:											
а) куч машина ва жиҳоз	041	455	107	-	562	168	249	-	417	287	145
б) ишчи машина ва жиҳозлар	042	61582	3083	1847	62818	48723	6050	1054	53719	12859	9099
в) ўлчов ва тартибга сол.	043	1882	427	323	1986	1570	170	55	1685	312	301
г) ҳисоблаш техникаси	044	3097	2508	352	5253	937	739	36	1640	2160	3613
д) бошқа машина ва жиҳ	045										
Транспорт воситалари	050	9328	3292	154	12466	3517	1577	347	4747	5811	7719
Асбоб-ускуналар	060	-	3023	-	3023	-	171	-	171	-	2852
Ишлаб чиқариш инвентарлари	070	4070	2946	3657	3359	3055	80	409	2726	1015	633
Хўжалик инвентарлари	080	-	721	66	655	-	402	66	336	-	319
Ишчи ва маҳсулдор хайв	090										
Кўп йиллик экинлар	100										
Капитал ҳаражатлар	110										
Бошқа асосий фондлар	120	6037	2898	32	8903	2611	1042	857	2796	3426	6107
ЖАМИ:	130	125479	19007	6433	138053	72758	11973	2826	81905	52721	56148
Шулардан:											
- ишлаб чиқариш	131	120144	15640	6337	129447	70991	10931	2739	79183	49153	50264
- ноишлаб чиқариш	132	5335	3367	96	8606	1767	1042	87	2722	3563	5884
Тугалланмаган қурилиш	140										
Маълумот учун:											
Кириш қилинган:			14052								
- ўз маблағлари ҳисобига	150		14052			x	x	x	x	x	x
- банк кредитлари ҳисобига	152					x	x	x	x	x	x
- бошқа қарзга олинган маблағлари ҳисобига	153					x	x	x	x	x	X
Ижарага берилган асосий воситалар	160										
Ижарага олинган асосий воситалар	170										

Раҳбар \_\_\_\_\_

Бош бухгалтер: \_\_\_\_\_

## **VI Боб**

### **ПУЛ ОҚИМЛАРИ ҲАРАКАТИНИ ТАҲЛИЛИ**

---

- 6.1. ПУЛ ОҚИМИ ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ТАҲЛИЛ МАНБАЛАРИ.**
- 6.2. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАРАКАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ.**
- 6.3. АСОСИЙ ФАОЛИЯТИДАГИ ПУЛ ОҚИМИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 6.4. ИНВЕСТИЦИЯ ФОЙДАСИ, МОЛИЯВИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СОЛИҚ ТЎЛАШЛАРДАГИ ПУЛ ОҚИМИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 6.5. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 6.6. ВАЛЮТА МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИНИ ТАҲЛИЛИ.**
- 6.7. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 6.8. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

## 6.1. ПУЛ ОҚИМИ ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ТАҲЛИЛ МАНБАЛАРИ.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини яратиш мақсадида иқтисодий ислохотларни босқичма – босқич амалга оширмоқда.

Бозор муносабатлари соҳасида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектнинг ўз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий, меҳнат ва пул ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминлаши зарур бўлади. Кўпгина корхона ва ташкилотлар иқтисодий мустақиллик ҳамда ички ва ташқи бозорда битимлар тузиш ҳуқуқини қўлга киритганларидан сўнг хўжалик юритишнинг янги шароитларига босқичма – босқич тайёр бўлиб борди.

Бозор иқтисодиёти соҳасида бошқарув субъектларига фақат ахборотга эга бўлишнинг ўзи кифоя қилмайди. Бу ахборот билан ишлаш, тўғри хулосалар чиқариш ва улардан ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида фойдаланиш зарур бўлади.

Молиявий ахборот билан ишлашнинг энг муҳим жиҳатларидан бири уни таҳлил қилишдир. Таҳлил қилишда хўжалик фаолиятини ўрганишда ҳамда хулосалар чиқаришда асос бўладиган бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Корхона молиявий аҳволини таҳлил қилиш билан шуғулланаётган ҳар бир ходим молиявий ҳисобот шаклларини, шу жумладан, "Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот" шаклини эркин ўқий олиши, унинг моддаларини тушуниши, шунингдек хулосалар чиқариш ва тавсиялар беришни билишлари керак.

Молиявий ҳисобот моддаларидан фойдаланиб, корхона тўғрисида катта ҳажмда маълумот олиш, унинг молиявий аҳволини хизмат ва бозор фаоллигини таҳлил қилиш мумкин.

"Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот" да корхона молиявий ресурсларидаги барча ўзгаришлар пул маблағлари тўқтаи-назаридан акс эттирилади:

- хўжалик фаолиятида олинган пуллар ҳаракати;
- олинган ҳамда тўланган фоизлар ва дивидентлар;
- тўланган солиқлар;
- олинган ва қўйилган инвестициялар;
- акциялар ва заёмлар, шунингдек ижара мажбуриятлари бўйича тушумлар ва тўловлар.

Кундалик хўжалик фаолияти жараёнида содир бўлган пул маблағларидаги барча ўзгаришлар шундай тартибда акс эттириладики, у пул маблағлари қолдиғи билан уларга эквивалент булганлар ўртасида, яъни қисқа муддатли юқори ликвид инвестициялар, эркин айирбошланадиган пул маблағлари ўртасида ўзаро боғлиқликни аниқлаш имконини беради.

4-сон шаклга "валюта маблағларининг ҳаракати тўғрисида маълумотнома" илова қилиниб, унда давр боши ва охирига бўлган қолдиқлар, валюта маблағлари тушуми ва ҳаражати тўғрисидаги маълумотлар келтирилади.

Корхонанинг молиявий аҳволи кўп жиҳатдан реал пул айланмасига боғлиқ. Корхонанинг ҳисоб-китоб ва ўзга ҳисоб рақамлари орқали ўтадиган пул маблағларининг келиб тушиши ва уларнинг сарфланишига пул маблағлари оқими дейилади.

Корхона ишининг самарадорлигига, барқарор молиявий ҳолатга корхонанинг ҳисоб-китоб ва ўзга ҳисоб рақамларига пул маблағлари ўз вақтида ва тўла ҳажмда келиб тушиши ва тўланиши натижасида эришиш мумкин.

Пул маблағлари оқимини таҳлил қилиш учун 4-шакл "Пул маблағлари тўғрисидаги ҳисобот" молиявий ҳисоботи, шунингдек, 1-ш шаклидаги "Корхона (ташкилот) молиявий фаолиятининг асосий кўрсаткичлари тўғрисида" ги статистика ҳисоботи асосий маълумот манбаи бўлиб хизмат қилади.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот – молиявий ҳисобот ҳужжати бўлиб, унда жорий хўжалик фаолияти жараёнида пул маблағлари келиб тушиши, сарфланиши ва уларнинг йил боши ва охиридаги қолдиғи, шунингдек,

инвестиция ва молиявий фаолиятга йўналтирилган пул маблағлари акс эттирилади.

Пул маблағлари оқимига сўм ва валютадаги пул маблағлари киритилади. Шу туфайли 4-шакл "Пул маблағлари тўғрисидаги ҳисобот" молия ҳисоботида махсус "Валюта маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги маълумотнома" бўлиб, унда уларнинг давр боши ва охиридаги қолдиғи ва уларнинг келиб тушиш ва сарфланиш суммаси кўрсатилади.

Пул маблағлари оқимини ўрганишда ишлатиладиган асосий атамалар қуйидагилардан иборат:

**Пул оқимлари** – пул ва пул маблағларининг ҳамда сўм ва ўзга эквивалентларининг кирими (келиб тушиши) ва чиқими (сарфланиши).

**Пул эквивалентлари** – бу пул маблағларига эркин алмаштириладиган қисқа муддатли ликвидланадиган, қиймати ўзгариши хатарига камроқ мойил бўлган инвестициялар.

**Пул маблағлари** – бу кассадаги нақд пул ва талаб бўйича бериладиган депозитлар, шунингдек, ҳисоб-китоб, валюта ва ўзга банк ҳисоб рақамларидаги маблағлар.

**Операция фаолияти** – бу инвестиция ва молиявий фаолиятни истисно қилганда, корхонанинг даромад келтирадиган асосий ва бошқа фаолияти.

**Инвестиция фаолияти** – пул эквивалентларига киритилмаган узок муддатли активлар ва бошқа инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш.

**Молиявий фаолият** – хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти бўлиб, у натижада ўз сармояси ва қарз олинган маблағлар ҳажми ва таркибининг ўзгаришига олиб келади.

Пул маблағларининг оқимини қуйидаги асосий кўрсаткичлар таърифлайди:

Пул маблағларининг келиб тушиши ва сарфланиши суммаси;

Келиб тушган ва сарфланган пул маблағларининг тузилмаси;

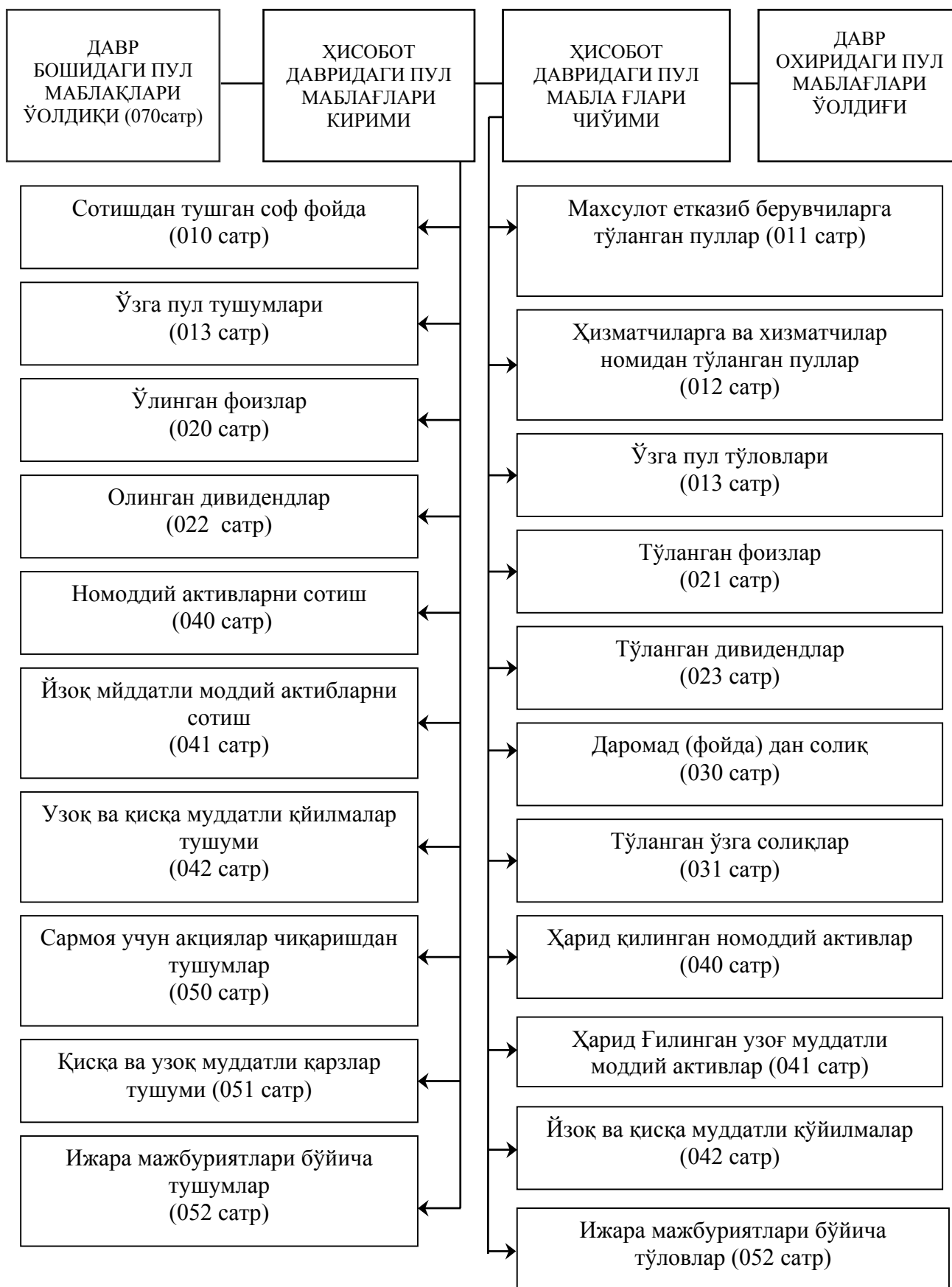
Келиб тушган ва сарфланган пул маблағларининг ўзаро сальдоси;

Келиб тушган ва сарфланган пул маблағлари нисбатининг коэффиценти (пул маблағлари оқими коэффиценти).

Келиб тушган ва сарфланган пул маблағларини суммаси молиявий ҳисобот шакли бўлмиш "Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботи» бўйича беш гуруҳга ажратилган.

Фирма ва компанияларда пул маблағлар ҳаракатини қуйидаги чизмада

Бундан ташқари, пул маблағлари оқимини схема кўринишида тасвирлаш мумкин.



6-Чизма. Пул маблағлари ҳаракати.

## 6.2. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲАРАКАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Фирма ва компанияларда пул маблағларининг умумий ҳаракати асосий фаолиятдан, солиқланишдан, инвестиция ва молиявий фаолиятлар натижасидан шаклланади.

Ҳаридорлардан олинган пуллар (кирим), ҳисобот даврида корxonанинг банк счётларига, ёки вексель кўринишида юклаб жўнатилган маҳсулот, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар учун келиб тушган маблағлар суммасини кўрсатади. Ушбу суммани 4-шакл "Пул маблағлари тўғрисидаги ҳисобот" молиявий ҳисоботидан (қуйида 4-Ш) ва 1-ш шакли статистика ҳисоботи, 048- сатридан олиш мумкин.

Бошқа пул тушумлари ва роялтидан, турли кўринишдаги мукофотлар, комиссия йиғимлардан олинган пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари суммасини кўрсатади.

Бозор иктисодиёти шароитида Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот Акциядорлик жамиятларининг бошқарув раҳбарияти ва ташки фойдаланувчи инвесторлар, кредиторлар, корхона мененжерлари учун зарурдир. Бошқарув раҳбарияти учун бу ҳисобот корxonани ликвидлиги, дивидендлар миқдорини аниқлаш, бошқа йўналишларга қушимча инвестицияларни жойлаштириш учун манба ҳисобланади.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот зарур бўлган ҳолларда корхонага юқори даромад келтирадиган лойиҳаларни лойиҳалаштириш учун зарур манбадир.

Корxonанинг бошқарув раҳбарияти учун бу ҳисобот корxonанинг қисқа муддатли кредиторлик қарзларини узишга мавжуд маблағни етарли ёки етишмаслиги, ҳиссадорларга тўланадиган дивидендлар миқдорини кўпайтириш ёки камайтириш ҳамда корxonани инвестиция ва молия масалалари бўйича сиёсат каби масалаларни ҳал этиш зарурдир.

Пул оқимлари тўғрисидаги манбалар асосида инвесторлар компанияни фаолиятини ўрганади ва уларни фаолиятига баҳо беради. Жумладан, корхона



рахбарияти пул маблағлари ҳаракатини бошқара олиш, корхона счётидан кредитор қарзларни узиш ҳамда ҳиссадорларга дивиденд тўлаш, қўшимча молиялаштириш мақсадлари учун етарли миқдорда пул маблағларини жамлаш имкониятлари аниқланади. Бу ҳисобот шакли орқали соф фойда билан пул маблағлари ҳаракати ўртасидаги боғлиқлик ва тафовутлари аниқланиши мумкин. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот корхонани инвестиция ва молиявий фаолияти натижаларини ўзида акс эттиради.

Корхонанинг пул оқимини таҳлил қилишда иқтисодий таҳлил қуйидаги вазифаларни бажаради:

- Таҳлил давомида корхонанинг жорий инвестиция ва молиявий фаолиятлари бўйича пул маблағларини соф киримини ва чиқимини аниқлашдан иборатдир;
- Пул маблағлари кирими бўйича манбаларини, чиқими бўйича ҳаракатларининг таркибини чуқур ўрганиш;
- Пул маблағлари миқдорини оптимал вариантини аниқлаш ва ҳақозолар.

Корхоналарда пул маблағларининг ҳаракати бир неча жараёнлар бўйича содир бўлади. Корхоналарда пул оқими асосан бешта жараён бўйича содир бўлади. Буларга:

- Хўжалик фаолиятида пул маблағларининг соф кирими (+), чиқими (-);
- Инвестиция фойдаси ва молиявий хизмат кўрсатишдаги кирим ёки чиқим;
- Тўланган солиқлар;
- Инвестиция фаолиятидаги соф пул оқимларининг кирими ёки чиқими;
- Молиявий фаолиятдаги соф кирим ёки чиқим.

Қуйида аниқ бир корхона мисолида юқоридаги жараёнлар бўйича пул маблағларининг ҳаракатини кўриб чиқамиз.

## Пул оқимларининг таҳлили

Кўрсаткичлар	Сатр рақами	Кирим		Чиқим	
		Минг сўм	Салмоғи, %	Минг сўм	Салмоғи, %
1	2	3	4	5	6
1. Хўжалик фаолиятида пул маблағларининг соф кирими (+), чиқими (-)	014	41422	96,5	-	-
2. Инвестиция фойдаси ва молиявий хизмат кўрсатишдаги кирим ёки чиқим	024	-	-	13726	34,4
3. Тўланган солиқлар	032	-	-	26208	65,6
4. Инвестиция фаолиятидаги соф пул оқимларининг кирими ёки чиқими	043	-	-	-	-
5. Молиявий фаолиятдаги соф кирим ёки чиқим	053	1488	3,5	-	-
<b>ЖАМИ:</b>	-	42910	100	39934	100
Соф кўпайиш ёки камайиш	060	2976	-	-	-

Жадвал маълумотларига кўра, корхонанинг жорий йилда соф пул маблағлар кирими 42910 минг сўмни ташкил қилган. Корхона бўйича тўланган солиқлар 39934 минг сўмни кўрсатмоқда. Корхонада пул маблағларининг соф кўпайиши ёки камайиши кузатилмайди. Маълумотларга кўра, корхонада жами пул маблағлари киримининг 96,5% хўжалик фаолиятида пул маблағларининг соф киримига тўғри келган бўлса, қолган 3,5% и молиявий фаолиятдаги соф киримга тўғри келган. Соф пул маблағларининг ҳолати 2976 минг сўмни ташкил этган. Шунини хулоса қилиб айтиш мумкинки, корхонада пул маблағларининг ҳаракати фақатгина асосий хўжалик фаолиятида бўлган.

### 6.3. АСОСИЙ ФАОЛИЯТИДАГИ ПУЛ ОҚИМИНИ ТАҲЛИЛИ.

Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботда жорий инвестиция ва молиявий фаолият бўйича пул маблағларини кирими ва чиқими ифодаланган. Жорий фаолият – хўжалик жараёнларини корxonанинг пул маблағларига, фойда миқдорига таъсирини ифодалайди. Бу бўлимга қуйидагилар киради:

- Жўнатилган товарлар ва кўрсатилган хизматлар учун келиб тушган пул маблағлари;
- Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланган пул маблағлари;
- Тўланган ва олинган фоизлар киради.

Булардан ташқари корхона ходимлари ва улар номидан тўланган иш ҳақи ва бошқа тўловлар (солиқлар, ходимлар кредитидан фоизлари) ҳам киради. Бу категорияга бюджетга тўланадиган ҳар хил тўловлар ҳам киради. Олинган ва тўланган фоизларни ҳисоби 95-96 «Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар», «Молиявий фаолият бўйича харажатлар» сч,тларида ҳисобга олинади.

Корхоналарда пул маблағларини ҳаракати асосан корхона хўжалик фаолиятида содир бўлади. Хўжалик фаолиятидан пул маблағларини ҳаракатини таҳлил қилиб чиқишимиз учун қуйидаги жадвал маълумотларини ўрганишимиз лозим бўлади (42-жадвал).

Маълумотларга кўра, корxonанинг хўжалик фаолиятидан пул маблағларнинг соф кирими 41422 минг сўмни ташкил қилган. Корхонада жами кирим 392220 минг сўмни ташкил қилиб, унинг 98,2 фоизи харидорлардан келиб тушган пул маблағлари ҳисобига, қолган 1,8 фоизи эса бошқа пулли тўловлар ва тушумлар ҳисобига тўғри келган. Корxonанинг хўжалик фаолиятидаги жами сарфлар 350798 минг сўмни ташкил қилиб, унинг 81,9 фоизи мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари, 15,8 фоизи ходимларга тўланган пул маблағлари ҳисобига, қолган 2,3 фоизи бошқа пулли тўловлар ва тушумлар учун сарф қилинган. Корхонада хўжалик фаолиятидаги

соф кирим натижаси 41422 минг сўми ташкил қилган. Бу кўрсаткич умумий тушумнинг  $(41422 \times 100) / 392220 = 10,56 \%$  ни ташкил қилган.

42-Жадвал

**Хўжалик фаолиятида пул маблағлари ҳаракатини таҳлили**

Кўрсаткичлар	Сатр рақами	Кирим		Чиким		Ўзгариши
		Сумма, (минг сўм)	Салмоғи, %	Сумма, (минг сўм)	Салмоғи, %	
1	2	3	4	5	6	7
1. Харидорлардан келиб тушган пул маблағлари	010	385117	98,2	-	-	+385117
2. Мол етказиб берувчиларга тўланган пул маблағлари	011	-	-	287156	81,9	-287156
3. Ходимларга ва ходимлар номидан тўланган пул маблағлари	012	-	-	55413	15,8	-55413
4. Бошқа пулли тўловлар ва тушумлар	013	7103	1,8	8229	2,3	-1126
ЖАМИ:	-	392220	100,0	350798	100,0	+41422
Хўжалик фаолиятидан пул маблағларининг соф кирими ёки чиқими	014	-	-	-	-	41422

#### **6.4. ИНВЕСТИЦИЯ ФОЙДАСИ, МОЛИЯВИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СОЛИҚ ТЎЛАШЛАРДАГИ ПУЛ ОҚИМИНИ ТАҲЛИЛИ**

Инвестиция фаолияти – корхона инвестиция фаолиятида номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш, узоқ муддатли моддий активлар, яъни кўчмас мулк бўлмиш бино, жиҳозлар ва бошқа асосий воситаларни сотиб олиш учун етказиб берувчиларга тўланган пуллар ва унга тенглаштирилган маблағлар чиқим устунда акс эттирилади.

Кириш устунда эса узоқ муддатли активларни сотишдан тушган тушум ҳисобланади. Корхоналар харид қилинган узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалар моддасини чиқим устунда воситаларга комиссия тўловлар ва бошқа биржада тўланган фоизларни ҳисобга олмаган ҳолда қимматли қоғозларни сотиб олиш учун тўланган, пул маблағларини кўрсатадилар. Кириш устунда ўзлик бўлмаган қимматли қоғозларни шу билан бирга банк ва бошқа юридик шахсларни қисқа муддатли ва узоқ муддатли ссуда ва қарзларини сотишдан келган тушум кўрсатилади.

Одатда корхоналар ўз фаолияти давомида асосий фаолият билан бир қаторда инвестиция фаолияти билан ҳамда молиявий фаолият билан шуғулланадилар. Ушбу ҳолатни биз қуйидаги жадвал маълумотлари асосида таҳлил қилиб чиқамиз (43-жадвал).

Жадвал маълумотларига кўра, корхонада инвестиция ва молиявий хизмат кўрсатишдан соф 13726 минг сўм пул маблағлари камайган.

$$(360-2082+2-12006)=-13726$$

Жами тўланган солиқлар 26208 минг сўмни ташкил қилган. Корхонада инвестиция фойдаси, молиявий хизмат кўрсатиш ва солиқланишдан сўнг соф пул оқимининг натижаси 1488 минг сўмни ташкил этган.

**Инвестиция фойдаси молиявий хизмат кўрсатиш ва солиқланишдаги пул  
маблағлари ҳаракатининг таҳлили**

Кўрсаткичлар	Сатр	Кирим		Чиқим		Ўзгариши
	Рақами	Минг сўм	%	Минг сўм	%	
<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>	<b>5</b>	<b>6</b>	<b>7=3-5</b>
1. Хўжалик фаолиятдан пул мабалағларининг соф ҳолати	014	41422	99,1	-	-	41422
2. Олинган ва тўланган фоизлар	020-021	360 -	0,8 -	- 2082	- 5,2	-1722
3. Олинган ва тўланган дивидендлар	022-023	2 -	0,005 -	- 12006	- 30,0	-12004
4. Жами тўланган солиқлар	032	-	-	26208	65,0	-26208
Жами	-	41784	100	40296	100	1488
Инвестиция фойдаси молиявий хизмат кўрсатиш ва солиқланишдан сўнг соф пул оқимининг натижаси	-	1488	-	-	-	-

## 6.5. МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИНИ ТАҲЛИЛИ

Молиявий фаолият – бўлимида акция чиқаришдан келиб тушган тушум, узоқ ва қисқа муддатли қарзларни келиб тушиши ва чиқимлар акс этади. Булардан ташқари корхона пул иштирокисиз инвестиция ва молиявий фаолият бўйича чиқимларни амалга ошириши мумкин. Масалан, асосий воситаларни узоқ муддатли кредит ҳисобига сотиб олиш, кредитор қарзларни акцияни чиқариш ва кредитларга қўшимча акцияни бериш орқали бўлиши мумкин.

Корхона молиявий ҳолатининг соғломлигини шарти бўлиб, пул маблағларини кирими корхонанинг мажбуриятларини қоплай олишидир. Минимал миқдордаги пул маблағларини етишмаслиги молиявий ҳолат танглигига сабаб бўлади. Ортиқча маблағларга эга бўлиш инфляция натижасида пулни қадрсизланишига, ҳамда ортиқча маблағларни самарали фойдаланишга йўналтирмаслик натижасида қўшимча даромад ололмаслиги мумкин. Шу боис пул маблағларини рационал бошқаришни доимо назорат қилиш ва таҳлил қилиш лозим. Бундай таҳлил этишни амалда бир қанча усуллари мавжуддир.

Молиявий ҳолат танглигини сабабларидан бири бу корхона жорий активидаги пул маблағларини жорий мажбуриятларга нисбатан кескин камайиб боришидир. Шу боис ҳар ойда пул маблағлари билан муддати келган мажбуриятларни бир-бири билан таққослаб, таҳлил қилиш лозим.

Пул маблағларини етарли ёки етишмаслигини аниқлашни иккинчи усули – бу пул маблағларини айланиш даврини аниқлашдан иборатдир.

$$\text{Пул маблағларини айланиш даври, кунда} = \frac{\text{Пул маблағлари – ўрнганилишни} \\ \text{ўртача долдиғи * даври}}{\text{Оборот суммаси}}$$

Пул маблағларини ўртача қолдиғи 50-«касса» счёти, 51-«ҳисоб-китоб» счёти, 52-«валюта» счёти, 55-«банкдаги махсус счётлар» счёти орқали қуйидагича аниқланади:

$$\text{Пул маблағларини ўртача қолдиғи} = \frac{\frac{\text{1- ой бош қолдиқ}}{2} + 2 \text{ ой боч қолдиқ} + \frac{\text{N- ой бош қолдиқ}}{2}}{\text{N-1}}$$

Бунда: N-ойлар сони.

*Оборот суммасини аниқлаш учун юқоридаги счётларни кредити бўйича оборот суммаси олинади. Корхоналарда пул маблағлари обороти давомийлигини ойлар бўйича ўзгаришини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.*

<b>ОЙЛАР</b>	<b>ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ НИ ҚОЛДИҒИ (минг сўм)</b>	<b>ОБОРОТ СУММАСИ, (минг сўм)</b>	<b>АЙЛАНИШ ДАВРИ, КУНДА 1*30/2</b>
Январ	12734	140448	2,72
Феврал	11466	159250	2,16
Март	12766	187739	2,04
Апрел	12780	180000	2,13
Ва ҳақозо.			

Корхонада пул маблағлари обороти давомийлиги ўртача 2,04 дан 2,72 кунгача ташкил этган. Бунинг мазмуни пулни корхона счётига келиб тушишидан то чиқиб кетишига қадар 2 кундан ортиқроқ кун кетган. Таҳлил давомида пул маблағлари кирими ва чиқимини таркиби атрофлича ўрганилмоғи лозим.

Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот маълумотларини таҳлил этишни 2 услуби мавжуддир.

1. Тўғри услуб;
2. Эгри услуб;



Тўғри услуб орқали пул маблағларини ҳаракатини таҳлил этиш учун жорий фаолият, солиқланиш, инвестиция, молиявий фаолиятлари бўйича маблағларни кирим қисми, чиқими билан таққосланиб, соф кирими (ёки чиқими) аниқланади.

## 6.6. ВАЛЮТА МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИНИ ТАҲЛИЛИ

Бизга маълумки, корхоналарда “Пул оқимлари тўғрисидаги” ҳисобот шакли билан бирга ушбу шаклга илова қилиниб, “Валюта маблағлари ҳаракати тўғрисидаги маълумотнома” ҳам берилади. Ушбу маълумотда асосан корхонанинг валюта маблағларини ҳаракати акс эттирилади. Яъни корхонада мавжуд бўлган валюта маблағларининг йил бошига қолдиғи; жами валюта тушумлари; шулардан, сотишдан тушган валюта тушуми, конвертация ҳисобига тушган тушум, валюта ҳисобида олинган кредитлар, ва бошқа манбалар ҳисобига келиб тушган тушумлар; жами сарфланган валюта маблағлари; шулардан, ишлаб чиқариш сарфларига қўшиладиган харажатлар, ишлаб чиқаришни ривожлантириш харажатлари, мол етказиб берувчиларга тўланган валюта тўловлари, валюта ҳисобига олинган кредит учун тўловлар ва уларнинг фоизлари ҳамда бошқа мақсадлар учун тўланган валюта маблағлари бўлиши мумкин ва ниҳоят ҳисобот даври охиридаги валюта қолдиғи акс эттирилади. Корхоналарда валюта маблағларининг оқими ва уларнинг тузилмавий кўринишини қуйидаги жадвал мисолида кўриб чиқишимиз мумкин (44-жадвал):

Мазкур кўрсаткичларга асосланиб келиб тушган ва сарфланган маблағлар нисбати сифатида аниқланадиган пул ва валюта маблағлари оқимининг коэффицентини ҳисоблаб топиш шарт. Ушбу коэффицент бирдан катта бўлса, бу ҳисобот даврида келиб тушган пул маблағлари уларнинг сарфидан ортиқчалилигидан далолат бериб, бу ҳол банк ҳисобрақамларидаги ва кассадаги пул маблағи қолдиғи кўпайишида ўз аксини топган.

Пул маблағлари оқими коэффицентининг бирдан пастлиги пул маблағлари сарфи келиб тушишига нисбатан кўпроқ бўлганлигидан, ҳисобот даври охирида пул ва валюта маблағлари қолдиғи камайганлигидан далолат беради.

## Корхонада валюта маблағлари оқими ва уларнинг тузилмаси

Кўрсаткичлар	Пул маблағлари тушуми		Пул маблағлари чиқими	
	Сумма, минг сўм	Салмоғи , %	Сумма, минг сўм	Салмоғи , %
1	2	3	4	5
<b>ВАЛЮТА МАБЛАҒЛАРИ ОҚИМИ</b>				
Хисобот даври бошидаги қолдиқ	309	100		
Келиб тушди	3725			
<b>Шу жумладан:</b>				
А) сотишдан олинган фойда	3725			
Б) конвертацияланган				
В) олинган кредит				
Г) бошқа манбалар				
<b>Сарфланди</b>			3894	
<b>Шу жумладан:</b>				
А) ишлаб чиқариш (муомала) харажатларига киритилган сарф харажатлар				
Б) ишлаб чиқаришни ривожлантиришга сарф-харажатлар			1562	
В) маҳсулот етказиб берувчиларга тўловлар			1445	
Г) кредит бўйича тўловлар, шу жумладан фоизлар				
Д) бошқа мақсадлар учун			887	
Валюта маблағлари тушуми (+), чиқими(-) нинг чиқимдан куплиги	-169			
Хисобот даври охиридаги қолдиқ			140	
Валюта маблағлари оқими коэффициенти	0,96			
Давр бошидаги пул ва валюта маблағлари қолдиғи суммаси	351			
Пул ва валюта маблағлари тушуми	28177			
Пул ва валюта маблағлари чиқими			28224	
Хисобот даври охиридаги пул ва валюта маблағлари қолдиғи суммаси			304	
Пул ва валюта маблағлари оқими коэффициенти	0,99			

Мазкур коэффициент корхона ҳисобот даври бошида муаян пул қолдиқ суммасига эга бўлганида бирдан паст бўлиши мумкин.

Пул маблағлари оқими ўзгаришининг мойиллигини, уларнинг корхона молиявий аҳволига таъсирини аниқлаш, пул маблағлари оқимини прогнозлаш учун пул маблағлари оқимининг сўнгги бир неча йил ичидаги суммаси, тузилмаси ва коэффициентининг ўзгаришини таҳлил қилиш лозим бўлади.

Пул маблағларининг манбалари ва фойдаланиш йўналишларини баҳолаш, ҳам шу асосда улар бўйича хулоса қилиш ва тавсиялар бериш мақсадида таҳлил қилувчи қуйидаги саволларга жавоб топиши керак:

- Корхона бундан кейин ҳам асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришни корхонанинг ўзида тўпланган пул маблағлари ҳисобига молиялаштира оладими?
- Ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва янги корхоналар сотиб олиш қай йўсинда молия билан таъминланган?
- Ташқи манбалардан молиявий таъминланишига боғлиқлик қай даражада?
- Дивиденд сиёсати юритиш, яъни акциялар, қимматли қоғозлар ва қарз беришга пул жойлаш ҳисобига даромад олиш қай даражада?

Бир неча йиллик пул оқимларининг таҳлили ишлаб чиқаришни кенгайтиришга пул маблағларини жалб қилиш истиқболлини ва бўлғуси кутилмаган нохуш ҳолатларнинг олдини олиш имкониятларини, яъни раҳбариятга корхонанинг молиявий аҳволини яхшилаш бўйича услубият ва тактикани белгилаб олиш имконини беради.

## 6.7. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Фирма ва компанияларда пул оқими деганда нимани тушунасиз?
2. Пул маблағларининг кирими қандай таҳлил қилинади?
3. Пул маблағларининг чиқими қандай таҳлил қилинади?
4. Хўжалик фаолиятидаги пул оқими қандай ўрганилади?
5. Инвестицион фаолиятдаги пул оқими нималардан иборат?
6. Солиқ ва солиқланишдаги пул маблағлари ҳаракати қандай таҳлил этилади?
7. Молиявий фаолиятдаги пул маблағлари ҳаракати деганда нимани тушунасиз?
8. Валюта маблағлари ҳаракати қандай таҳлил этилади?
9. Пул маблағлари ҳаракатини тезлаштириш учун қандай тадбирларни амалга ошириш зарур?
10. Валюта захираларини кўпайтиришнинг омиллари сизнингча нималардан иборат?

## 6.8. МАВЗУНИ МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

### 1. Қуйидаги таянч ибораларга тушунчалар ёзинг.

- Пул оқими;
- Пул маблағларининг кирими;
- Пул маблағларининг сарфи;
- Маҳсулотлар сотишдан пул маблағлари кирими;
- Хўжалик фаолиятидаги пул маблағлари ҳаракати;
- Инвестицион фаолиятдаги пул маблағлари ҳаракати;
- Солиқ тўлаш бўйича пул маблағлари сарфи;
- Молиявий фаолиятдаги пул маблағлари ҳаракати;
- Валюта маблағларининг ҳаракати;

## 2. Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот маълумотларини таҳлил

қилинг.

### ПУЛ ОҚИМЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ

2001 йил учун

Корхона, ташкилот “Алишер Навоий” АЖ

Тармоқ(фаолият тури) \_\_\_\_\_

Давлат мулкани бошхариш органи \_\_\_\_\_

ОКУД бўйича 4-  
шакл

Сана (йил, ой,  
кун)

ОКПО бўйича

ОКНХ бўйича

ОКПО бўйича

Назоратдаги  
сумма

Кодлар		
0710004		
00276898		
15271		
00276898		

Ўлчов бирлиги, минг сўм

Манзилгоҳ:

Жўнатилган сана

Қабул қилинган  
сана

Топшириш  
муддати


Кўрсаткичларнинг номи	Сатр раками	Чиқим	Кирим
Хўжалик фаолиятида пул маблағларининг ҳаракати			
харидорлардан келиб тушган пул маблағлари	010		496763
Мол етказиб берувчиларга туланган пул маблағлари	011	240296	
Ходимларга ва ходимлар номидан туланган пул маблағлари	012	223232	
Бошқа пулли тўловлар ва тушумлар	013	191769	194727
ЖАМИ. Хўжалик фаолиятидан пул маблағларининг соф кирими/чикими (010+011+012+013)	014	655297	691490
Инвестиция фойдаси ва молиявий хизмат курсатиш			
Олинган фоизлар	020		2374
Туланган фоизлар	021	2097	
Олинган дивидендлар	022		837
Туланган дивидендлар	023	8006	
Жами. Инвестиция фойдаси ва молиявий хизмат курсатишдаги соф кирим/чиким (020+021+022+023)	024	10103	3211
Солиқланиш			
Даромад (фойда) дан туланган солиқ	030	4036	
Бошқа туланган солиқлар	031	46156	
ЖАМИ: туланган солиқлар (030+031)	032	50192	
Инвестиция фаолияти			
Номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш	040	63	
Узоқ муддатли моддий активларни сотиб олиш ва сотиш	041	5191	980

<b>Кўрсаткичларнинг номи</b>	<b>Сатр рақами</b>	<b>Чиким</b>	<b>Кирим</b>
ҳарид қилинган узоқ ва қиска муддатли қуйилмалар	042	1100	1100
ЖАМИ. Инвестиция фаолиятидаги соф пул оқимларининг кирими/чикими (040+041+042)	043	6354	2080
ЖАМИ. Пул маблағларининг соф кирими/чикими (молиялаштиргунга қадар)	044	721946	696781
Молиявий фаолият			
Акция чиқаришдан капиталга келиб тушган тушум	050		
Узоқ ва қиска муддатли қарзларнинг келиб тушиши	051		
Ижара мажбуриятлари бўйича тушум ва тўловлар	052		28123
ЖАМИ. Молиявий фаолият соф кирими/чикими (050+051+052)	053		28123
Соф усиш/камайиш (пул ва унга тенглаштирилган маблағлар учун) (044+053)	060	721946	724904
пул ва унга тенглаштирилган маблағларнинг ҳисобот йили бошига ҳолати	070		26890
пул ва унга тенглаштирилган маблағларнинг ҳисобот даври охирига ҳолати	080		29848

Раҳбар: \_\_\_\_\_

Бош бухгалтер: \_\_\_\_\_



## **VII Боб**

### **ХУСУСИЙ КАПИТАЛНИ ТАҲЛИЛИ**

---

- 7.1. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ,  
ВАЗИФАЛАРИ ВА МАНБАЛАРИ**
- 7.2. ХУСУСИЙ КАПИТАЛЛАР ТАРКИБИ, ЎЗГАРИШИ ВА  
ДИНАМИКАСИНИ ТАҲЛИЛИ**
- 7.3. ХУСУСИЙ КАПИТАЛНИ КЎПАЙТИРИШ ОМИЛЛАРИНИ  
АНИҚЛАШ.**
- 7.4. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.**
- 7.5. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

## **7.1. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТАҲЛИЛИНИНГ МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА МАНБАЛАРИ**

Бозор иқтисодиёти шароитида фирма ва компанияларнинг фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган маблағлари қуйидаги манбалардан шаклланади:

- Ўзлик маблағлари манбаи;
- Мажбуриятлар (қарз).

Бу манбалар ичида фирма ва компанияларнинг молиявий мустақиллигини таъминловчи ўзига қарашли устав, қўшилган, резерв капиталлар ва тақсимланмаган фойда муҳим ўринни эгаллайди.

Фирма ва компаниялар дастлаб ташкил этилаётганда ўз маблағларига ва бойликларига эга бўлади. Таъсис ҳужжатларига мувофиқ устав капиталининг ҳажми кўрсатилади. Агарда корхонанинг ўз маблағлари етарли бўлса ўз маблағлар манбаи ҳисобига акс ҳолда эса қарз маблағлари ҳисобига қолайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир корхона ўз молиявий эҳтиёжларини ўзи мустақил қондириши мумкин. Ресурсларни таъминлаш манбаи бўлиб, унинг фойдаси, қиммат баҳо қоғозларини сотишдан келган тушум, акционерларнинг пай ва бошқа тўловлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг пай ва бошқа тўловлари ҳамда қонундан ташқари бўлмаган ҳолда кирим қилинган маблағлар киради. Бундай асосда киритилган маблағлар корхона ташкилотлар учун хусусий капитал деб қаралади.

Хусусий капитал кўпайтириш бозор иқтисодиёти шароитида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у корхонанинг ўз қудратини даражасини қай даражада эканлигини билдиради. Бундай тарафларни эътиборга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг 6- сессиясида қабул қилинган «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонун»да ҳам хусусий капитал ҳисобига катта эътибор берилган. Унинг 16- моддасига кўра молиявий ҳисоботлар таркибида 5- шакл «Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот» деб номланиб, бу форма ҳар йили бошқа ҳисоботларга қўшилган ҳолда юқори органларга топширилиши лозим.

Хусусий капитал таҳлилининг вазифалари бўлиб, қуйидагилар ҳисобланади:

- Хусусий капиталлардан самарали фойдаланганликка баҳо бериш;
- Хусусий капиталда мавжуд бўлган имкониятларни аниқлаш;
- Унинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва ҳакозолар киради.

Хусусий капитал таҳлилини олиб боришда ахбарот манбаи бўлиб, «Бухгалтерия баланси»нинг пассив 1- бўлими ва «Хусусий капитал ҳаракати тўғрисида ҳисобот» формалари киради. Бу ҳужжат шаклларида фойдаланган ҳолда биз таҳлил ишларини олиб борамиз. Мазкур мавзунинг ҳисоби 12- «Журнал ордери» да юритилиб, ушбу ҳужжат формаси ҳам манбаалар сифатида кўрилиши мумкин.

## 7.2. ХУСУСИЙ КАПИТАЛЛАР ТАРКИБИ, ЎЗГАРИШИ ВА ДИНАМИКАСИНИ ТАҲЛИЛИ

Хусусий капитал ҳисоби ўз ичига бир қанча кўрсаткичларни олиб, улар қуйидаги тартибда ташкил этилади:

- Устав капитали;
- Қўшилган капитал;
- Резерв капитали;
- Тақсимланмаган фойда;
- Хусусий капитал билан қопланмаган зарар.

Корхонанинг устав капитали ўз маблағлар манбаининг асосини ташкил этади. Устав капитали таъсисчилар томонидан қўйилган пай тўловларини, акцияларининг номинал қийматини ўзида сақлайди. Унинг ҳисоби эса ҳукумат қарорлари ва таъсисчиларнинг йиғинида қабул қилинган қарорлар асосида юритилиб борилади.

Давлат ташкилотларида устав капитали давлат бюджети томонидан ажратилган мулкни кўрсатади. Мулкнинг келиши вақтига эса бу сумма устав капиталида кўрсатилади.

Қўшилган капитал қуйидагилардан шаклланади:

- Сотилган акцияларнинг номинал қиймати ва сотиш қийматидаги тафовутлар суммаси;
- Асосий фондларни қайта баҳолаш натижасида пайдо бўлган фарқ суммаси.

Корхоналар амалда қўлланилаётган қонунларга кўра ҳар йили эришган фойдасидан резервлар ташкил этишлари мумкин. Унга ҳар йили уставда кўрсатилган тартибда маблағ чегирилиб борилади.

Хиссадорлик жамиятларида резерв капиталининг ҳажми устав капиталининг 15 % дан кам бўлмаган ҳолда ташкил этилади.

Ташкил этилган фонд эса қуйидаги мақсадлар учун сарфланади:

Кўрилган зарарларни қоплаш учун;

Корхона ҳисобот йилида фойда олмаган бўлса имтиёзли акциялар учун дивидент бериш;

Бошқа тўловларни амалга ошириш учун.

Тақсимланмаган фойда бу корхонанинг ҳисобида турган соф фойдасини кўрсатади. У ҳам хусусий капитал таркибига кирувчи энг асосий кўрсаткичлардан саналади. Лекин фаолият юритувчи корхоналар ҳар сафар ҳам фойда билан чиқмаслиги мумкин. Бу ҳолда унинг зарари хусусий капитал билан қопланмаган зарар деб юритилади. Мазкур иккала қиймат ҳам «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)» счётида юритилиб, уларнинг фарқи ишоралари орқали аниқланиб олинади.

Молиявий таҳлилни олиб боришда коэффицентлар усули энг илғор методлардан ҳисобланиб, бизнинг ўрганаётган мавзуимизни ҳам уларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Ривожланган мамлакатлар амалиётида турли хил молиявий коэффицентлар ўрганилади ва уларни шартли равишда тўртта катта гуруҳларга ажратилади:

Рентабеллик коэффицентлари;

Ликвидлик коэффицентлари;

Тўлов қобилияти коэффицентлари;

Бозор индикаторлари.

Бу кўрсаткичлар ҳам ўз таркибига бир қанча коэффицентларни олади:

**Демак биринчи кўрсаткич таркибига:**

- Хусусий капитал рентабеллиги;
- Корхонанинг жами инвестициялар рентабеллиги;
- Леверидж;
- Сотиш рентабеллиги.

**Ликвидлик коэффицентларига:**

- а. Тез ликвидланадиган коэффицентлар;
- б. Дебеторлик қарзларини айланиш коэффиценти;
- в. Ишлаб чиқариш захираларини айланиши коэффиценти;
- г. Қийин ликвидланиш коэффиценти.

**Тўлов қобилиятини изохловчи коэффицентларга қуйидагилар киради:**

- Қарз ва хусусий капитал нисбати коэффиценти;
- Хусусий капиталнинг жами мулкда тўтган улуши коэффиценти;
- Қарз маблағларининг жами активларда тўтган улуши коэффиценти.

Бозор индикаторларига эса бозор қиймати ва бухгалтерия ҳисобида акс этган баҳо (номинал қиймат, таннарх) орасидаги фарқ суммалари ўрганилади.

Бу коэффицентлар ичида бизнинг мавзуга талукли бўлган коэффицентлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагича аниқланади:

Хусусий капитал рентабеллиги. Бу рентабеллик тури ҳар бир сўмлик хусусий капиталимиз ҳисобига тўғри келган соф фойда қиймати ўрганилади. Бунинг учун, кўринишида ҳисоб - китоб ишларини бажаришимиз керак.

$$\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Хусусий капиталнинг йилли ўртача қиймат}}$$

Хусусий капиталнинг ўртача йиллик қийматини топиш учун йил бошидаги ва йил охиридаги суммаларини йиғиндисини иккига бўлиб аниқлаймиз.

Жами инвестициялар рентабеллиги. Бу кўрсаткични аниқлашимиз учун, каби ҳисоблашиш ишларини бажаришимиз лозим.

$$\frac{\text{Соф фойда} + (\text{Кредитлар ўчун фоиз} * \text{фойда солиғининг})}{\text{коректиров ка қилинган ставкаси} + \text{Резервлар ўчун ажратма}} \\ \text{Жами активларнинг ўртача қиймати}$$

Бу ерда активларнинг ўртача қиймати жами маблағларнинг йил бошига ва йил охирига бўлган қийматини йиғиндисини иккига бўлган ҳолда топамиз. Бу ерда резервлар учун ажратма, кредит учун солиғлар ва фойда солиғининг коректировкаси соф фойда ҳисобидан бўлганлиги учун бу қийматларнинг йиғиндиси ҳисобот йилининг якуний молиявий натижаси сифатида келади.

**Левердж.** Бу хусусий капиталнинг ўсган қисмини кўрсатиб, у қуйидагича аниқланади, яъни хусусий капитал рентабеллиги коэффиценти билан жами инвестициялар орасидаги фарқ коэффиценти олинади. Келиб чиққан натижа

қанчалик юқори бўлса корхонанинг хусусий капиталини шунчалик ўсганлигини беради.

**Бир акция учун даромадни** ҳисобот йилида олинган фойдани чиқарилганг акциялар сонига бўлиш билан аниқланади.

**Қарз ва хусусий капитал ўртасидаги нисбат коэффциенти.**

Бунда узоқ ва қисқа муддатли қарз маблағларини ўз маблағлари манбаига бўлиб топамиз. Бундай нисбатлар ҳар бир давр учун аниқланади.

Агарда ҳисобот йили бошидаги аниқланган коэффциент йил охирига нисбатдан катта бўлса  $A_1 > A_2$  у ҳолда корхонанинг тўлов қобилияти ошган бўлади. Акс ҳолда эса корхонанинг тўлов қобилияти пасайган бўлади.

**Хусусий капиталнинг жами активларда тўтган улуши коэффциенти.**

$$\frac{\text{Хусусий капитал қийматини}}{\text{Жами маблағлар}}$$

Формулasi орқали топилади. Бу коэффциент қанчалик бирга яқинлашиб борса корхонанинг мустақиллиги шунчалик ошиб боради. Бизнинг республикамызда фаолият кўрсатаётган корхоналар бу коэффциентнинг камида 50% га эга бўлишлари лозим.

### 7.3. ХУСУСИЙ КАПИТАЛНИ КЎПАЙТИРИШ ОМИЛЛАРИНИ АНИҚЛАШ

Хусусий капитал таҳлили унинг таркибидан жой олган кўрсаткичлар ҳисобига ўзгариб боради. Хар бир таркибнинг ўзгариши ҳам ўз мазмунига кўра маълум кўрсаткичларни ўзгариши орқали амалга ошади.

#### **Устав капитали;**

Хусусий (ҳиссадор) капиталининг қиймати, қиммат баҳо қоғозларнинг эмиссияси ва жорий йил фойдаси ва зарари ҳисобига ўзгариши мумкин. Бу кўрсаткичлар “Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот»нинг 020; 030 ва 060 сатрларида ўз аксини топади.

#### **Кўшилган капитал.**

Қуйидаги ҳолларда ўзгариши мумкин:

- Хусусий (ҳиссадор) капитали қийматининг ўзгариши;
- Муомалага қўшимча акцияларнинг чиқарилишида;
- Асосий воситаларни қайта баҳоланишида;
- Фойда ва зарарларни ҳисобига.

**Резерв капитали** ҳам юқорида келтирилган ўзгариш сабаблари ҳисобига амалга ошади. Фақатгина бу ўзгаришлар таркибига фойда ҳисобидан резервларга ажратилган суммалар, яни 5-ҳисобот шаклининг 050 сатри ҳам киради.

**Тақсимланмаган фойда.** Бу кўрсаткич корхонанинг ҳисобот йилида олган соф фойдаси, ҳиссадор капиталининг кўпайиш ёки камайиши, қиммат баҳо қоғозлар эмиссияси, резерв учун ажратмалар ҳисобига ўзгариши мумкин.

Хусусий капитал билан қопланмаган зарар,

- ҳисобот даврида олинган зарар;
- Қиммат баҳо қоғозлар эмиссияси;
- Ҳиссадор капиталининг кўп ёки кам бўлиши каби кўрсаткичлар ҳисобига ўзгариши мумкин.

Хусусий капиталнинг таҳлили қуйидаги жадвалда келтирилган.



## Хусусий капитал ҳаракатининг таҳлили

(минг сўм ҳисобида)

Хусусий капитал таркиби	Йил бошига		Йил давомидаги ҳаракати		Йил охиридаги қолдиқ		Ўзгариши (+,-)	
	Минг сўм	%	Кўпайиши (+)	Камайиши (-)	Минг сўм	%	Минг сўм	%
<b>1</b>	<b>2</b>	<b>3</b>	<b>4</b>	<b>5</b>	<b>6</b>	<b>7</b>	<b>8=6-2</b>	<b>9=7-3</b>
1. Устав капитали	35243	57,1	-	-	35243	32,8	-	-24,3
2. Қўшилган капитал	3866	6,3	-	-899	2967	2,7	-899	-3,6
3. Резерв капитал	-	-	-	-	-	-	-	-
4. Тақсимланмаган фойда (+) ёки қопланмаган зарар (-)	22629	36,6	46397	-	69026	64,5	46397	27,9
<b>Жами:</b>	<b>61738</b>	<b>100</b>	<b>46397</b>	<b>-899</b>	<b>107236</b>	<b>100</b>	<b>45498</b>	<b>-</b>

Маълумотларга кўра, корхонада жами хусусий капиталлар қиймати 43498 минг сўмга кўпайган. Бу кўрсаткич ҳисобот йил охирида 107236 минг сўмни ташкил қилган. Корхона фаолияти учун бу ижобий ҳолатдир. Хусусий капиталнинг кўпайишига тақсимланмаган жорий йил фойдасининг 46 млн. 397 минг сўмга кўпайганлиги ҳолда корхонада мавжуд қўшилган капитал 899 минг сўмга камайиши сабаб бўлган. Корхонанинг устав капитали ўтган йилга нисбатан ўзгармаган. Таҳлил қилаётган корхонада резерв капитали мавжуд эмас.

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики биз таҳлил қилаётган корхонанинг хусусий капитали йил бошига нисбатдан йил охирида 45498 минг сўмга ошган. Бу натижа корхона учун ижобий деб қаралиши лозим. Чунки бу миқдор йил бошига нисбатдан салкам 73.7 %га ошган.

Бундай ўзгаришнинг ҳосил бўлишида ҳисобот йилида фойданинг 46397 минг сўмга ошуви катта таъсир этган.

Ижобий натижа деб қаралишини яна бир тарафи шундаки, хусусий капиталнинг ижобий ўзгаришининг ҳаммаси соф фойданинг кўпайиши ҳисобига бўлган.

1999 йил 28 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган ва қонунчиликда белгиланган муддатларда ўзларининг устав жамғармаларини шакллантирмаган

корхоналарни тугатиш тартибини соддалаштириш чора- тадбирлари тўғрисида» Фармони чиқди. Бу фармонга кўра молия- хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган ва қонунчиликда белгиланган муддатларда ўзларининг устав жамғармаларини шакллантирмаган корхоналар фаолияти тузилган махсус худудий комиссиялар кўрсатмасига кўра тўхтатилади.

Шундай экан юқоридаги жадвал маълумотларига асосланган ҳолда бу муоммони ҳал этиш йўллари топишимиз керак. Кўриниб турибдики хусусий капитал қийматининг кўпайтиришнинг энг асосий омили бўлиб корхонанинг ҳисобот йилида олган соф фойдаси ҳисобланади. Фаолият кўрсатувчи ташкилотлар шу омил ҳисобига ўз жамғармаларини ошириши энг оптимал вариант деб қаралади. Сабаби бу омилнинг ўзгариши фақатгина корхонанинг ўзига боғлиқ бўлиб, унинг ҳар томонлама тўлиқ имкониятларини ишга солиб фаолиятини бошлашни тақозо этади. Бундан ташқари бошқа кўрсаткичларнинг ўзгариши ҳам ушбу омил билан бевосита боғлиқдир. Мазкур вазифаларни ҳал этишда талабалар «Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни аниқлаш тартиби тўғрисидаги Низомни чуқур билишлари лозим. Унда фойдани шакллантириш муоммоларини чуқур ўрганишлари лозим.

#### 7.4. МАВЗУНИ ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.

1. Хусусий капитал таҳлилининг мазмуни ва вазифаси нималардан иборат?
2. Устав капиталининг шаклланиш тартиби қандай?
3. Хиссадорлик жамиятларида устав капиталини шаклланиши нималардан иборат?
4. Қўшилган капиталнинг ўзгаришига қандай омиллар таъсир этади?
5. Резерв капитал қандай мақсадлар учун сарфланади?
6. Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) суммалари қандай шаклланади?
7. Тақсимланмаган фойдани қандай мақсадларда сарфланади?

## **7.5. МУСТАҚИЛ ЎРГАНИШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР.**

### **1. Қуйидаги таянч ибораларга тушунча ёзинг:**

- ўзлик маблағларнинг манбалари;
- устав капитал;
- резерв капитал;
- қўшилган капитал;
- тақсимланмаган фойда;
- қопланмаган зарар.

### **2. Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот маълумотларини таҳлил этинг.**

# ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎЎРИСИДАГИ ҲИСОБОТ

2001 йил учун

Корхона, ташкилот «Алишер Навоий» АЖ

Тармоқ (фаолият тури) \_\_\_\_\_

Давлат мулкани бошқариш органи \_\_\_\_\_

Ўлчов бирлиги, минг сўм

Манзилгоҳ:

ОКУД буйича 5-  
шакл

Сана (йил, ой, кун)

ОКПО буйича

ОКНХ буйича

ОКПО буйича

Назоратдаги сумма

Жунатилган сана

Кабул килинган  
сана

Топшириш муддати

**Кодлар**

**0710004**

00276898

15271

00276898

Кўрсаткичлар	Сатр раками	Устав капитали	Қўшилган капитал	Резерв капитали	Тақсимланмаган фойда	Хусусий капитал билан қопланмаган зарар	ЖАМИ
1	2	3	4	5	6	7	8
Йил бошига қолдик	010	80203	130733	1203	28340		240479
Хусусий (ҳиссадор) капиталнинг ўсиши	020		18147				18147
Қимматбаҳо қоғозлар эмиссияси	030						
Асосий воситаларнинг қайта бағланиши	040	x		x	x	x	
Резерв учун ажратма	050	x	x	602	x		602
Жорий йил фойда/зарари	060				8279		8279
Дивидендлар	070	x	x	x	x	x	18242
Ҳисобот даври охирига қолдик	080	80203	148880	1805	17775		248663
МАЪЛУМОТ УЧУН: ҳисобот даври охирида устав капиталига киритилган бадалликлар	090	x	x	x	x	x	-
Чиқарилган акцияларнинг сони, дона	100	x	x	x	x	x	60806
Шу жумладан: Имтиёзлилари	101	x	x	x	x	x	-
Оддийлари	102	x	x	x	x	x	60806
Акция қиймати	110	x	x	x	x	x	1319
Шу жумладан: Имтиёзлилари	111	x	x	x	x	x	-
Оддийлари	112	x	x	x	x	x	1319
Муомиладаги акциялар миқдори, дона	120	x	x	x	x	x	60806
Шу жумладан: Имтиёзлилари	021	x	x	x	x	x	-
Оддийлари	122	x	x	x	x	x	60806

Раҳбар: \_\_\_\_\_

Бош бухгалтер: \_\_\_\_\_

## VIII БОБ. БИЛИМНИ МУСТАҲҚАМЛАШ ВА ТАҚРОРЛАШ УЧУН ТЕСТЛАР.

**Барча мавзуларни батафсил ўзлаштирганлигингизга ишонч ҳосил  
қилишингиз учун қуйидаги тестларни жавобини топинг:**

### **1-тест**

Нималар узок муддатли активларни ташкил этади?

А) Асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қўйилмалар ва фойданинг ишлатилиши.

Б) Асосий воситалар, номоддий активлар, тугалланмаган капитал қўйилмалар, узок муддатли молиявий қўйилмалар, ўрнатилган асбоб-ускуналар, таъсисчилар билан ҳисоб-китоб ва бошқа оборотдан ташқари активлар.

В) Асосий воситалар, номоддий активлар, капитал сарф ва аванслар, узок муддатли капитал жамғармалар, бойликлар бўйича ҳисоблашишлар, бошқа оборотдан ташқари активлар.

Г) Асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қўйилмалар, шўъба корхоналар акциялари ва уюшма корхоналардаги акциялари ва берилган қарзлар, узок муддатли инвестициялар, бошқа активлар.

Д) Асосий воситалар, номоддий активлар, капитал қўйилмалар ва бошқа инвестициялар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 2-тест

Қайси корхона балансида узоқ муддатли активларнинг қиймати тўғри акс этирилган (минг сўм)?

Корхоналар	А	Б	В	Г	Д
Асосий воситалар, Бошланғич баҳода (01)	24000	26000	22000	20000	24000
Эскириш (02)	5040	10000	4050	3500	4000
Қолдиқ баҳода	18960	16000	17950	16500	20000
Номоддий активлар:					
Бошланғич баҳода (04)	3200	3400	3000	2900	3000
Эскириши (05)	600	800	500	550	1000
қолдиқ баҳода	2600	2600	2500	2350	2000
Бошқа оборотдан ташқари активлар	430	500	530	520	600
Жами	27690	19900	20980	19920	26600

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 3-тест

Корхонанинг мажбуриятлари таркибига нималар киради?

А) Қисқа ва узоқ муддатли кредитлар, муддатда узулмаган ссудалар ва бошқа қарзга олинган маблағлар.

Б) Қисқа, ўрта ва узоқ муддатга олинган қарз маблағлар, ссудалар ва бошқа қарзлар.

В) Қисқа, ўрта ва узоқ муддатли кредитлар, муддатида қайтарилмаган ссудалар, қисқа ва узоқ муддатга қарзга олинган маблағлар, кредиторлар билан ҳисоб-китоблар.

Г) Қисқа ва узоқ муддатли кредит ва қарзлар, ҳаридор ва буюртмачилардан олинган бўлақлар ва кредиторлар.

Д) Узоқ ва қисқа муддатли қарзлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).



#### 4-тест

Моддий оборот маблағлар таркиби нималардан иборат?

А) Захиралар, тугалланмаган ишлаб чиқариш, келгуси давр чиқимлари, тайёр маҳсулот, товарлар, бошқа захира ва харажатлар.

Б) Захиралар, тугалланмаган ишлаб чиқариш, келгуси давр чиқимлари, тайёр маҳсулотлар, товарлар, қолдиқ товарларга муомила харажатлари, бошқа харажатлар.

В) Захирлар, тугалланмаган ишлаб чиқариш, келгуси давр чиқимлари, тайёр маҳсулотлар, товарлар, бошқа захиралар ва харажатлар.

Г) Ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот.

Д) Ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, олиб сотиладиган товарлар ва келгуси давр сарфлари.

Жавоб: а), б), в), г), д).

#### 5-тест

Қуйидаги кўрсаткичлардан қайсиниси корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради?

А) Жами маблағ таркибидаги корхонанинг ўзига қарашли маблағ улуши.

Б) Ўзига қарашли айланма маблағ билан жами ўзига қарашли маблағ ўртасидаги нисбат.

В) Мажбуриятлар билан ўз маблағи ўртасидаги нисбат.

Г) Мажбуриятлар билан жами маблағ ўртасидаги нисбат.

Д) Жами мажбуриятлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 6-тест

Қайси корхона ўзига қарашли айланма маблағлар манбаи билан етарли таъминланган? (минг сўм)

Корхоналар	А	Б	В	Г	Д
1. Ўзлик маблағлар ва узоқ муддатли қарзлар	26000	24000	20000	18000	16000
2. Узоқ муддатли активлар	22000	21000	15000	14000	13000
3. Ўзига қарашли айланма маблағлар манбаси ( )	?	?	?	?	?
4. Заҳира ва ҳаражатлар	7000	6000	5000	3000	3000
5. Ўзига қарашли айланма маблағлари манбасининг ортиқчалиги (+) ёки етишмаслиги (-) (3-4)	?	?	?	?	?

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 7-тест

А)  $\frac{\text{Заҳира ва ҳаражатлар}}{\text{Жами мулк}}$

Б)  $\frac{\text{Пул маблағлари}}{\text{Жами мулк}}$

В)  $\frac{\text{Заҳира ва ҳаражатлар} + \text{пул маблағлари}}{\text{Жами мулк}}$

Г)  $\frac{\text{Оборот активлар}}{\text{Жами мул}}$

Д)  $\frac{\text{Дебитор қарзлар}}{\text{Жами мулк}}$

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 8-тест

Қуйидаги кўрсаткичлардан қайси бири жорий тўлов қобилиятини ифодалайди.

А) 
$$\frac{\text{Пул маблағлари}}{\text{Қиска муддатли тўлов мажбуриятлар}}$$

Б) 
$$\frac{\text{Пул маблағ ва бошқа активлар}}{\text{Қиска муддатли тўлов мажбуриятлари}}$$

В) 
$$\frac{\text{Пул маблағ + қийматли қоғозлар}}{\text{қиска муддатли тўлов мажбуриятлар}}$$

Г) 
$$\frac{\text{Оборот активлар}}{\text{Мажбуриятлар}}$$

Д) 
$$\frac{\text{Дебиторлар}}{\text{Кредиторлар}}$$

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 9-тест

Қуйидаги маълумотларга кўра қайси корхона кўпроқ молиявий барқарорликка эга эканлигини кўрсатинг. (минг сўм)

Пассивлар	Корхоналар				
	А	Б	В	Г	Д
1. Ўзлик маблағлар манбалари	24	20	18	14	12
2. Мажбуриятлар	12	9	3	6	4
Жами	36	29	21	20	16

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 10-тест

Қайси корхона мулки тез пулга айланувчан (ликвид)лигини кўрсатинг. (минг сум)

Активлар	Корхоналар				
	А	Б	В	Г	Д
1. Узоқ муддатли активлар	21	15	14	17	30
2. Захира ва харажатлар	6	5	3	6	8
3. Пул маблағлар, ҳисоб-китоблар ва бошқа активлар	9	10	4	4	12
Жами	36	30	21	27	40

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 11-тест

Айланма маблағларнинг айланиш коэффициентини қандай аниқланади?

- А)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан тушум} + \text{тайёр маҳсулот}}{\text{Айланма маблағларнинг йиллик ўрта қиймати}}$
- Б)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан тушум}}{\text{Айланма маблағларнинг йиллик ўрта қиймати}}$
- В)  $\frac{\text{Сотилган маҳсулот (таннарх баҳода)}}{\text{Айланма маблағларнинг йиллик ўрта қиймати}}$
- Г)  $\frac{\text{Сотилган маҳсулот (таннарх баҳода)}}{\text{Жами мулк}}$
- Д)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан тушум}}{\text{Оборот активлар}}$

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 12-тест

Қайси корхонада айланма маблағларининг айланиши тез?

Кўрсаткичлар	Корхоналар				
	А	Б	В	Г	Д
1. Маҳсулот сотишдан тушум, минг сум	28	27	26	22	20
2. Айланма маблағларнинг йиллик ўртача қиймати, минг сум	12	11	8	7	6
3. Айланиш коэффициенти	2.93	2.45	3.25	3.14	3.33

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 13-тест

Қайси корхона юқори молиявий барқарорликка эга?

Кўрсаткичлар	Корхоналар				
	А	Б	В	Г	Д
1. Ўзлик маблағлар манбалари, млн.сум	900	800	700	600	500
2. Жами мулк, млн.сум	1800	1700	1350	1400	1200
3. Молиявий барқарорлик	?	?	?	?	?

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 14-тест

Қуйидаги маълумотлар асосида ўз оборот маблағларини мавжуд суммасини аниқланг.

Кўрсаткичлар	Сумма
1. Узоқ муддатли активлар	74184
2. Ўз маблағлари манбалари	85722
3. Узоқ муддатли пасивлар	2500

Жавоб: а) 11238, б) 14038, в) 8738, г) 83222, д) 71684.

### 15-тест

Молиявий мустаҳкамлик деганда нима тушинилади?

А) Корхонанинг ўз мажбуриятларини қоплашда пул маблағлари ортиқчалиги;

Б) Фаолият натижасида барча харажатларни қоплаб фойда олишни таъминлашга эгалиги;

В) Устав капиталининг юқори даражадалилиги;

Г) Тўловга қобиллик даражасининг юқорилиги;

Д) Корхона молиявий барқарорлиги.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 16-тест

Жами баланс фойда суммасини ҳисобланг

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Маҳсулот сотишдан олинган фойда, млн.сум	300	240
2. Бошқа сотишлардан фойда	40	50
3. сотиш билан боғлиқ бўлмаган даромадлар	9	7
4. Сотиш билан боғлиқ бўлмаган чиқимлар	26	32
Жами баланс фойда	?	?

Жавоб: а) 323:260, б) 323:255, в) 343:265, г) 323:265, д) 343:255

### 17-тест

Маҳсулотлар сотишдан олинган фойда ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳақиқий сотиш ҳажми ўтган йил баҳода	Ҳақиқий йил
1. Маҳсулотлар сотишдан тушум, млн. сум	320	3100	3000
2. Сотилган маҳсулот тўлиқ таннархи, млн. сум	2750	2700	2650
3. Молиявий натижа млн. сум (фойда)	?	?	?

Жавоб: а) 450: 500: 400, б) 900: 300: 350, в) 450:400: 350, г) 450: 400: 300, д) 450: 300: 400.

### 18-тест

Маҳсулотлар сотишдан олинган фойда ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳақиқий сотиш ҳажми ўтган йил баҳода	Ҳақиқий йил
1. Маҳсулотлар сотишдан тушум, млн. сум	320	3100	3000
2. Сотилган маҳсулот тўлиқ таннархи, млн. сум	2750	2700	2650
3. Молиявий натижа млн. сум (фойда)	450	400	350

Жавоб: Баҳо ўзгаришининг фойда ҳажмига таъсири

а) 200, б) +100, в) -200, г) -100, д) 150.

### 19-тест

Маҳсулотлар сотишдан олинган фойда ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳақиқий сотиш ҳажми ўтган йил баҳода	Ҳақиқий йил
1. Маҳсулотлар сотишдан тушум, млн. сум	320	3100	3000
2. Сотилган маҳсулот тўлиқ таннархи, млн. сум	2750	2700	2650
3. Молиявий натижа млн. сум (фойда)	?	?	?

Жавоб: Таннархнинг ўзгаришини фойда ҳажмига таъсири:

а) -50, б) -100, в) 50, г) 100, д) -150.

## 20-тест

Маҳсулотлар сотишдан олинган фойда ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳақиқий сотиш ҳажми ўтган йил баҳода	Ҳақиқий йил
1. Маҳсулотлар сотишдан тушум, млн. сум	320	3100	3000
2. Сотилган маҳсулот тўлиқ таннархи, млн. сум	2750	2700	2650
3. Молиявий натижа млн. сум (фойда)	?	?	?

Жавоб: Бошқа омиллар таъсири а) 250, б) 150, в) 180, г) -100, д) -50.

## 21-тест

Қуйидаги маълумотлар асосида маҳсулот реализациясидан кўрилган ялпи фойда миқдорини аниқланг.

Кўрсаткичлар	Сумма
1. Маҳсулот реализациясидан келган тушум	106850
2. Қўшилган қиймат солиғи	20113
3. Акциз солиғи	726
4. Бошқа солиқлар	168
5. Реализация қилинган маҳсулот таннархи	65196

Жавоб: а) 41654, б) 40760, в) 21541, г) 20815, д) 20647.

## 22-тест

Қуйидаги маълумотлардан фойдаланиб солиқ тўлашга қадар молиявий натижани аниқланг. (Минг сум)

Кўрсаткичлар	Сумма
1. Маҳсулот сотишдан тушган соф тушум	186850
2. Сотилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш таннархи	84360
3. Даврий харажатлар	47630
4. Олинган дивидентлар	5360
5. Тўланган дивидентлар	6200
6. Тўланган фоизлар	9350
7. Ўтган йилларга тегишли фойда	50
8. Солиқ тўлашга қадар умумий молиявий натижа	?

Жавоб: а) 44670, б) 44720, в) 44620, г) 44820, д) 44770



### 23-тест

Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг молиявий натижасини аниқланг.  
(минг сум)

Кўрсаткичлар	Сумма
1. Сотишдан кўрилган молиявий натижа	298
2. Сотиш харажатлари	46
3. Маъмурий харажатлар	51.8
4. Асосий фаолиятдан кўрилган бошқа	
а) даромадлар	7.640
б) зарарлар	12.1
5. Асосий ишлаб чиқариш фаолиятини молиявий натижаси	?

Жавоб: а) 200.20, б) 188.10, в) 195.74, г) 276.6, д) 276.9

### 24-тест

Соф фойда суммасини аниқланг ва фаолият якунига изоҳ беринг?

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йил	Фарқи (+,-)	Ўсиш сурати
1. Маҳсулотни сотишдан келган тушум (кўшилган қиймат солиғи, акциз солиғисиз)	4583.3	5694.5	+1111.2	124.3
2. Сотилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш таннархи (иш,хизмат)	3951.2	4841.7	+890.5	122.5
3. Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)дан олинган ялпи фойда (1-2)	632.1	852.8	+220.7	134.9
4. Давр харажатлари (маҳсулотни сотиш, бошқариш ва бошқа операцион харажатлар)	152.4	178.3	+25.9	117.0
5. Бошқа операцион даромад	31.3	37.2	+5.9	118.8
6. Асосий фаолиятдан олинадиган даромадлар натижаси (фойда+, зарар-)	+511.0	+711.7	+200.7	140.6
7. Молиявий фаолият натижаси(+,-)	+71.2	+80.4	+9.2	112.9
8. Тасодифий фойда, зарарлар	+11.4	+8.3	-3.1	72.8
9. Солиқ тўлагунга қадар фойда, зарар (+,-) (6+7+8)				
10. Солиқлар -38%				
11. Соф фойда	?	?	?	?

Жавоб: а) 593.6 800.4 +206.8 134.8

б) 368.0 496.2 +128.2 134.8    в) 225.6 304.2 +78.6 134.8

г) 511.0 711.7 +200.7 140.6    д) 632.1 852.8 +220.7 134.9.

## 25-тест

Ялпи фойда ўзгариши таъсир этувчи омиллар таҳлили. Фойда ўзгаришининг таъсири.

Кўрсаткичлар	Асос йилида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот шу давр баҳоси ва асос йили таннархида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот асос йили баҳоси ва ҳисобот йили таннархида	Ҳисобот йилида
1. Сотилган маҳсулот (иш,хизмат)нинг тўла таннархи	3951.2	3951.2	4841.7	4841.7
2. Сотилган маҳсулот қиймати	4583.3	5694.5	4745.4	5694.5
3. Ялпи фойда (2-1)	+632.1	+1743.3	-96.3	+852.8

Жавоб: Сотилган маҳсулот ҳажмининг ўзгариши

а) +1111,2 б) 110,2 в) 0 г) 949,1 д) 852,8

## 26-тест

Ялпи фойда ўзгаришига маҳсулот таннархининг ўзгариши таъсири таҳлили.

Кўрсаткичлар	Асос йилида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот шу давр баҳоси ва асос йили таннархида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот асос йили баҳоси ва ҳисобот йили таннархида	Ҳисобот йилида
1. Сотилган маҳсулот (иш,хизмат)нинг тўла таннархи	3951.2	3951.2	4841.7	4841.7
2. Сотилган маҳсулот қиймати	4583.3	5694.5	4745.4	5694.5
3. Ялпи фойда (2-1)	+632.1	+1743.3	-96.3	+852.8

Жавоб: Фойда ўзгаришида маҳсулот таннархи ўзгариши таъсир даражаси

а) 890,5 б) -1839,6 в) 0 г) +890,5 д) 1839,6

## 27-тест

Ялпи фойда ўзгаришига маҳсулот баҳосининг таъсири ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Асос йилида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот шу давр баҳоси ва асос йили таннархида	Ҳисобот йилидаги маҳсулот асос йили баҳоси ва ҳисобот йили таннархида	Ҳисобот йилида
1. Сотилган маҳсулот (иш,хизмат)нинг тўла таннархи	3951.2	3951.2	4841.7	4841.7
2. Сотилган маҳсулот қиймати	4583.3	5694.5	4745.4	5694.5
3. Ялпи фойда (2-1)	+632.1	+1743.3	-96.3	+852.8

Жавоб: баҳо ўзгаришининг ялпи фойда ўзгаришига таъсири

а) +949,1 б) -949,1 в) 0 г) 162,1 д) -162,1

## 28-тест

Бизнес режада кўзда тутилган фойда суммаси қандай аниқланади?

А) Маҳсулот ҳажми=ялпи харажат + фойда

Б) Маржинал=маҳсулот ҳажми - ўзгарувчан харажатлар

В) Фойда=маҳсулот ҳажми - сотишга солиқлар - ўзгарувчан харажатлар

Г) Фойда=Маҳсулот ҳажми - Доимий харажатлар

Д) Фойда=Маҳсулот ҳажми - Доимий харажатлар - Ўзгарувчан харажатлар

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 29-тест

Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг фойдалилик нуқтаси қандай аниқланади?

А) 
$$\Phi_H = \frac{\text{Доимий харажатлар}}{1 \text{ та маҳсулотда нолинадиган маржинал фойда}}$$

Б) 
$$\Phi_H = \frac{\text{Доимий харажатлар} + \text{Ўзгарув харажатлар}}{\text{Маҳсулот ҳажми}}$$

В) 
$$\Phi_H = \frac{\text{Доимий харажатлар}}{1 - \text{баҳо коэффиенти алоқадорлик}}$$

$$\Gamma) \Phi_{\text{H}} = \frac{\text{Қопловфойдаси}}{\text{Доимий харажатлар салмоғи}}$$

$$\text{Д) } \Phi_{\text{H}} = \frac{\text{Маҳсулот ҳажми}}{\text{Даврий харажатлар}}$$

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 30-тест

Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг фойдалилик нуқтасини аниқланг.

Кўрсаткичлар	Сумма
1. 1 та маҳсулотнинг сотиш баҳоси, сум	130
2. 1 та маҳсулотга тўғри келадиган ўзгарувчан харажатлар, сум	90
3. Шу маҳсулотдан олинadиган маржинал фойда	40
4. Таҳлил даври учун зарур бўлган доимий харажатлар, сум	?
5. Фойдалилик нуқтаси ( $\Phi_{\text{H}}$ ) ёки критик маҳсулот ҳажми ( $У_{\text{к}}$ )	?

Жавоб: а) 500 дона, б) 200 дона, в) 153 дона, г) 222 дона,

д) 550 дона

### 31-тест

Критик ҳажм даражсининг ўзгаришига қандай омиллар таъсир қилади?

А) Ҳажм ўзгариши, баҳо ўзгариши;

Б) Ҳажм ўзгариши, баҳо ўзгариши, доимий ва ўзгарувчан харажатлар ўзгариши;

В) Ҳажм ўзгариши, маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг ўзгариши;

Г) Доимий ва ўзгарувчан харажатлар ўзгариши;

Д) Ҳажм ўзгариши, баҳо ўзгариши, доимий ва ўзгарувчан харажатлар, структуравий ўзгаришлар, солиқлар ўзгариши.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 32-тест

Бизнес режада кўзда тутилган фойда суммасига эришиш учун зарур бўлган маҳсулот ҳажми (Мх) қандай аниқланади?

$$A) Mx = \frac{\text{Фойда}}{\text{Тушум} - \text{ишлаб} + \text{иқариш харажатлари}}$$

$$B) Mx = \text{Маҳсулот бирлиги баҳоси} \times \text{маҳсулот миқдори}$$

$$B) Mx = \frac{\text{Фойда} + \text{Доимий харажат}}{1 \text{ маҳсулот бирлигига тўғри келадиган фойда}}$$

$$Г) Mx = \text{Доимий харажатлар} + \text{Ўзгарувчан харажатлар} + \text{Фойда}$$

$$Д) Mx = \text{Доимий харажат} + \text{Ўзгарувчан харажат}$$

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 33-тест

Бизнес режада кўзда тутилган фойда суммасига эришиш учун зарур бўлган маҳсулот ҳажмини аниқланг.

Кўрсаткичлар	Сумма
1. 1 та маҳсулотнинг сотилиш қиймати	2000
2. 1 та маҳсулотга тўғри келадиган ўзгарувчан харажатлар (сум)	1600
3. Шу маҳсулотдан маржинал фойда (сум)	+400
4. Доимий харажатлар (сум)	50000
5. Бизнес режада кўзда тутилган фойда (сум)	30000
6. Бизнес режага киритиладиган маҳсулот ҳажми	?

Жавоб:

а) 125 дона, б) 75 дона в) 200 дона, г) 40 дона, д) 50 дона

### 34-тест

Фойдалилик деганда нимани тушунасиз?

А) Ялпи даромаднинг ялпи сарфларга нисбатининг қуйи чегаравийлигини;

Б) Сотишдан ялпи тушум таркибида ялпи сарфларнинг тўлиқ қопланувчанлигида юқори ўзгарувчанликни;

В) Сотишдан ялпи тушум таркибида доимий харажатлар қопланишнинг юқори ўзгарувчанлигини;

Г) Сотишдан соф тушум таркибида ишлаб чиқариш харажатларини қопланиши юқори ўзгарувчанлиги;

Д) Сотишдан тушум таркибида доимий ва ўзгарувчан харажатлар қопланиши юқори ўзгарувчанлиги.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 35-тест

Сотишдан ялпи тушум қандай топилади?

А) Сотишдан тушум минус даврий харажатлар;

Б) Сотишдан тушум минус ўзгарувчан харажатлар;

В) Сотишдан тушум минус ўзгарувчан ва доимий харажатлар;

Г) Сотишдан тушум минус ишлаб чиқариш таннархи;

Д) Сотишдан тушум минус сотишга солиқлар (қўшилган қийматга солиқ, акциз, реклама ва бошқа сотишга солиқлар);

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 36-тест

Маржинал фойда деганда нимани тушунасиз?

А) Сотишдан тушум минус ўзгарувчан харажатлар;

Б) Сотишдан соф тушум минус ўзгарувчан харажатлар;

В) Сотишдан соф тушум минус сотилган маҳсулот таннархи;

- Г) Сотишдан соф тушум минус доимий ва ўзгарувчан харажатлар;
- Д) Сотишдан тушум минус доимий харажатлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 37-тест

Қуйидаги қаторлардан қийси бири фойдалилик кўрсаткичларини тўлиқ ифодалайди?

А) Сотишдан фойда-зарар, сотишдан ташқари фаолиятдан фойда-зарар бошқа сотишлардан фойда-зарар;

Б) Асосий фаолиятдан фойда-зарар, молиявий фаолиятдан фойда-зарар факулотда (ҳолатлардан) фойда-зарарлар;

В) Маҳсулот сотишдан фойда-зарарлар, Давр харажатлари, операцион фаолиятдан тушумлар, даромадлар, молиявий фаолиятдан фойда зарарлар, кутилмаган фойда зарарлар;

Г) Асосий ишлаб чиқариш фаолиятдан фойда зарарлар, умумхўжалик фаолиятидан фойда зарарлар солиқ тўловига қадар фойда зарарлар;

Д) Асосий фаолиятдан фойда зарарлар, бошқа фаолиятлардан фойда зарарлар, факулотдафойда зарарлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 38-тест

Фойдалиликни аниқлашда корхона харажатлар қай тартибда гуруҳланади?

А) Сотилган маҳсулот таннархи, даврий харажатлар, молиявий фаолиятдан харажатлар, кутилмаган харажатлар.

Б) Тўғри ва эгри харажатлар;

В) Маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатлари, сотиш харажатлари, бошқа сотишлар бўйича харажатлар;

Г) Ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқаришдан ташқари харажатлар;

Д) Асосий фаолият юзасидан харажатлар, умумхўжалик фаолияти юзасидан харажатлар, кутилмаган харажатлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 39-тест

Фойдалилик ва харажатларни янги таркибий гуруҳлаш ва ўрганиш нима учун зарур?

А) Ишлаб чиқаришда реал натижавийликка эришиш учун;

Б) Солиққа тортиш юзасидан солиққа тортиладиган даромад суммасини аниқлашнинг услубий шаклини белгилаш учун;

В) Ҳисоб тизимини ҳалқаро ҳисоб аъзоларига кўчиришидан;

Г) Ишлаб чиқариш харажатларини бошқа сарфлардан фарқлаш, молиявий бошқарувнинг ахборот манбаини фойдаланувчилар талабига мослаш, корхона фаолият натижавийлигини солиққа тортиш юзасидан реалликни белгилаш, ишлаб чиқариш фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш, корхона даромадлари ва харажатларини юзага чиқиш ўрни бўйича ҳисобга олишни белгилашдан;

Д) Маҳсулот таннархини аниқлашнинг реал тизимини белгилашдан.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 40-тест

Соф фойда суммаси қандай аниқланади? Қуйидаги қаторлардан қайси бири соф фойданинг аниқланиш қаторини тўғри ифодалайди?

А) Солиқ тўловига қадар фойда минус фойда (даромаддан) солиқлар суммаси;

Б) Солиқ тўловига қадар фойда минус фойда (даромаддан) солиқлар ҳамда бошқа фойдадан солиқлар, тўловлар;

В) Солиқ тўловига қадар фойда минус фойда (даромаддан) солиқлар «+», «-» кутилмаган фойда-зарарлар;



Г) Соф фойданинг ҳисоб фойдаси-солиққа тортиладиган (қайта қўшилувчи моддалар қўшилган ҳолда) фойда;

Д) Солиқ тўловига қадар фойда-солиқлар, фойдадан турли тўловлар, фондларга ажратмалар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

#### 41-тест

Тақсимланмаган фойда (қопланмаган) зарар (суммаси) таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Баланс бўйича 1.01 га тақсимланмаган фойда, м.с	11021	11621	+600
2. Ҳисобот йили соф фойдаси, м.с.	15200	19737	+4537
3. Соф фойданинг ишлатилган қисми-фондларга, дивидент тўловларига	14600	16690	+2090
4. Ҳисобот йили охириг 31.12 га тақсимланмаган фойда	?	?	?

Ҳисобот йили охирига тақсимланмаган фойда суммасини аниқланг.

Жавоб: а) 11621 14668 +3047,

б) 600 3047 +2447, в) 11021 11621 +600,

г) 3579 5069 +1490, д) 26221 31358 +5137

#### 42-тест

Зарарсизлик, критик ҳажм даражасининг ўзгаришига қандай омиллар таъсир қилади?

А) Маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатлар ўзгариши, доимий харажатлар ўзгариши;

Б) Маҳсулот таркиби ва структурасининг ўзгариши, харажат ўзгариши;

В) Маҳсулот миқдори, баҳоси маҳсулот бирлигига ўзгарувчан харажатлар, доимий харажатлар ўзгариши;

Г) Маҳсулот ҳажми ва баҳосининг ўзгариши;



#### 45-тест

Рентабеллик ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Сотилган маҳсулот таннархи, млн.сум	2750	2650
2. Маҳсулот сотишдан олинган фойда, млн.сум	500	450
3. Рентабеллик	?	?

Жавоб: Таннарх ўзгаришини рентабелликка таъсири

а) 1.2, б) 0.7, в) 1.9, г) -0.7, д) -1.9.

#### 46-тест

Рентабеллик ва унинг ўзгаришига таъсир этган сабаблар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Сотилган маҳсулот таннархи, млн.сум	2750	2650
2. Маҳсулот сотишдан олинган фойда, млн.сум	500	450
3. Рентабеллик	?	?

Жавоб: Фойда ҳажмининг ўзгаришини рентабелликка таъсири:

а) 0.6, б) -0.7, в) -1.9, г) +1.9, д) 0.7.

#### 47-тест

Қуйидаги маълумотларга асосланган ҳолда “А” маҳсулоти рентабеллик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқланг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Маҳсулотни сотиш баҳоси, сум	2080	2090
2. Маҳсулот тўлиқ таннархи, сум	1530	1545
3. Фойда	550	545
4. Рентабеллик, фоиз	35.9	35.3 35.6

Жавоб: Фойданинг ўзгаришини таъсири

а) -0.6, б) -0.5, в) -0.4, г) -0.3, д) -0.2.

#### 48-тест

Қуйидаги маълумотларга асосланган ҳолда “А” маҳсулоти рентабеллик даражасига таъсир этувчи омилларни аниқланг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Маҳсулотни сотиш баҳоси, сум	2080	2090
2. Маҳсулот тўлиқ таннархи, сум	1530	1545
3. Фойда	550	545
4. Рентабеллик, фоиз	35.9	35.3 35.6

Жавоб: Таннарх ўзгаришини таъсири

а)  $-0.3$ , б)  $-0.1$ , в)  $-0.2$ , г)  $+0.9$ , д)  $-0.4$ .

#### 49-тест

Рентабеллик таҳлилида мақсад нима?

А) Бозор иқтисоди шароитида фойдалилик кўрсаткичларининг янги тизимини, уларни аниқлаш, таҳлил қилиш йўллариини белгилашдан, унинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларни ўрганиш, ички имкониятларни ахтариб топиш орқали корхона фаолиятининг самарадорлигини оширишнинг йўллариини белгилаб беришдан иборат;

Б) Корхона фаолият натижавийлигини бой берилган имкониятларини кўрсатиб беришдан;

В) Фаолият натижавийлигининг йиллар бўйича ўзгаришга баҳо беришдан;

Г) Фаолият натижавийлигига баҳо беришнинг кўрсаткичларини белгилашдан;

Д) Корхона фаолият натижавийлигини назорат қилишдан.

Жавоб: а), б), в), г), д).

#### 50-тест

Қуйидаги қаторлардан қай бири рентабеллик кўрсаткичларини тўлиқ ифодалайди?

А) Корхона активлари рентабеллиги, соф рентабеллик, хусусий капитал рентабеллиги, маҳсулот турлари бўйича рентабеллик, модда харажатларга нисбатан рентабеллик, қарзга олинган маблағлар рентабеллиги, узоқ муддатли молиявий жамғармалар рентабеллиги, 1 та акцияга тўғри келадиган фойдалилик;

Б) Мулкка нисбатан рентабеллик, сотилган маҳсулот рентабеллиги, алоҳида маҳсулотлар рентабеллиги, умумий рентабеллик;

В) Фондларга нисбатан рентабеллик, маҳсулот турлари бўйича рентабеллик;

Г) Асосий ва оборот фондларга нисбатан рентабеллик, харажатларга нисбатан рентабеллик;

Д) Корхона жами активлари рентабеллиги, умумий рентабеллик, хусусий маблағлар рентабеллиги, алоҳида маҳсулотлар рентабеллиги.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 51-тест

Корхона активларига нисбатан рентабеллик қандай аниқланади?

А)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Корх. Активлар жами}} \times 100$

Б)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Баланс 1 - бўлим жами}} \times 100$

В)  $\frac{\text{Корхона активлари жами}}{\text{Соф фойда}}$

Г)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Асосий фондлар + оборот фондлар}} \times 100$

Д)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Корхона ўз маблағлари}}$

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 52-тест

Корхона активларига нисбатан рентабеллик таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (+,-)
1. Корхона активлари жами (м.с. ҳисобида)	8050	9540	+1490
2. Соф фойда (м.сум)	490.0	760.0	+270
3. Рентабеллик, х	?	?	?

Жавоб: а) 6.0 7.9 +1.9 б) 16.4 12.5 +3.8 в) 7.56 8.78 +1.22

г) 75.6 87.8 12.2 д) 60.0 79.0 +19

## 53-тест

Сотилган маҳсулот рентабеллиги қандай аниқланади?

- А)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан тушум}}{\text{Ялпи фойда}} \times 100$
- Б)  $\frac{\text{Сотишдан ялпи даромад}}{\text{Маҳсулот сотишдан тушум}} \times 100$
- В)  $\frac{\text{Сотишдан ялпи фойда}}{\text{Маҳсулот сотишдан соф тушум}} \times 100$
- Г)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан ялпи тушум}}{\text{Ялпи сарфлар}} \times 100$
- Д)  $\frac{\text{Маҳсулот сотишдан ялпи фойда}}{\text{Муомила харажатлари}} \times 100$

Жавоб: а), б), в), г), д).

## 54-тест

Ўз маблағлари рентабеллиги қандай аниқланади?

- А)  $\frac{\text{Ўз маблағлари}}{\text{Соф фойда}} \times 100$
- Б)  $\frac{\text{Устав капитали}}{\text{Соф фойда}} \times 100$
- В)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Устав капитали}} \times 100$
- Г)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Хусусий капитал}} \times 100$
- Д)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Ўз маблағлари жами}} \times 100$

Жавоб: а), б), в), г), д).

**55-тест**

Ўз маблағлар рентабеллиги таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (+,-)
1. Корхонанинг ўзига тегишли маблағлар (м.с)	95045	100706	+5661
2. Соф фойдаси (м.с)	24836	31000	+6164
3. Рентабеллик	?	?	?

Жавоб: а) 3.8 3.2 -0.6 б) 38.2 32.4 -5.8 в) 26.1 30.7 +4.6

г) 2.61 3.07 +0.46 д) 70.2 69.7 -0.5

**56-тест**

Ишлаб чиқариш фондлари бўйича рентабеллик қандай аниқланади?

А)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Корхона активлари жами}} \times 100$

Б)  $\frac{\text{Фойда}}{\text{Асосий воситалар} + \text{Айланма маблағлар}} \times 100$

В)  $\frac{\text{Фойда}}{\text{Актив фондлар} + \text{Пассив фондлар}} \times 100$

Г)  $\frac{\text{Фойда}}{\text{Баланс активи 1 бўлим} + \text{2 бўлимжами}} \times 100$

Д)  $\frac{\text{Маҳсулот рентабеллиги}}{\text{Маҳсулотнинг} + \text{Айланма маблағларнинг}} \times 100$   
Фондлик коэф. маҳсул. тгпланиш. коэф

Жавоб: а), б), в), г), д).

**57-тест**

Корхона рентабеллик даражасининг таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-,+)
1. Соф фойда (м.с)	553.4	574.0	+20.6
2. Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати (м.с)	1459.5	1495.8	+36.3
3. Айланма маблағларининг ўртача йиллик қиймати (м.с)	719.2	689.2	-30.0
4. Рентабеллик даражаси %	?	?	?

Жавоб: а) 37.9 38.3 +0.4, б) 76.9 83.2 +6.3, в) 3.79 3.83 +0.04,

г) 25.40 26.27 +0.87, д) 2.54 2.62 +0.08.

### 58-тест

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Асосий воситалар ўзгариши билан	Айланма маблағлар ўзгариши билан
1. Соф фойда (м.с)	461.2	478.4	478.4	478.4
2. Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати	1216.3	1216.3	1246.5	1246.5
3. Айланма маблағлар ўртача йиллик қиймати	599.4	599.4	599.4	574.4
4. Рентабеллик	25.40	26.35	25.92	26.27

Жавоб: Фойда ўзгариши ҳисобига

а) +0.95, б) +0.35, в) -0.43, г) -0.32, д) 0.48

### 59-тест

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Асосий воситалар ўзгариши билан	Айланма маблағлар ўзгариши билан
1. Соф фойда (м.с)	461.2	478.4	478.4	478.4
2. Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати	1216.3	1216.3	1246.5	1246.5
3. Айланма маблағлар ўртача йиллик қиймати	599.4	599.4	599.4	574.4
4. Рентабеллик	25.40	26.35	25.92	26.27

Жавоб: Асосий воситалар қийматининг ўзгаришининг рентабелликка таъсири

а) +0.43, б) +0.35, в) -0.43, г) -0.32, д) +0.48.



**60-тест**

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Асосий воситалар ўзгариши билан	Айланма маблағлар ўзгариши билан
1. Соф фойда (м.с)	461.2	478.4	478.4	478.4
2. Асосий воситаларнинг ўртача йиллик қиймати	1216.3	1216.3	1246.5	1246.5
3. Айланма маблағлар ўртача йиллик қиймати	599.4	599.4	599.4	574.4
4. Рентабеллик	25.40	26.35	25.92	26.27

Жавоб: Айланма маблағлар ўзгаришининг рентабелликка таъсири.

а) +0.35, б) -0.35, в) -0.43, г) -0.95, д) +0.95.

**61-тест**

Корхона рентабеллик даражасини аниқланг ва баҳо беринг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (+;-)
1. Сотилган маҳсулот ҳажми, минг сум	25430.7	27180.5	+174.8
2. Асосий фондлар ўртача йиллик қиймати, минг сўм	47182	45185	-1997
3. Айланма маблағлар ўртача йиллик қиймати, минг сум	15610	20110	-4500
4. Маҳсулотнинг фондлик коэффиценти	1.85	1.66	+0.19
5. Айланма маблағларнинг маҳсулотда тўпланиш коэф.	0.61	0.73	0.12
6. Соф фойда (минг сум)	4610.2	4780.4	+170.2
7. Фойданинг сотилган маҳсулотдаги ҳиссаси %	18.1	17.5	-0.6
8. Рентабеллик даражаси %	?	?	?

Жавоб: а) 7.35 7.32 -0.03, б) 8.41 8.97 +0.56, в) 18.1 17.5 -0.6 ,

г) 9.8 10.5 +0.7, д) 29.5 33.7 -5.8.

## 62-тест

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Фондлилик коэф. ўзгар. Билан	Айланма маблағларга ўзгариши билан
1. Фойданинг сотилган маҳсулотдаги ҳиссаси (тийин)	18.1	17.5	17.5	17.5
2. Маҳсулотнинг фондлилик коэффиценти	1.85	1.85	1.66	1.66
3. Айланма маблағларнинг маҳсулотда тўпланиши коэф.	0.61	0.61	0.61	0.73
4. Рентабеллик %	?	?	?	?

Рентабеллик даражаси 131 тест 8 қатор кўрсаткичи бўйича тенгликка эга. Таъсир этувчи омиллар.

Жавоб: Фойда ўзгаришининг таъсири

а)  $-0.24$ , б)  $+0.24$ , в)  $-0.03$ , г)  $+0.03$ , д)  $0.59$ .

## 63-тест

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Фондлилик коэф. ўзгар. Билан	Айланма маблағларга ўзгариши билан
1. Фойданинг сотилган маҳсулотдаги ҳиссаси (тийин)	18.1	17.5	17.5	17.5
2. Маҳсулотнинг фондлилик коэффиценти	1.85	1.85	1.66	1.66
3. Айланма маблағларнинг маҳсулотда тўпланиши коэф.	0.61	0.61	0.61	0.73
4. Рентабеллик %	?	?	?	?

Маҳсулотнинг фондлилик коэффиценти ўзгаришининг рентабелликка таъсири

Жавоб: а)  $-0.24$ , б)  $+0.24$ , в)  $-0.59$ , г)  $+0.59$ , д)  $-0.38$ .

## 64-тест

Корхона рентабеллигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Фондлилик коэф. ўзгар. Билан	Айланма маблағларга ўзгариши билан
1. Фойданинг сотилган маҳсулотдаги ҳиссаси (тийин)	18.1	17.5	17.5	17.5
2. Маҳсулотнинг фондлилик коэффиценти	1.85	1.85	1.66	1.66
3. Айланма маблағларнинг маҳсулотда тўпланиши коэф.	0.61	0.61	0.61	0.73
4. Рентабеллик %	?	?	?	?

Айланма маблағларнинг маҳсулотда тўпланиш коэффицентининг ўзгаришининг рентабелликка таъсири

Жавоб: а)  $-0.24$ , б)  $+0.24$ , в)  $+0.59$ , г)  $-0.38$ , д)  $0$ .

## 65-тест

Сотилган маҳсулот рентабеллиги таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Сотилган маҳсулот жами минг сум	4583.3	5694.5	+1111.2
2. Сотишдан олинган фойда	632.1	852.8	+220.7
3. Рентабеллик %	?	?	?

Рентабеллик даражасини аниқланг

Жавоб: а)  $7.25$   $6.67$   $-0.58$ , б)  $72.5$   $66.7$   $-5.8$ , в)  $13.7$   $14.9$   $+1.2$ ,

г)  $0.13$   $0.14$   $+0.01$ , д)  $39.5$   $48.41$   $+8.91$ .

### 66-тест

Маҳсулот рентабеллигига таъсир этадиган омиллар таҳлили; маҳсулот сотишдан тушум ўзгариш таъсири.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Сотишдан тушум ўзгариши билан	Сотишдан фойда ўз билан
1. Маҳсулот сотишдан тушум	12600	13420	13420
2. Маҳсулот сотишдан фойда	840	840	960
3. Рентабеллик %	6.6	6.2	7.1

Маҳсулот сотишдан тушум ўзгаришининг рентабеллика таъсири.  
Жавоб: а) +0.5, б) -0.5, в) -0.4, г) +0.4, д) +0.9.

### 67-тест

Маҳсулот рентабеллигига таъсир этадиган омиллар таҳлили; маҳсулот сотишдан тушум ўзгариш таъсири.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Сотишдан тушум ўзгариши билан	Сотишдан фойда ўз билан
1. Маҳсулот сотишдан тушум	12600	13420	13420
2. Маҳсулот сотишдан фойда	840	840	960
3. Рентабеллик %	6.6	6.2	7.1

Сотишдан олинган фойда суммаси ўзгаришининг рентабеллика таъсири.  
Жавоб: а) +0.5, б) -0.5, в) -0.4, г) -0.9, д) +0.9.

### 68-тест

Битта акцияга тўғри келадиган фойда суммасини аниқланг ва таҳлил қилинг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Соф фойда (м.с)	1200	1810	610
2. Муомиладиган оддий акциялар миқдори	575	670	95
3. 1 та акцияга тўғри келадиган базавий фойда, м.с.	?	?	?

Жавоб: а) 625 1140 -515, б) 0.47 0.37 -0.10, в) 2.08 2.70 0.62,  
г) 690.0 1212.7 +522.7, д) 1775.0 2480 +705

### 69-тест

1 та акцияга тўғри келадиган базавий фойда суммасининг ўзгаришига таъсир этувчи фойда ўзгаришининг таъсирини аниқланг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Акциялар сони ўзгариши билан
1. Соф фойда (м.с)	11200	11810	11810
2. Акциялар сони	1575	1575	1670
3. 1 та акцияга тўғри келадиган базавий соф фойда м.с	7.11	7.49	7.07

Жавоб: Фойда ўзгаришининг 1 та акцияга тўғри келадиган базавий фойда ўзгаришига таъсири.

а)  $-0.42$ , б)  $+0.38$ , в)  $-0.38$ , г)  $+0.42$ , д)  $-0.04$ .

### 70-тест

1 та акцияга тўғри келадиган фойда ўзгаришига акциялар сонининг ўзгариши таъсири.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Фойда ўзгариши билан	Акциялар сони ўзгариши билан
1. Соф фойда (м.с)	11200	11810	11810
2. Акциялар сони	1575	1575	1670
3. 1 та акцияга тўғри келадиган базавий соф фойда м.с	7.11	7.49	7.07

Жавоб: Акциялар сонининг ўзгаришининг 1 та акцияга тўғри келадиган фойда ўзгаришидаги даражси

а)  $-0.42$ , б)  $+0.42$ , в)  $-0.04$ , г)  $+0.04$ , д)  $+0.38$ .

### 71-тест

1 та акцияга тўғри келадиган фойда суммаси қандай топилади?

А)  $\frac{\text{Соф фойда}}{\text{Оддий акциялар} + \text{имтиёзли акциялар сони}}$

$$\text{Б) } \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Оддий акциялар сони}}$$

$$\text{В) } \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Муомиладаги оддий акциялар сони}}$$

$$\text{Г) } \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Йил бошида сотилган жами акциялар сони}}$$

$$\text{Д) } \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Йил охирида сотилган жами акциялар сони}}$$

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 72-тест

Маҳсулот ҳажмига асосий воситалар қийматининг ўзгариши таъсирини таҳлил қилинг, минг сўм

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи
1. Маҳсулот ҳажми, минг сўм	10000	9000	-1000
2. Асосий воситалар қиймати, минг сўм	4000	4500	+500
3. Фонд қайтими, сўм	2.5	2.0	-0.5

Жавоб: а) 1250, б)-1250, в) 1000, г) -1000, д) 900.

### 73-тест

Маҳсулот ҳажмига фонд қийматининг ўзгариши таъсирини аниқланг

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи
1. Маҳсулот ҳажми, минг сўм	10000	9000	-1000
2. Асосий воситалар қиймати, минг сўм	4000	4500	+500
3. Фонд қайтими, сўм	2.5	2.0	-0.5

Жавоб: а) -2300, б)-2250, в) -2200, г) -2150, д) -2100.

### 74-тест

Фонд сиғимини аниқлаш ва маълумотларни таҳлил қилинг.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Асосий воситалар қиймати, минг сўм	5100	5500
2. Маҳсулот қиймати	15300	17600
3. Фонд сиғими	?	?

Жавоб: а) 0.32:0.31, б) 0.33:0.31, в) 0.33:0.30,

г) 0.32:0.30, д) 0.30:0.31

**75-тест**

Асосий фондларнинг техник ҳолатини таҳлил қилишда ўрганиладиган кўрсаткичлар:

- А) Яроқлилик ва эскириш даража;
- Б) Янгиланиш, эскириш ва яроқлилик даража;
- В) Эскириш ва янгиланиш даража;
- Г) Яроқлилик ва янгиланиш даража;
- Д) Янгиланиш ва эскириш даража.

Жавоб: а), б), в), г), д).

**76-тест**

Корхонанинг асосий фондлар билан таъминланганлик даража таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Асосий фондлар қиймати, млн.сум	1950	2200
2. Саноат ишлаб чиқариш ходимларининг йиллик ўртача сони киши	1410	1190
3. Битта саноат ходимига тўғри келадиган фондлар	?	?

Жавоб: Минг сўм ҳисобида

- а) 1483:1682.7, б) 1383:1849 , в) 1283:1482, г) 1450:1570,
- д) 1383:1687.7

**77-тест**

Асосий фондларнинг самарали фойдаланишнинг таҳлили:

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Товар маҳсулот, млн.сум	3300	3000
2. асосий фондларнинг йиллик ўртача қиймати, млн.сум	1950	2200
3. Фонд қайтими	?	?

Жавоблар сўмда:

- а) 1.89:1.56, б) 1.79:1.66 , в) 1.692:1.364, г) 1.59:1.26,
- д) 1.69:1.56.

### 78-тест

Асосий фондларнинг самарали фойдаланишнинг таҳлили:

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Товар маҳсулот, млн.сум	3300	3000
2. Асосий фондларнинг йиллик ўртача қиймати, млн.сум	1950	2200
3. Фонд қайтими	?	?

Жавоб:

Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўзгаришига фондлар ҳажмининг таъсири:

- а) 423.0, б) 523.0, в) 323.0, г) 623.0, д) 723.0

### 79-тест

Асосий фондларнинг самарали фойдаланишнинг таҳлили:

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
1. Товар маҳсулот, млн.сум	3300	3000
2. Асосий фондларнинг йиллик ўртача қиймати, млн.сум	1950	2200
3. Фонд қайтими	?	?

Жавоб:

Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўзгаришига фондлар ҳажмининг таъсири:

- а) 723.0, б) -823 , в) -623, г) -721.6, д) 623.

### 80-тест

Эскиришнинг жамланиш коэффиценти қандай аниқланади?

А)  $\frac{\text{Асосий воситаларнинг эскириш суммаси}}{\text{Асосий воситалар}}$

Б)  $\frac{\text{Асосий воситаларнинг эскириш суммаси}}{\text{Жами мулк}}$

В)  $\frac{\text{Асосий воситаларнинг эскириш суммаси}}{\text{Асосий воситалар номодди активлар}}$

Г)  $\frac{\text{Асосий воситаларнинг эскириш суммаси}}{\text{Узоқ муддатли активлар}}$



Д) Асосий воситаларнинг эскириш суммаси  
Оборотактивлар

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 81-тест

Фирманинг пул маблағлари қандай фаолиятларда ҳаракат қилади?

- А) Хўжалик, инвестиция, солиқланиш ва ташқи иқтисодий фаолиятларда;
- Б) Хўжалик, инвестиция, солиқланиш ва молиявий фаолиятларда;
- В) Хўжалик, инвестиция, солиқланиш ва валюта маблағлар ҳаракатида;
- Г) Хўжалик, инвестиция, солиқланиш ва ижара мажбуриятларида;
- Д) Хўжалик, инвестиция, солиқланиш ва акция чиқаришда.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 82-тест

Хўжалик фаолиятида пул маблағлар ҳаракати нималардан ташкил топади?

- А) харидор ва мол етказиб берувчиларга пул кирими ва чиқимидан;
- Б) Ходимларга ва ходимлар номидан тўланган пул кирими ва чиқимидан;
- В) турли хил пулли тўловлар ва тушумларда;
- Г) харидор ва мол етказиб берувчилар, ходимлар ва бошқа турли хил тўлов ва тушумларда;
- Д) Харидор ва мол етказиб берувчилардан пул кирими ва чиқими валюта маблағлар ҳаракатида.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 83-тест

Инвестиция фойдаси ва молиявий хизмат кўрсатишдаги пул маблағлар харакати таҳлилида қандай маълумотлар ўрганилади?

- А) Олинган ва тўланган фоизлар, харидор ва мол етказувчилар билан пулли ҳисоблашишлар;
- Б) Олинган ва тўланган дивидентлар;
- В) Тўланган солиқлар, бошқа пулли тўловлар;
- Г) Олинган ва тўланган фоиз, дивидентлар ва солиқлар;
- Д) Олинган, тўланган фоиз ва дивидентлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 84-тест

Инвестиция фаолиятидаги пул маблағлар харакати таҳлилида нималар ўрганилади?

- А) Номоддий ва узоқ муддатли активларни олиш ва соишдан пул маблағлари харакати;
- Б) Харид қилинган узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалардаги пул маблағлар харакати;
- В) Жами инвестиция фаолиятидаги соф пул оқимининг кирим ва чиқим;
- Г) Узоқ муддатли активлар олиш ва сотиш;
- Д) Узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалар олиш ва сотиш.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 85-тест

Молиявий фаолиятдан пул оқимини таҳлил қилишда асосий ўрганиладиган кўрсаткичлар:

- А) Акция чиқаришдан, узоқ, қисқа муддатли қарзлар ва ижара мажбуриятлар бўйича кирим ва чиқим;
- Б) Олинган ва тўланган фоизлардан кирим ва чиқим;
- В) Олинган ва тўланган дивидентлардан кирим ва чиқим;
- Г) тўланган солиқлар бўйича чиқим;

Д) Ижара мажбуриятлари бўйича соф кирим ва чиқим.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 86-тест

Валюта маблағлар ҳаракатини таҳлил қилишда асосий маълумотлар:

А) Валюта маблағларининг кирими;

Б) Валюта маблағларини чиқими;

В) Валюта маблағларини ҳисобот даври бошига қолдиғи;

Г) Валюта маблағларини йил бошига қолдиғи;

Д) Йил бошига қолдиқ, дами тушум ва чиқим, йил охирига қолдиқ.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 87-тест

Қайси фирмада пул ва унга тенглаштирилган маблағларнинг йил охиридаги қолдиғи тўғри аниқланган. (минг сум)

Кўрсаткичлар	А	Б	В	Г	Д
1. Хўжалик фаолиятдан пул маблағлар соф кирими/чиқими	1500	1600	1400	1400	1300
2. Инвестиция фаолиятдан пул маблағлар соф кирими/чиқими	-400	-600	-500	-600	-400
3. Молиявий фаолиятдан соф кирими/чиқими	-300	+500	-500	+400	-150
4. Тўланган солиқлар	-500	-600	-400	-450	-350
5. Ҳисобот йил бошига қолдиқ	400	400	400	400	400
6. Йил охирига қолдиқ	500	400	400	450	850

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 88-тест

Пул оқими деганда нима тушунаси?

А) Пул маблағларининг киримини;

Б) Пул маблағларини чиқимини;

В) Пул ва пул маблағларининг кирими ва чиқимини;

Г) Пул маблағларининг муайян давр оралигидаги ҳаракатини;

Д) Пул балансини.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 89-тест

Пул оқими таҳлили бош вазифаси нима?

А) Пул ва пул маблағлари ҳаракат ўзгаришларини аниқлаш ва баҳо бериш;

Б) Пул ва пул маблағлари кирим ва чиқим ўзгаришларига баҳо бериш;

В) пул маблағлари балансини тузиш;

Г) Пул маблағларини бошқариш юзасидан керакли маълумотларни тайёрлаш;

Д) Пул ва упол маблағлари кирим чиқимининг аналитик қаторини йиллар бўйича ўрганиш.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 90-тест

Пул оқими таҳлили учун зарур маълумотлар қайси ҳисобот формаларидан олинади?

А) Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот (4-шакл), баланс (1-шакл) ва қўшимча маълумотлардан.

Б) Баланс 1-шакл

В) Молиявий ҳисоботнинг 5 та формасидан.

1-шакл “Баланс”

2-шакл “Молиявий натижалар тўғрисида” ҳисобот

3-шакл “Асосий воситалар ҳаракати” тўғрисидаги ҳисоботи.

4-шакл “Пул оқими тўғрисидаги” ҳисоботи.

5-шакл “Хусусий капитал тўғрисида” ҳисобот.

Г) пул маблағлари ҳаракати тўғрисида 2-журнал ордердан

Д) Пул маблағлари ҳаракати тўғрисида 2-журнал ордер ва 51,52,55.56.57 счетлардан.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 91-тест

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот қайси даврга тузилади?

- А) Йил бўйича;
- Б) Чораклик, ярим йиллик, 9-ойлик, йиллик бўйича;
- В) Фақат чораклар бўйича;
- Г) Ярим йиллик ва йиллик бўйича;
- Д) Тўлиқ ҳисобот даври бўйича.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 92-тест

Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот қай усулда тузилади?

- А) Тўғри (прямой) ва эгри (косвенный) услубда;
- Б) Баланс услубида;
- В) Тўғри (прямой) услубда;
- Г) Тўғри ва баланс услубида;
- Д) Қаторли ва балансли услубда.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 93-тест

Валюта маблағлари харакати тўғрисида маълумот қайси ҳисобот шаклида илова қилинган.

- А) 1-шакл Балансда
- Б) 2-шакл Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот шаклида
- В) 4-шакл Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот шаклида
- Г) Алоҳида справка тарзида
- Д) 5-шакл Ҳусусий капитал тўғрисида.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 94-тест

Пул маблағлари харакатдаги активларнинг қайси қаторига киради.

- А) тез сотилувчи активлар қаторига;
- Б) Доимий харакатдаги активлар қаторига;
- В) Секин сотилувчи активлар қаторига;
- Г) Айланма маблағлар қаторига;

Д) Захира қаторига.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 95-тест

Тўловга қобилликнинг мутлоқ коэффициентини аниқлашда пул оқимининг қайси кўрсаткичи олинади?

А) Пул маблағларининг соф кирими;

Б) Пул маблағларининг кирим чиқим ўзгаришидаги плюсли фарк;

В) Пул маблағларининг йил боши ва охирига бўлган нақд қолдиғи (валюта маблағларини кўшган ҳолда);

Г) Фақт операцион фаолиятдан нақд пул тушуми;

Д) Умумий фаолиятдан нақд пул тушумлари.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 96-тест

Операцион фаолиятдан пул оқими ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-,+)
1. Харидор ва буюртмачилардан олинган пул маблағлари	30150	45225	+15075
2. Мол етказиб берувчилар ишчиларга тўланган пул маблағлари	27600	34600	+7000
3. Жараёнлардан пул оқими	2550	10625	+8075
4. Тўланган фоизлар	270	2610	+2340
5. Даромаддан тўланган солиқ	900	1489	+589
6. Кутилмаган моддаларга қадар пул оқими	1380	6526	+5146
7. Страхования тўловлари	180	420	+240
8. Операцион фаолиятдан соф пул оқими	?	?	?

Жавоб: а) 1200 6106+4906, б) 1560 6946+5386,

в) 1170 4099+2929, г) 4240 24097+19857, д) 2550 10625+8075.

**97-тест**

Инвестицион фаолиятда пул оқими таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Қиз корхоналарни қабул қилиш	5500	6900	+1.400
2. Кўчмас мулк, бино ва иншоотларни сотиб олиш	4906	5610	+704
3. Асбоб-ускуналарни сотишдан тушум	469	1840	+1371
4. Олинган фоизлар	290	360	+70
5. Олинган дивидентлар	210	540	+330
6. Инвестиция фаолиятига ишлатилган соф пул маблағлари оқими	?	?	?

Жавоб: а)  $-9437 -9770 +333$ , б)  $+9437 +9770 +333$ ,  
 в)  $+1563 +4030 +2467$ , г)  $+11375 +15250 +3875$ ,  
 д)  $+10875 +14350 +3475$ .

**98-тест**

Молиявий фаолиятдан пул оқими таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Акциялар эмиссиясидан тушумлар	250	480	+230
2. Узоқ муддатли қарзлардан тушумлар	510	270	-240
3. Молиявий лизинг бўйича мажбуриятлар тўлови	240	120	-120
4. Тўланган дивидентлар	360	180	-180
5. Молиявий фаолиятдан соф пул оқими	?	?	?

Жавоб: а)  $+160 +450 +290$ , б)  $+320 +690 +370$ ,  
 в)  $+1040 +1050 +10$ , г)  $+560 +810 +250$ , д)  $-160 -450 -290$ .

**99-тест**

Пул оқими таҳлили.

Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи (-, +)
1. Операцион фаолиятдан соф пул оқими	+15600	+6946	+5386
2. Инвестицион фаолиятдан соф пул оқими	-1210	+440	-770
3. Молиявий фаолиятдан соф пул оқими	-1600	-4500	-2900
4. Пул маблағларининг йил бошига қолдиғи	498	1210	+712
5. Пул маблағларининг йил охирига қолдиғи	?	?	?

Йил охирига пул маблағлар қолдиғини аниқланг.

Жавоб: а)  $13288 4096 +9192$ , б)  $12790 2886 +9904$ ,  
 в)  $12292 1676 +10616$ , г)  $498 1210 +712$ , д)  $16098 8156 -7942$ .

### 100-тест

Пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни тузишдан мақсад нима?

А) Пул маблағлари ҳаракатининг балансини тузиш;

Б) Маълумот фойдаланувчиларига корхонанинг пул маблағларини бошқарувидаги лаёқатига баҳо беришдан;

В) Пул маблағларининг фаолият шакли бўйича ҳаракатини кўрсатишдан;

Г) Олинган нақд пул маблағларининг ҳисобот давридаги ҳолатини кўрсатишдан;

Д) Пул маблағлари ҳаракатини бошқаришдан ахборотлар билан таъминлашдан иборат.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 101-тест.

Хусусий капитал нималардан иборат?

А) Устав, қўшилган ва резерв капиталдан;

Б) Устав, қўшилган ва резерв капитал, тақсимланмаган фойдадан;

В) Хусусий капитал билан қопланмаган зарарлардан;

Г) Хиссадорлик капиталининг ўсишидан;

Д) Қимматбаҳо қоғозлар ва асосий воситаларни қайта баҳоланишидан.

Жавоб: а), б), в), г), д).



### 102-тест

Қопланмаган зарар молиявий ҳисобот балансинг қайси томонида ва қайси бўлимида кўрсатилади?

- А) Актив томон 2-бўлим охирида алоҳида зарарлар қаторида;
- Б) Пассив томон 1-бўлим қопланмаган зарар қаторида минусли ишора билан;
- В) Пассив томон 2-бўлимда алоҳида қатор сифатида;
- Г) балансда зарар суммаси хусусий капитал билан қопланиши туфайли кўрсатилмайди;
- Д) Актив томон 1-бўлим охирида бошқа активлар қаторида.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 103-тест

Хусусий капитал таҳлили маълумот манбалари.

- А) Баланс, 1-шакл;
- Б) «Молиявий натижалар» тўғрисидаги ҳисобот, 2-шакл;
- В) «Асосий воситалар харакати» тўғрисида ҳисобот, 3-шакл;
- Г) «пул оқими» тўғрисидаги ҳисобот, 4-шакл;
- Д) «Хусусий капитал» тўғрисидаги ҳисобот, 5-шакл.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 104-тест

Хусусий капитал қаторига кирувчи маблағлар.

- А) Устав капитали, тақсимланмаган фойда;
- Б) резерв капитали, қўшилган капитал;
- В) Тақсимланмаган фойда;
- Г) Устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда, қопланмаган зарар.
- Д) Устав капитали, резерв капитали, қўшилган капитал, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар), мақсадли тушумлар ва молиялаштиришлар, келгуси давр тўловлар резерви.

Жавоб: а), б), в), г), д)

### 105-тест

Хусуий капитал таҳлили.

Кўрсаткичлар	Йил боши	Йил охири	Фарқи (-, +)
1. Устав капитали	120	420	+300
2. Қўшилган капитал	60	88	+28
3. Резерв капитали	20	122	+102
4. Тақсимланмаган фойда	610	920	+310
5. Хусуий капитал билан қопланмаган зарар	-	-	-
6. Мақсадли тушумлар фондлар	26	42	+16
7. Келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар	120	160	+40
8. Келгуси давр даромадлари	210	168	-42
Жами	1166	1920	+754

Юқоридаги маълумотлар асосида хусуий капитал суммасини аниқланг?

Жавоб: а) Йб-1166 м.с; Йо-1920 м.с,

б) Йб -200 м.с; Йо - 630 м.с, в) Йб -810 м.с; Йо- 1550 м.с,

г) Йб -836 м.с; Йо -1592 м.с, д) Йб- 956 м.с; Йо- 1752 м.с.

### 106-тест

Устав капитали ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Устав капиталини ўсиш, камайишига тегишли қаторлари (вариантлар)				
	А	Б	В	Г	Д
І. Устав капитали йил бошига қолдиғи					
1. Хиссадорлик капитали ўсиши	+	+	+	+	+
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+	+	+	+	+
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши	+		+		+
4. Резерв учун ажратма	+	+			+
5. Жорий йил фойдаси	+	+		+	
6. Дивидентлар	+				
ІІ. Устав капитали йил охирига					

Устав капиталининг ўзгариш қаторлари қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

**107-тест**

Қўшилган капитал ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Қўшилган капитал ўзгаришига тегишли қаторлари (вариантлар)				
	А	Б	В	Г	Д
I. Қўшилган капитал йил бошига					
1. Хусусий хиссадорлик капитали ўсиши	+	+	+	+	
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+	+	+	+	
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши	+	+	+	+	+
4. Резерв учун ажратма	+	+			+
5. Жорий йил фойдаси	+	+	+	+	
6. Дивидентлар	+		+		
II. Қўшилган капитал йил охирига					

Қўшилган капитал ўзгариши қаторлари қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

**108-тест**

Резерв капитали ўзгариши таҳлили

Кўрсаткичлар	Устав капиталини ўсиш, камаишига тегишли қаторлари (вариантлар)				
	А	Б	В	Г	Д
I. Резерв капитали йил бошига					
1. Хиссадорлик капитали ўсиши	+		+	+	+
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+			+	+
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши	+	+	+	+	
4. Резерв учун ажратма	+	+			+
5. Жорий йил фойда зарари	+	+	+	+	+
6. Дивидентлар	+	+	+		
II. Устав капитали йил охирига					

Резерв капиталининг ўзгариш қаторлари қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

**109-тест**

Тақсимланмаган фойда ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Вариантлар				
	А	Б	В	Г	Д
I. Тақсимланмаган фойда йил бошига					
1. Хиссадорлик, хусусий капитали ўсиши	+		+		
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+		+		
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши	+				
4. Резерв учун ажратма	+	+			
5. Жорий йил фойда зарари	+	+	+	+	+
6. Дивидентлар	+	+		+	
II. Тақсимланмаган фойда йил охирига					

Тақсимланмаган фойда ўзгариши қаторлари қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

**110-тест**

Хусусий капитал билан қопланмаган зарар ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Вариантлар				
	А	Б	В	Г	Д
I. Хусусий капитал билан қопланмаган зарар йил бошига қолдиғи					
1. Хиссадорлик, хусусий капитали ўсиши	+	+		+	
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+	+		+	
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши	+	+			
4. Резерв учун ажратма	+		+	+	
5. Жорий йил фойда зарари	+		+	+	+
6. Дивидентлар	+				
II. Хусусий капитал билан қопланмаган зарар йил охирига					

Хусусий капитал билан қопланамаган зарар ўзгариши қаторлари қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 111-тест

Хусусий капитал ўзгариши таҳлили.

Кўрсаткичлар	Вариантлар				
	А	Б	В	Г	Д
I. Хусусий капитали жами йил бошига					
1. Хусусий (хиссадорлик) капитали ўсиши	+	+	+		+
2. Қимматли қоғозлар эмиссияси	+	+	+		+
3. Асосий воситалар қайта баҳоланиши		+	+		+
4. Резерв учун ажратма		+	+	+	
5. Жорий йил фойда зарари	+	+		+	
II. Хусусий капитал жами йил охирига					

Хусусий капитал ўзгаришига тегишли қаторлар қайси вариантда тўлиқ ва тўғри ифодаланган?

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 112-тест

Устав капитали ўсиш-камаишига таъсир этувчи омиллар.

А) Акциялар номинал қиймати ўсиши ёки камаиши, қимматли қоғозлар, акциялар қўшимча эмиссияси, қиз корхоналарга ва резерв фондига ўтказилган акцияларни қайтариб олиниши ёки ўтказилиши;

Б) Фойда ўзгариши;

В) Харажат ўзгариши;

Г) резерв фонди ўзгариши;

Д) акциялар номинал қийматининг ўзгариши.

Жавоб: а), б), в), г), д).

### 113-тест

Ўзлик маблағлар нима?

А) Корхонанинг ўзига тегишли бўлган маблағлари;

Б) Қарзга олинган (узоқ муддатга) маблағлар;

В) Маҳсулот сотишдан олинган даромадлари;

Г) Мажбуриятларни қопланишидаги ортиқча маблағлар;

Д) Хукумат томонидан субсидия сифатида берилган маблағлар.

Жавоб: а), б), в), г), д).

#### 114-тест

Устав капитали баланснинг қайси бўлимида кўрсатилади?

А) Пассив томон, 1-бўлимда;

Б) Актив томон, 1-бўлимда;

В) Пассив томон, 2-бўлимда;

Г) Актив томон, 2-бўлимда;

Д) манба сифатида пассив 1-бўлимда, маблағ сифатида активда 1-2 бўлимларда.

Жавоб: а), б), в), г), д).

#### 115-тест

Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботни тузишдан мақсад нима?

А) Баланс пассиви 1-бўлим қаторлари бўйича расшировка бериш;

Б) Баланс 1-бўлимда пассивини тартибли такрорлаш;

В) Маълумот фойдаланувчилари, қизиқувчиларни хусусий капитал ўзгариши тўғрисидаги ахборотлар сўровини ўринлашдан;

Г) Молиявий бошқарувни ахборот сўровини ўринлашдан;

Д) Ўзлик маблағлари ҳолати тўғрисида ахборотлар сўровини ўринлашдан.

Жавоб: а), б), в), г), д).